

Γ. ΣΟΤΙ
ΧΡΙΣΤ
Μ. ΝΗΜΕ
ΜΙΚΡΑ
ΑΣΙΑΣ

Μ. Α. Σ

EX-107-10000

ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΡΟΣ ΔΙΑΔΟΣΙΝ ΩΦΕΛΙΜΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΣΩΜΑΤΕΙΟΝ ΑΝΕΓΝΩΡΙΣΜΕΝΟΝ
ΕΠΙΤΡΟΠΕΙΑ ΕΘΝΙΚΩΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ

9

9

π.χ.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ

ΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ

ΥΠΟ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α. ΣΩΤΗΡΙΟΥ

Ἐφόρου τῶν Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων.

Αρχαίο Μουσείο
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΠΩΛΗΣΙΣ
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ Ι. Ν. ΣΙΔΕΡΗ
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
1920

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὁμηρίων Βιβλίων κατήρτισεν «Ἐπιτροπείαν Ἑθνικῶν Δημοσιευμάτων» ἀποτελεσθεῖσαν ἐκ τοῦ κ. Γ. Χατζιδάκι ὡς Προέδρου, τῶν κ. κ. Ν. Γ. Πολίτου, Χρ. Τσουντα, Δ. Αἰγινήτου, Σ. Μεγάρο, Στ. Δέλτα, Ἀποστ. Λοξιάδου, Γ. Δροσίνη, Β. Κολοκοτρώνη, Κ. Κουρουγιώτη, Α. Φουρτίδου ὡς μελῶν καὶ τοῦ κ. Π. Μ. Κοντογιάννη ὡς γραμματέως, ἵνα ἐπιμεληθῇ τὴν ἔκδοσιν βιβλίων ἀναφερομένων εἰς τὴν μελέτην καὶ ἔρευναν τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν.

Ἡ Ἐπιτροπεία κατὰ τὴν συνεδρίαν αὐτῆς τῆς 28 Σεπτεμβρίου 1918 ἀνέθηκεν εἰς τὸν κ. Γ. Σωτηρίου τὴν συγγραφὴν βιβλίου «Περὶ τῶν χριστιανικῶν μνημείων τῆς Μ. Ἀσίας», τὸ ὁποῖον ἐκδίδεται νῦν.

Ἡ ἀνά χειρὸς μελέτη σκοπὸν ἔχει νὰ παρουσιάσῃ εἰς τὸν ἀναγνώστην σύντομον εἰκόνα τῆς ἱστορίας καὶ ἰδία τῆς τέχνης, ἣτις ἀνεπτύχθη εἰς τὰς χώρας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας κατὰ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους.

Διὰ τῆς μελέτης ταύτης δὲν ἐπιζητεῖται ἡ ἐπιστημονικὴ ἀνάπτυξις καὶ ἐπίλυσις τῶν μεγάλων προβλημάτων, ἅτινα ἡ ἐξέτασις τῶν χριστιανικῶν μικρασιατικῶν μνημείων ἔφερεν εἰς φῶς, ἀλλὰ μόνον ἢ κατὰ τὸ δυνατόν μεθοδικὴ τούτων κατάταξις, ἵνα ὁ μὴ ἀσχολούμενος εἰδικῶς εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς τέχνης ἀναγνώστης—διὰ τὸν ὁποῖον καὶ συνεγράφη ἡ ἀνά χειρὸς πραγματεία—δυνηθῇ νὰ παρακολουθήσῃ τὰς μέχρι σήμερον γενόμενας ἐπὶ τῶν μικρασιατικῶν μνημείων ἐρεύνας, ὧν ἡ συνέχισις ὑπόσχεται τὴν κατάδειξιν τῆς μεγάλης καλλιτεχνικῆς κινήσεως τῶν Ἑλλήνων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τὰ ἔργα τῶν ὁποίων διεγείρουν σήμερον δικαίως τὸν θαυμασμόν τοῦ ἐπιστημονικοῦ κόσμου.

Ὁ ἀναγινώσκων θὰ παρατηρήσῃ, ὅτι οἱ σπουδαιότεροι κήρυκες τῆς ἑλληνικότητος τῆς πολυπαθοῦς ταύτης χερσονήσου, εἶνε αὐτὰ τὰ χριστιανικά των μνημεῖα. Ἡ Μικρὰ Ἀσία παρουσιάζει σήμερον μὲ τοὺς μεγάλους ἐρειπιῶνάς της καὶ τοὺς ἀξιολογωτάτους διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς χριστιανικῆς τέχνης Ναούς της, ὄσους ἢ τουρκικὴ βαρβαρότης ἀφῆκεν ὀρθίους εἰσέτι, τὴν εἰκόνα λαοῦ ἔχοντος πλουσίαν ἀνάπτυξιν καὶ πολιτισμόν. Τὸ πλῆθος τῶν νεκροπόλεων, ἐξ ὧν ὀλίγαι μόνον ἔχουσι μέχρι σήμερον ἐξερευνηθῆ, τῶν μοναχικῶν ἐπὶ τῶν ὄρεων τῆς χώρας ἢ ἐντὸς σπηλαίων συνοικισμῶν, τῶν σπουδαιωτάτων ἐντὸς τῶν πόλεων αὐτῆς Ναῶν, πολλοὶ τῶν ὁποίων

μέχρι σήμερον εὐρίσκονται εἰς χεῖρας τῶν Ὁρθοδόξων Ἑλλήνων ἐξακολουθεῖ δὲ ἐντὸς αὐτῶν νὰ τελεῖται ἑλληνιστὶ-ἢ θεῖα Λειτουργία, εἶναι ἰκανὰ νὰ πιστοποιήσουν ὅσα διηγοῦνται εἰς ἡμᾶς τὰ διάφορα μαρτυρολόγια μικρασιατῶν μαρτύρων τῆς πίστεως, τὰ Κτιτορικὰ τῶν Μονῶν τῶν, οἱ βίοι τῶν Ἁγίων, αἱ παραδόσεις καὶ καὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἄσματα· αἱ δὲ διανομήσεις τῶν χριστιανικῶν τούτων μνημείων, τὰ διασωθέντα μωσαϊκὰ καὶ αἱ τοιχογραφίαι, ἐν αἷς ἀναγράφονται πάντοτε ἑλληνικὰ ὀνόματα κτιτόρων, ἀνακαινιστῶν καὶ δωρητῶν ἀναγόμενα εἰς πάσας τὰς περιόδους τοῦ ἔθνικοῦ ἡμῶν βίου, εἶναι ἀρκετὰ νὰ ἀποδείξουν ὅτι ἑλληνικαὶ χεῖρες ὕψωσαν καὶ ἐκαλλώπισαν τοὺς Ναοὺς τούτους, ἵνα ἐντὸς αὐτῶν ἀναπέμψωσι τὴν λατρείαν τῶν πατέρων των. Λαὸς βάρβαρος καὶ ἀνεπίδεκτος οἰασδήποτε μορφώσεως, ὁ Τουρκικὸς, ἠρήμωσε τὰς ἄλλοτε ἀνθούσας πόλεις τῶν χωρῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, οἱ δὲ Νεότουρκοι, φοβερώτεροι εἰς μεθόδους ἐρημώσεως καὶ καταστροφῆς τῶν πατέρων των, ἐφιλοτιμήθησαν καὶ ἀμιλλῶνται εἰσέτι νὰ ἐξαλείψουν τὰ ἐναπομείναντα ἑρείπια. Τὸν ἔθνισμὸν ὁμως τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τῆς κοιτίδος ταύτης τῆς τέχνης καὶ τῶν παραδόσεων τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τρανὴ ἀπόδειξις τοῦ ὁποίου εἶναι τὰ ἐξεταζόμενα ἐν τῇ μικρᾷ ταύτῃ μελέτῃ μνημεῖα, οὐδεμία δύναμις εἶναι ἰκανὴ νὰ ἐξαλείψῃ μεθ' ὅλα τὰ ἀνήκουστα μαρτύρια, ἅτινα οἱ ἑλληνικοὶ τῆς χώρας ταύτης πληθυσμοὶ ὑφίστανται ἀκόμη. Ἡ συντελεσθεῖσα ἤδη ἦτα τοῦ τοσοῦτον τυραννήσαντος τοῦ Γένους ἀσιάτου Κατακτητοῦ ἐγγυᾶται εἰς τὸν δύστηνον τοῦτον λαὸν αἰσιώτερον μέλλον.

BIBLIOΓΡΑΦΙΑ

Διὰ τὰ χριστιανικὰ μνημεῖα τῆς Μ. Ἀσίας ἔχομεν ἰκανὴν Βιβλιογραφίαν μεθ' ὅλην τὴν ἑλλειπῆ εἰσέτι ἐξέτασιν αὐτῶν· πλὴν τῶν περιληπτικῶς τὰ μικρασιατικὰ μνημεῖα πραγματευομένων γενικῶν περὶ χριστιανικῆς καὶ Βυζαντινῆς τέχνης ἐργασιῶν (ὡς ἐν Ch. Diehl, Manuel d'art byzantin Paris, 1910 σελ. 81-101, ἐν O. Dalton, Byzantine art and archaeology, Oxford, 1911 σελ. 47-50 καὶ 267-276, ἐν O. Wulff, Altchristliche und Byzantinische Kunst, Berlin-Neubabelsberg, 1913 κ. ἐ. σελ. 232-235, 251 κ. ἐ., ἐν C. Kaufmann, Handb. der christl. Archäologie, Paderborn, 1913, σ. 106-111, 204-208, ἐν H. Holtzinger, Altchristliche und Byzantinische Baukunst, Leipzig, 1909, σ. 105 κ. ἀ.) ὑπάρχουσιν ἀξιόλογοι μονογραφίαι καὶ γενικαὶ περὶ μνημείων τῆς Μ. Ἀσίας ἀλλὰ καὶ εἰδικαὶ περὶ χριστ. μνημείων ἐκάστης χώρας τῆς χερσονήσου. Αἱ ἐργασίαι αὗται δύνανται νὰ διακριθῶσιν εἰς τρεῖς κατηγορίας : εἰς ἀρχαιολογικὰς ἢ ἱστορικῶν καὶ γεωγραφικὰς πραγματείας, ἐν αἷς ἐξετάζονται μετὰ τῶν κλασικῶν μνημείων τῆς χώρας, ἣν ἐπιχειροῦσιν ἱστορικῶς καὶ γεωγραφικῶς νὰ καθορίσωσι καὶ τὰ μεσαιωνικὰ μνημεῖα τῆς Μ. Ἀσίας—εἰς ἔργα, ἐν οἷς ὑπὸ τύπον περιηγήσεων τῆς χώρας ἢ ὁδοπορικῶν (Itineraria), δίδονται πληροφορίαι ἀξιολογώταται πολλάκις διὰ τὸν πληθυσμὸν, τὰ χριστιανικὰ μνημεῖα καὶ τὰς ἐπιγραφὰς τῶν μνημείων τούτων τῆς χερσονήσου—καὶ εἰς εἰδικὰς περὶ μικρασιατικῶν χριστιανικῶν μνημείων ὁλοκλήρου τῆς χώρας ἢ ὀρισμένων τόπων μελέτας. Αἱ κυριώταται τῶν ἐργασιῶν τούτων εἶνε αἱ ἑξῆς :

Τῆς πρώτης κατηγορίας εἶνε τὰ ἔργα τῶν : Ch. Texier, Description de l'Asie mineure, Paris, 1839 (τόμ. 3), Lanckoronski, Städte Pamphiliens und Pisidiens, Wien, 1892 (τόμ. 2), W. Ramsay, Studies in the history and art of the Eastern provinces of the Roman empire, London, 1906 (ἕτερα ἔργα τοῦ Ramsay θεμελιώδη σήμερον διὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν καὶ πολιτικὴν ἱστορίαν τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς Μ. Ἀσίας βλέπε ἐν τῷ κειμένῳ), Wiegand und Schrader, Priene, Berlin, 1904. Forschungen in Ephesos, ἔκδ. österreich. Archäol. Instituts, 1905 καὶ Alfred Phipps, Reisen und Forschungen im westl. Kleinasien, ἐν

στ'.

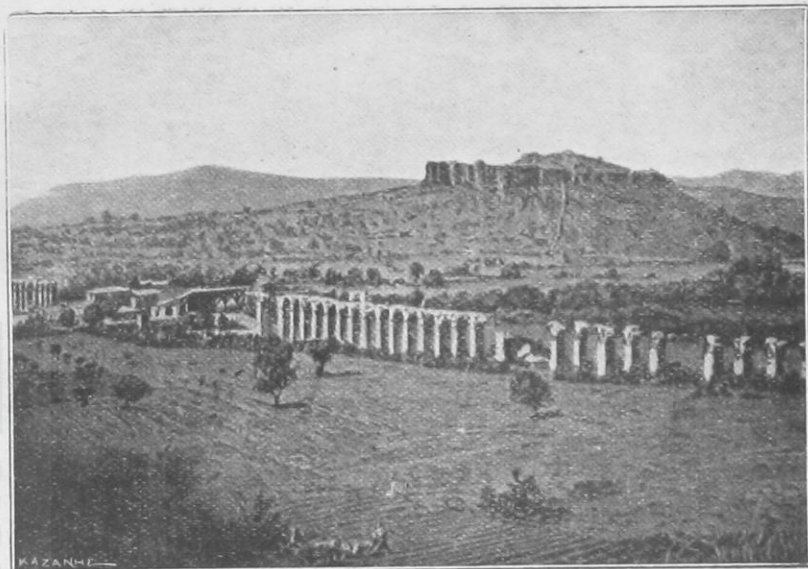
Petermanns Mitteilungen ans Justus Petthes' geographischer Anstalt, Gotha, Heft I (1900), III (1913) και V (1915), No 167,177, 181 (ἡ τελευταία ἀξιολογώτατη γεωγραφικὴ μελέτη παρέχει καὶ πλῆθος ἱστορικῶν καὶ ἀρχαιολογικῶν πληροφοριῶν καὶ εἰδήσεων περὶ τοῦ συγχρόνου μικρασιατικοῦ ἑλληνισμοῦ).

Ἐκ τῆς δευτέρας κατηγορίας εἶνε τὰ ἔργα τῶν H. R o t t, Kleinasiatische Denkmäler, Leipzig, 1908 (ἐν τῇ σειρᾷ τῶν ὑπὸ Ficker ἐκδομένων Studien über christlichen Denkmäler, Neue Folge, τεύχ. V καὶ VI) καὶ H. G r e g o i r e, Rapport sur un voyage d' exploration dans le Pont et en Cappadoce, ἐν Bulletin de Correspondance Hellénique, τόμ. XXXIII (1909) σ. 3—170. (Πρβλ. Πίνακα ξένων συγγραφέων, ὧν τὰ ἔργα ἀναφέρονται εἰς ἀμφοτέρας τὰς ἀνωτέρω κατηγορίας παρὰ Π. Κοντογιάννη, Ἡ ἑλληνικότης τῶν νομῶν Προύσης καὶ Σμύρνης, Ἀθήναι, 1919, σελ. 221-3, ἔκδ. Ἐπιτρ. ἔθν. δημοσιευμάτων, ἀρ. 1. Ἐνταῦθα ἀναφέρονται μόνον τὰ ἔργα τὰ πραγματευόμενα πλείοτερον τὰ ἀναγόμενα εἰς τὴν μεσαιωνικὴν τέχνην τῆς Μ. Ἀσίας).

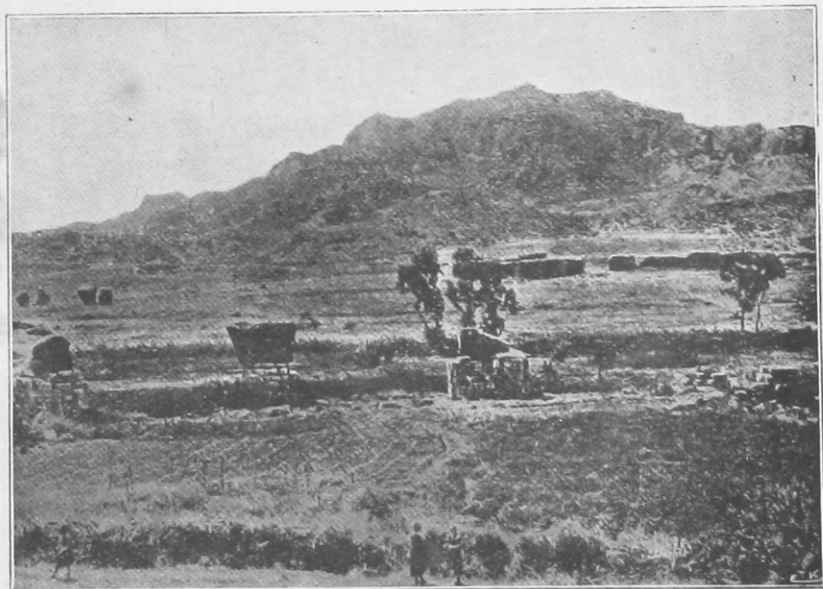
Ἐκ τῆς τρίτης τέλος κατηγορίας εἶνε αἱ μελέται τῶν: J. S t r z y g o w s k i, Kleinasien, ein Neuland der Kunstgeschichte, Leipzig, 1903, θεμελιώδης μελέτη διὰ τὰ χριστ. μικρασιατικὰ μνημεῖα τῆς Α'. περιόδου, O. W u l f f, Die Koimesiskirche in Nicäa und ihre Mosaiken, Strassburg, 1903, Th. W i e g a n d, Der Latmos, Berlin, 1913 (ἐν Band III, Heft I τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Μιλήτου (Milet). G. M i l l e t, Les monastères et les église de Trépizonde, ἐν Bull. de corr. Héll. τόμ. XIX (1895) σ. 419-559, F. Hasluck, Bithynica, ἐν The Annual of British School, ἔτ. 1906-7, σ. 285 κ. ἑ., καὶ W. Ramsay and Miss Bell, The thousand and one churches, London, 1906.

Τὰς ἡσσονας σημασίας διὰ τὴν ἡμετέραν μελέτην ἐργασίας καθὼς καὶ τὰς ὑπὸ Ἑλλήνων ἐπὶ τῶν μικρασιατικῶν μνημείων γενομένας μελέτας ἀναγράφωμεν ἐντὸς τοῦ κειμένου, ὡσάκις ἀναφερόμεθα εἰς αὐτάς.

Ὡς θὰ παρατηρήσῃ ὁ ἀναγνώστης, τὰ μνημεῖα τῶν νήσων τῆς Μικρῆς Ἀσίας καὶ τῆς Κύπρου, ἅτινα καὶ πολὺ ἀριθμῶ εἶναι καὶ ἀξιολογώτατα διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Χριστιανικῆς τέχνης, δὲν ἐξετάζονται εἰς τὴν μελέτην ταύτην, ἥτις μόνον περὶ τῶν κυριωτάτων μνημείων τῆς χερσονήσου πραγματεύεται.

1. Ἐρείπια τῆς ἀρχαίας Ἐφέσου.

2. Ἐρείπια τῶν ἀρχαίων Σάρδεων.

1. Γενική άποψις τῆς σημερινῆς Περγάμου.

2. Γενική άποψις τῆς σημερινῆς Ταρσοῦ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΧΩΡΩΝ ΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ
ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ

Προτιθέμενοι κατωτέρω νὰ ἐξετάσωμεν τὰ χριστιανικά μνημεῖα τῆς Μ. Ἀσίας ἀπὸ τῆς ἐμφάνισεως τοῦ χριστιανισμοῦ μέχρις ἡμῶν, προτάσσομεν βραχυτάτην γεωγραφικὴν περιγραφὴν καὶ σύντομον ἐπισκόπησιν τῶν κυριωτάτων ἱστορικῶν γεγονότων τῶν συντελεσθέντων εἰς τὰς χώρας τῆς Μ. Ἀσίας κατὰ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους, ὡς ἀναγκαίαν προϋπόθεσιν διὰ τὴν κατανόησιν τῶν τόπων, ἔνθα κεῖνται τὰ χριστιανικά μνημεῖα καὶ τῶν αἰτίων, ἕνεκα τῶν ὁποίων ἤκμασεν, ἐξηφανίσθη καὶ πάλιν ἤρχισε νὰ ἀναπτύσσεται ἡ χριστιανικὴ τέχνη ἐν αὐτῇ.

§ 1. Γεωγραφία τῆς Μ. Ἀσίας.

Ἡ Μικρὰ Ἀσία εἶναι ἡ δυτικωτάτη χερσόνησος τῆς Ἀσίας⁽¹⁾, προσεγγίζει τὴν Θράκην κατὰ τὸν Βόσπορον καὶ τὸν Ἑλλήσποντον καὶ διὰ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου Πελάγους ἀποτελεῖ οἰοεὶ τὴν γέφυραν μεταξὺ Ἀσίας καὶ Εὐρώπης· διαβρεχομένη πρὸς Β. ὑπὸ τοῦ Εὐξείνου πρὸς Δ. ὑπὸ τοῦ Αἰγαίου καὶ πρὸς Ν. ὑπὸ τῆς Μεσογείου θαλάσσης χωρίζεται ἀπὸ τῆς λοιπῆς Ἀσίας πρὸς Α. διὰ

(1) Ἡ χερσόνησος ἐκαλεῖτο τὸ πάλαι Ἀσία «ὀμωνύμως τῇ ὄλῃ ἡπείρῳ» κατὰ τὸν Στράβωνα· οὗτος μάλιστα ὀρίζει καὶ τὴν χώραν «ἢν Ἡρόδοτος μὲν ἐντὸς Ἄλυσος καλεῖ... οἱ δὲ νῦν τὴν ἐντὸς τοῦ Ταύρου προσαγορεύουσι» (Strabo, Geographica, XII, 1, ἐκδ. Kramer, 1844, σελ. 534) Τὸ ὄνομα Μικρὰ Ἀσία (Asia Minor) ἀναφαίνεται μόλις κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ε' αἰῶνος μ. Χ. ἀπὸ τοῦ Orosius (+417), βλέπε Historiarum adversum paganos, lib. 1, c. 2, ἐν Migne, Patr. Latina' tom. 31 p. 663 κ. ἑ.

τῆς Ἀρμενίας, Μεσοποταμίας καὶ τοῦ ὄρους Ἄμανοῦ, προεκτάσεως τοῦ Ἀντιταύρου.

Ἡ χώρα αὕτη, εἰς τὴν ὁποίαν σχηματίζονται εὐφορώταται πεδιάδες, ἴσθμονται γραφικώτατα ὄρη, ὡς εἶναι ὁ Ταῦρος καὶ ὁ Ἀντίταυρος, ὁ Μυσικὸς Ὀλυμπος, ὁ Λάτμος κ. ἄ. καὶ ῥέουσιν οἱ ἱστορικοὶ ποταμοί : Ἄλυσ, Γρανικός, Μαϊάνδρος, Εὐρυμέδων, Κύδνος, διηρεῖτο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα εἰς 15 χώρας (*Πόντον, Παφλαγονίαν καὶ Βιθυνίαν*, πρὸς βορρᾶν — *Τρωάδα, Μυσίαν, Λυδίαν καὶ Καρίαν* πρὸς δυσμὰς — *Λυκίαν, Παμφυλίαν καὶ Κιλικίαν* πρὸς νότον — καὶ *Φρυγίαν, Πισιδίαν, Λυκαονίαν, Γαλατίαν καὶ Καππαδοκίαν* εἰς τὰ μεσόγαια). (2)

Κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἡ Μ. Ἀσία διηρεῖτο εἰς 17 *θέματα* ἤτοι στρατιωτικὰς διοικήσεις, οἱ στρατηγοὶ ἢ διοικηταὶ τῶν ὁποίων συνήθουν ἐν τῷ προσώπῳ τῶν τὴν στρατιωτικὴν καὶ πολιτικὴν ἐξουσίαν. Τὰ βυζαντινὰ θέματα τῆς Μ. Ἀσίας, ὡς σημειοῦνται ταῦτα εἰς τὸν ἐν τέλει τοῦ βιβλίου προσηρητημένον χάρτην, ἔνθα ἐτέθησαν ἐπὶ τῶν ἀρχαίων ὀνομάτων τῶν χωρῶν τῆς γερονήσου τὰ μεσαιωνικὰ αὐτῶν ὀνόματα καὶ ὄρια, ἦσαν τὰ ἐξῆς : Ὀπιμιᾶτον καὶ θέμα Ὀψικίου ἔχον πρωτεύουσαν τὴν Νικομήδειαν, *Βουκελλαρίων* (πρωτ. Ἀγκυρα), *Παφλαγῶνων* (πρωτ. Γάγγρα), *Ἀρμενικῶν* (πρωτ. Ἀμάσεια) καὶ *Χαλδίας* (πρωτ. Τραπεζοῦς) πρὸς Βορρᾶν — *Κιβυρραιωτῶν* (πρωτ. Πέργη) καὶ *Σελευκείας* (πρωτ. Σελεύκεια) πρὸς Νότον — *Δυκανδοῦ* (πρωτ. Κόμανα) καὶ *Μεσοποταμίας* (πρωτ. Μελιτηνὴ) πρὸς Ἀνατολὰς — *Σάμου* (πρωτ. Ἐφεσσος) καὶ *Θρακησιῶν* (πρωτ. Φιλαδέλφεια) πρὸς Δυσμὰς — καὶ *Ἀνατολικῶν* (πρωτ. Ἰκόνιον) *Καππαδοκίας* (πρωτ. Τύανα) *Χαρσιανῶν* (πρωτ. Καισάρεια) *Σεβαστείας* (πρωτ. Σεβάστεια) καὶ *Κολωνείας* (πρωτ. Κολωνία) εἰς τὰ μεσόγαια (1).

(1) Τὰ ἐκάστοτε μεταβαλλόμενα ὀνόματα καὶ ὄρια τῶν χωρῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (ὡς ἡ διάκρισις εἰς μεγάλην καὶ μικρὰν Φρυγίαν, Καππαδοκίαν κ. ἄ.) βλέπε ἐν Ramsay, The historical Geography of Asia

Κατὰ τοὺς τουρκικοὺς τέλους χρόνους καὶ μέχρι σήμερον ἀκόμη ἡ Μ. Ἀσία διαιρεῖται εἰς ὀκτὼ Νομοὺς (*Ἀϊδινίου, Προύσης, Κασταμονῆς, Τραπεζοῦντος, Σεβαστείας, Ἀγκύρας, Ἰκονίου καὶ Ἀδάνων*) καὶ εἰς δύο διοικήσεις (*Ἑλλησπόντου καὶ Νικομηδείας*), ἔξαρτωμένας ἀμέσως ἀπὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ἡ εὐρεῖα αὕτη μεταξὺ Μεσογείου θαλάσσης καὶ Εὐξείνου πόντου χερσονήσος, ἢ ἔχουσα 540 χιλιάδας τετραγωνικὰ χιλίόμετρα καὶ πληθυσμὸν ὑπὲρ τὰ 10 ἑκατομμύρια κατοίκων πρὸ τῶν ὑπὸ τῶν Τούρκων σφαγῶν — εἰς 32 ἑκατομμύρια ἀναβιβάζουον τὸν πληθυσμὸν τῆς Μ. Ἀσίας κατὰ τὸν Δ' μ. Χ. αἰῶνα νεώτεροι ἱστορικοὶ — σύγκειται κατὰ μὲν τὸ ἐσωτερικὸν αὐτῆς ἀπὸ εὐρῶν κυματοειδῆς ὄροπέδιον, τὸ μέσον ὕψος τοῦ ὁποίου ποικίλλει ἀπὸ 1000—1200 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης, ἠρέμα κατερχόμενον πρὸς Β. εἰς τὸν Εὐξείνου καὶ κατάλληλον διὰ κτηνοτροφίαν, κατὰ δὲ τὰ παραλίους περιφερείας ἀπὸ σιτοφόρους ἐκτάσεις ἐχούσας πλουσίαν γεωργικὴν παραγωγὴν, ἐν ᾧ εἰς τὰ πλησιέστερον πρὸς αὐτὰ ὄρη διασφύζονται ἀκόμη ὄρη δάση ἀπὸ δρυῶν, κέδρων καὶ ἐλάτας.

§ 2. Ἱστορία τῆς Μ. Ἀσίας μέχρι τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Ἰσλάμ.

Ἡ Ἱστορία τῶν χωρῶν τῆς Μ. Ἀσίας κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Χριστοῦ εἶναι γνωστὴ. Ἀρχαιοτάτη ἑλληνικὴ χώρα, ἀκμά- Minor, London 1890, σ. 150 κ. ἑ. Πλὴν τοῦ ὀνόματος Ἰωνία τοῦ ἐπικρατήσαντος ἀπ' ἀρχαιοτάτων χρόνων διὰ τὰ Δ. παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἔχομεν λ. χ. κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἀντὶ τοῦ ὀνόματος τῆς Σελευκείας τὴν ὀνομασίαν Ἰσαυρία κ. ἄ. Περὶ τῶν ἐπιδρομῶν καὶ τῶν ἐγκαταστάσεων ἐτέρων λαῶν εἰς τὰς χώρας τῆς Μ. Ἀσίας ἀπὸ τοῦ Δ' μ. Χ. αἰῶνος καὶ τοῦ πληθυσμοῦ αὐτῶν βλέπε προχειρῶς ἐν Κ. Ἀμάντου, Ὁ ἑλληνισμὸς τῆς Μ. Ἀσίας κατὰ τὸν Μεσαίωνα, Ἀθῆναι, 1919 σελ. 29 κ. ἑ. περὶ τοῦ σημερινοῦ δὲ πληθυσμοῦ τῆς Μ. Ἀσίας κατὰ τὰς πληροφωρίας νεωτέρων πρβλ. Π. Κοντογιάννη, Ἡ ἑλληνικότης τῶν νομῶν Προύσης καὶ Σμύρνης, Ἀθῆναι, 1919 σελ. 168 κ. ἄλλ.

σασα εἰς τὰ γράμματα, τὰς τέχνας, τὸ ἐμπόριον, πατρὶς μεγάλων ποιητῶν (Ὅμηρος), φιλοσόφων (Θαλῆς), ἱστορικῶν (Ἡρόδοτος) κ. ἄ. ὑπῆρξε μία τῶν ἐστίων τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἀναδείξασα κατὰ τὰς διαφόρους ἱστορικὰς περιόδους τῆς μεγάλα κέντρα τέχνης, ὡς ἦσαν ἡ Ἐφεσος, ἡ Πέργαμος καὶ ἄλλαι πόλεις, αἵτινες κυρίως ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν διαδόχων τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ ὑπὸ τὴν ρωμαϊκὴν κυριαχίαν ἀννψώθησαν εἰς λαμπρὰς ἐστίας ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ (1), ἐν αὐταῖς δὲ ἰδρύθησαν καὶ ἤκμασαν φιλοσοφικὰ διδασκαλεῖα καὶ ἀκαδημαῖαι (2).

Ὁ Χριστιανισμὸς ἐγένετο γνωστὸς εἰς τὰς ἀκμαζούσας κατὰ τὴν ἐμφάνισιν αὐτοῦ ἑλληνικὰς χώρας τῆς Μ. Ἀσίας ἤδη ἀπὸ

(1) Ἡ Ρωμαϊκὴ κυριαρχία ἐπὶ τῶν χωρῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας συνετέλεσθη βραδέως καὶ μάλιστα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μιθριδάτου (63 π. Χ.) καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ, μόλις δὲ τότε ἐγένετο ὀλόκληρος ἡ Μ. Ἀσία Ρωμαϊκὴ ἐπαρχία. Οἱ Ρωμαῖοι ἔδωκαν ἐλευθερίας εἰς τοὺς Ἑλληνικοὺς λαοὺς τῆς χώρας, ἣν διήρσαν εἰς διοικήσεις, ἃς διηύθυνεν Ἀνθύπατος ἔχων ἔδραν τὴν Ἐφεσον· τὰς παραχωρηθείσας ἐλευθερίας ἀποδεικνύει ἡ σύστασις εἰδους Βουλῆς (τὸ κοινὸν Ἀσίας—communae Asiae) ἀποτελουμένης ἐκ συνέδρων καλουμένων Ἀσιαρχῶν, οἵτινες συνήρχοντο κατὰ τὸ φθινόπωρον—τὴν ἑναρξιν τοῦ ἀσιατικοῦ ἔτους—εἰς πρωτεύουσας πόλεις (Ἐφεσον, Σμύρνην, Πέργαμον, Σάρδεϊς, Λαοδίκειαν, Φιλαδέλφειαν), ἐνθα προσεφέρετο πάντοτε πρὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ συνεδρίου θυσία ὑπὲρ τοῦ Αὐτοκράτορος ἢ Αὐτοκράτορος τῆς Ρώμης ὑπὸ τοῦ Ἀρχιερέως τῆς Ἀσίας. Τὰ ὀνόματα: ἀσιάρχαι, ἀρχιερεῖς Ἀσίας κ. ἄ. συναντῶμεν συχνότατα εἰς τὸ Εὐαγγέλιον καὶ μάλιστα τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων. Περί Ρωμαϊκῆς κυριαρχίας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας πρβλ. τὸ κλασσικὸν ἔργον τοῦ Mommsen, Römische Geschichte, τόμ. V, σ. 299 κ. ἔ. περὶ τῶν ὀνομάτων δὲ Ἀσιάρχης, Ἀρχιερεῦς κ. ἄ. Pauly-Wissowa, II, σ. 113 κ. ἔ. καὶ σ. 1564 κ. ἔ.

(2) Βλέπε Hertzberg, Die Geschichte Griechenlands unter der Herrschaft der Römer, 1868, I, 45 πρβλ. προχείρως καὶ τὸ ἐσχάτως ἐκδοθὲν ὑπὸ Μ. Εὐαγγελίδου, Ἰτόμνημα, 1918, σ. 12 κ. ἔ. ἐνθα ἀναγράφονται τὰ ὀνόματα τῶν μικρασιατῶν φιλοσόφων, κλπ.

τοῦ Α' μ. Χ. αἰῶνος· οἱ μεγάλοι τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀπόστολοι καὶ ἰδίως ὁ Παῦλος, ὅστις μάλιστα κατήγετο ἐκ Ταρσοῦ τῆς Κιλικίας καὶ εἶχεν ἀξιολογοτάτην ἑλληνικὴν μόρφωσιν ὡς μαρτυροῦσι τοῦτο αἱ ἐπιστολαὶ του, (1) περιῆλθε τὰς κυριωτέρας πόλεις τῆς Μ. Ἀσίας διαδίδων τὸ νέον δόγμα καὶ ἐπιστρέφων τὰ πλήθη εἰς τὸν Χριστόν. (2) Ὁ Εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης «ὁ ἐπὶ τοῦ στήθους τοῦ Κυρίου ἀναπεσών, ὃς ἐγεννήθη ἱερεὺς τὸ πέταλον πεφορεκῶς καὶ μάρτυς καὶ διδάσκαλος» (Εὐσεβίου, Ἐκκλ. ἱστορ. Βιβλ. Γ' κεφ. 31, 18) συμπληροῦ τὸ ἔργον τοῦ Παύλου καὶ ἐν Ἐφέσῳ γράφει εἰς ἑλληνικὴν γλῶσσαν τὸ ὑψηλὸν αὐτοῦ Εὐαγγέλιον. Εἰς τὰς πόλεις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας πλὴν τοῦ Παύλου καὶ τοῦ Ἰωάννου καὶ ἄλλοι Ἀπόστολοι ἐκήρυξαν καὶ ἐκεῖ ἐτάφησαν, ὡς καὶ πλῆθος μαρτύρων τῆς πίστεως, ἤδη δὲ κατὰ τὰ

(1) Πρβλ. περὶ τῆς ἀκμῆς τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐν Ταρσῷ, κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Παύλου, τὸν Στράβωνα (ἐνθα ἀνωτέρω, βιβλ. 5, σελ. 674), ὅστις λέγει ὅτι «τοσαύτη τοῖς ἐνθάδε (ἐν Ταρσῷ) ἀνθρώποις σπουδὴ πρὸς τε φιλοσοφίαν καὶ τὴν ἄλλην παιδείαν ἐγκύκλιον ἅπασαν γέγονεν, ὥσθ' ὑπερβέβληνται καὶ Ἀθήνας καὶ Ἀλεξάνδρειαν καὶ εἴ τινα ἄλλον τόπον δυνατὸν εἰπεῖν ἐν ᾧ σχολαὶ καὶ διατριβαὶ φιλοσόφων γέγονασιν».

(2) Κατὰ τὴν πρώτην περιοδείαν τοῦ ὁ Παῦλος ἐκήρυξε τὸ Εὐαγγέλιον εἰς τὰς νοτίας ἐπαρχίας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (Πισιδίαν καὶ Λυκαονίαν), κατὰ τὴν δευτέραν διήλθεν ἐγκαρσίως τὴν χώραν, κατὰ τὴν τρίτην ἐκήρυξεν εἰς τὰ δυτικὰ παράλια τῆς χερσονήσου καὶ ἰδίως τὴν Ἐφεσον· ἐνθα ὤρισεν ἐπίσκοπον τὸν Τιμόθεον ὅπου καὶ κατεδιώχθη (Πράξ. ιθ' 26 κ. ἔ). Εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Παύλου συνετέλεσεν ἀναμφιβόλως ἡ διὰ τῆς Ρωμαϊκῆς κατακτήσεως ἐπελθοῦσα διοικητικὴ συγκέντρωσις καὶ αἱ μεγάλαι στρατιωτικαὶ ὁδοί, δι' ὧν διηκολύνετο ἡ συγκοινωνία τοῦ Κράτους καὶ ἠῤῥανεν ἡ πνευματικὴ μεταξὺ τῶν λαῶν ἐπικοινωνία, δι' ἣν μάλιστα ἀριστον μέσον ἦτο ἡ πανταχοῦ τότε διαδεδομένη ἑλληνικὴ γλῶσσα βλ. Achelis, Das Christentum in den ersten drei Jahrh. Leipzig, 1912, I, σ. 218 κ. ἔ. Πρβλ. καὶ Κ. Ἀμάντου, Ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Ἀσίας, ἔ. ἀ. σελ. 25. κ. ἔ.

μέσα τοῦ Β'. αἰῶνος ὁ ἐπίσκοπος Σμύρνης Πολύκαρπος γράφων πρὸς τὸν Ἀρχιερέα τῆς Ρώμης Βίκτωρα λέγει «καὶ γὰρ καὶ κατὰ τὴν Ἀσίαν (ἐνν. τὴν Μ. Ἀσίαν) μεγάλα στοιχεῖα κεκοίμηται, ἅτινα ἀναστήσεται τῇ ἑσχάτῃ ἡμέρᾳ τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου».

Εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, ἐνθα ἦσαν αἱ πλείοτεραι Ἀποστολικαὶ Ἐκκλησίαι, διοργανώθη ὁ χριστιανισμὸς κατὰ τὸ πρότυπον τῶν ἑλληνικῶν δήμων. Ἡ χριστιανικὴ Ἐκκλησία ἀπέβη Ἐκκλησία τοῦ δήμου, αἱ σύνοδοι τῶν ἐπισκόπων ἢ Βουλὴ καὶ οἱ ἐπίσκοποι οἱ ἄρχοντες τῶν δήμων. Δὲν ἐμιμήθη δὲ ὁ μικρασιατικὸς χριστιανισμὸς τοὺς τύπους μόνον τῶν ἑλληνικῶν πολιτευμάτων ἀλλὰ καὶ τὴν ρητορικὴν τέχνην καὶ τὴν φιλοσοφικὴν μέθωδον, ὡς διακρίνει τις κάλλιστα τοῦτο εἰς τοὺς λόγους τῶν μεγάλων ἱεραρχῶν τῆς καὶ εἰς τὴν ὑπ' αὐτῶν γενομένην ἐξέτασιν τῶν δογματικῶν τῆς νέας θρησκείας (1). Ἡ ἑλληνικὴ ἐκκλησιαστικὴ φιλολογία τῶν πέντε πρώτων αἰώνων ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ τὰ λαμπρότερα φιλολογικὰ τῆς μνημεῖα, ἔργα ἑλλήνων μικρασιατῶν, ὡς εἶναι τὰ θεμελιώδη διὰ τὸν χριστιανισμὸν δογματικὰ ἔργα τῶν τριῶν μεγάλων ἱεραρχῶν Βασιλείου Καισαρείας, Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ καὶ Γρηγορίου Νύσσης, αἱ ἱστορίαι τῆς ἐκκλησίας τοῦ Εὐσεβίου Καισαρείας καὶ Εὐαγρίου τοῦ Ποντικοῦ καὶ προγενέστερα ἀκόμη τῶν ἀνωτέρω ἀπολογητικὰ ἢ ἠθικὰ καὶ ἐρμηνευτικὰ ἔργα τῶν: Παπίου Ἱεραπόλεως, Πολυκάρπου Σμύρνης, Μελίτωνος Σάρδεων, Ἀμφιλοχίου Ἰονίου, Διοδώρου ἐκ Ταρσοῦ καὶ τόσων ἄλλων ἐκ διαφόρων πόλεων τῆς ἑλληνικῆς ταύτης χερσονήσου καταγομένων ἢ εἰς αὐτὰς ἐπισκόπων ἀναδειχθέντων.

Ἡ διάδοσις τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς τὰς χώρας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἦτο ἤδη μεγάλη ὅτε ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἐκήρυξε τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν ἐπίσημον θρησκείαν καὶ ὥρισε πρωτεύ-

(1) Ὁρθότατα λέγει ὁ Diehl «L' Anatolie fut en IV siècle avec Basile, Grégoire de Nazianze et Gregoire de Nysse, la terre classique de l' éloquence chrétienne» (Manuel d' art Byz. Paris, 1910, σ. 81).

ουσαν τοῦ Κράτους τοῦ τὴν Κωνσταντινούπουλιν (1). Εἰς τὴν διάδοσιν καὶ τὴν ἐμπέδωσιν τῆς ἀληθοῦς πίστεως ὁ μικρασιατικὸς Ἑλληνισμὸς πρωτοστατεῖ, εἰς τὰς πόλεις τοῦ δὲ συγκαλοῦνται πλὴν τοπικῶν συνόδων (Λαοδικαίας, Γάγγρας, Ἀγκύρας, Σελευκείας) αἱ περισσότεραι Οἰκουμενικαὶ Σύνοδοι: ἡ Α' τῆς Νικαίας τῷ 325 μ. Χ. (καὶ ἡ Ζ' μετὰ τέσσαρας ἑκατονταετηρίδας — τῷ 787 — ἐν τῇ αὐτῇ πόλει συνεκλήθη), ἡ Γ' τῆς Ἐφέσου (τῷ 431) καὶ ἡ Δ' τῆς Χαλκηδόνας (τῷ 451), ἀληθῆ ἑλληνικὰ συνέδρια συγκαληθέντα κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν ἐν κοινῷ συνεδρίων τῶν ἑλληνικῶν πόλεων, ὡς συνεκλήθησαν τοιαῦτα κατὰ τοὺς Περσικοὺς πολέμους καὶ τοὺς Μακεδονικοὺς χρόνους.(2).

Καὶ τέλος ἡ Χριστιανικὴ τέχνη, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, τὴν Μικρὰν Ἀσίαν εἶχε κοιτίδα, ὁ δὲ Ἰουστινιανός, ὅταν ἀπεφάσισε νὰ κτίσῃ τὴν Μητροπόλιν τοῦ Βυζαντίου, τὴν Ἁγίαν Σοφίαν, ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας προσεκάλεσε τοὺς τολμηροὺς ἀρχιτέκτονας, Ἰσιδώρον ἐκ Μιλήτου καὶ Ἀνθέμιον ἐκ Τράλλεων, ὅπως εἶχε προσκαλέσῃ καὶ τὸν ἐκ Σίδης τῆς Παμφυλίας μέγαν νομομαθῆ Τριβωνιανὸν διὰ τὴν κωδικοποίησιν τῶν νόμων τοῦ Κράτους.

Οὕτω κατὰ τοὺς πέντε πρώτους αἰῶνας τοῦ Χριστιανισμοῦ — μέχρι τοῦ μεγαλεπηβόλου Ἀυτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ — ἡ Μικρὰ Ἀσία διετήρησε τὴν ὑπεροχὴν, ἔχουσα μόνα παράλληλα κέντρα ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τέχνης τὴν Αἴγυπτον (Ἀλεξάνδρεια) καὶ τὴν Συρίαν (Ἀντιόχεια), μεθ' ὧν εὗρίσκειτο πάν-

(1) Περὶ τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς Μικρὰν Ἀσίαν μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, πρβλ. Harnack, Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ertsen drei Jahrh. Leipzig, 1903, σ. 461-486.

(2) Περὶ τῆς μεγάλης σημασίας, ἣν αἱ ἑλληνικαὶ αὗται Σύνοδοι ἔσχον ἐπὶ τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ ἐπραγματεύθη ἀριστοτεχνικώτατα ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τοῦ ὁ Παπαρρηγόπουλος (τόμ. Β'. σελ. 512 κ. ἐ. πρβλ. σ. 483 περὶ τῆς διοργανώσεως τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ συστήματος κατὰ τὰ ἑλληνικὰ πρότυπα).

τοτε εἰς ἐπικοινωνίαν τὰς ἐμπορικὰς σχέσεις τῆς εἶχε μάλιστα ἐπεκτείνει κατὰ τοὺς χρόνους τούτους καὶ πρὸς τὰ ἀκμάζοντα τότε περσικὰ κέντρα τοῦ Σασσανιδικοῦ κράτους (1).

Ἀπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ μέχρι τοῦ Ἡρακλείου αἱ μικρασιατικαὶ χώραι ἴστανται ἐν τῇ αὐτῇ ὑπεροχῇ. Οἱ πόλεμοι τοῦ ἐκ Καππαδοκίας καταγομένου Ἡρακλείου (610 — 628) κατὰ τῶν Περσῶν κατέστησαν μὲν τὰς Ἀνατολικὰς κυρίως χώρας τῆς χερσονήσου θέατρον ἀγρίων πολέμων ἀλλ' ὁ Ἡράκλειος κατέβαλε τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν Χοσρόην καὶ ἀπήλλαξε τὴν χώραν τῶν Περσικῶν ἐπιδρομῶν.

§ 3. Ἱστορία τῆς Μικρᾶς Ἀσίας κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους — ἐξάπλωσις τοῦ Ἰσλαμισμού.

Κατὰ τοὺς κυρίως Βυζαντινοὺς χρόνους, τοὺς ὀπιίους ἐγκαινιάζει πρὸ πάντων ἡ ἐμφάνισις τοῦ Ἰσλάμ—τοῦ μεγάλου τούτου ἐχθροῦ τοῦ ἑλληνικοῦ χριστιανισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς, ὅστις ἀπέκοψεν ἀπὸ τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους τὰ δύο μεγάλα κέντρα τὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν Συρίαν,—ἡ Μ. Ἀσία παρέμεινεν ἀπρόσβλητος. Ἡ κατὰ τὸ ἔτος 634 μ. Χ. συντελεσθεῖσα Ἀραβικὴ κατάκτησις τῆς Περσίας καὶ ὁ ἐξισλαμισμὸς τοῦ Σασσανιδικοῦ Κράτους οὐδόλω; ἔθιξε τὰς μικρασιατικὰς ἐπαρχίας μέχρι τοῦ τέλους τῆς δυναστείας τῶν Ἰσαύρων (Ἡ' καὶ Θ' αἰῶνες). Ἡ Μικρὰ Ἀσία εἶχεν ἤδη σύνορα πρὸς Α. τὸ ποικίλας μεταμορφώσεως λαβὸν Ἀραβικὸν Κράτος

(1) Ὡς γνωστὸν, τὸ ὑπὸ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου τῷ 330 π. Χ. καταλυθὲν Περσικὸν Κράτος καὶ ἰδίως αἱ ἀποτελοῦσαι τὴν κυρίως Περσίαν χώραι ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ Γ' π. Χ. αἰῶνος ἐπανεστάτησαν καὶ ἀπετέλεσαν τὸ λεγόμενον Παρθικὸν Κράτος (250 π. Χ. — 227 μ. Χ.) ἢ τὸ Κράτος τῶν Ἀρσακιδῶν, ὅπερ εἶχε διηνεκεῖς πολέμους πρὸς τοὺς Ρωμαίους. Τῷ 227 μ. Χ. ὁ Σασσανίδης Ἀρταξέρξης, ἐπαναστατήσας, κατέλυσεν τὸ Παρθικὸν Κράτος καὶ ἱδρυσεν τὸ Περσικὸν Κράτος τῶν Σασσανιδῶν· μετὰ τοῦ Κράτους τούτου κυρίως εἶχον ἐμπορικὰς σχέσεις οἱ Μικρασιάται.

καὶ μάλιστα τὸ Κράτος τῶν Ἀββασιδῶν τοῦ Βαγδατίου, ὅπου ἤκμασεν ἡ ποίησις καὶ ἡ τέχνη, ἀναπτυχθεῖσαι κατὰ μέγα μέρος μεταξὺ τῶν Ἀράβων ἐξ ἐπιδράσεως τῶν γειτονικῶν χωρῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Κατὰ τὸν Ι' αἰῶνα, ὅτε τὸ Ἀραβικὸν Κράτος εἶχε διασπασθῆ εἰς πλῆθος μικρῶν κρατῶν εἰκονικῶς ἀναγνωριζόντων τὸν Χαλίφην τοῦ Βαγδατίου, αἱ στρατιαὶ τοῦ Βυζαντίου ἀγόμεναι ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ καὶ Ἰωάννου Τσιμισκῆ κατώρθωσαν ν' ἀναχαιτίσουν τὸν Ἀραβικὸν χεῖμαρρον καὶ νὰ δημιουργήσουν τὴν λαμπρὰν Βυζαντινὴν ἐποποιίαν, τὴν ὁλοίαν μετὰ τήσεως δυνάμεως ἀπεικόνισαν εἰς τὰ ἔργα τῶν οἱ Rambaud (1) καὶ Schlumberger (2). Ὁ ἐκ Καππαδοκίας καταγόμενος Φωκᾶς, ὁ μυθικὸς Βυζαντινὸς ἥρωας, μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Κρήτης σιρέφεται κατὰ τῶν ἀπειλούντων τὰς μικρασιατικὰς ἐπαρχίας Ἀμηνάδων καὶ περιάγει τὰ Βυζαντινὰ ὄπλα νικηφόρα πέραν τοῦ Ταύρου καὶ τοῦ Ἀμανοῦ μέχρι τῶν πεδιάδων τῆς Συρίας καὶ τῆς Μεσοποταμίας· «ἀπὸ τοῦ 945, λέγει ὁ Rambaud, καθ' ἑκάστην ἐκστρατείαν τὰ Βυζαντινὰ ὄρια ἐπεκτείνονται, αἱ προόδοι τῶν Ἑλλήνων καθίστανται φοβεραὶ, ἕκαστον δ' αὐτῶν βῆμα σημειοῦται ἔκτοτε καὶ διὰ μιᾶς κατακτήσεως». «Πρὸς ἀπελιπισμὸν τῶν γνησίων μουσουλμάνων, συμπληροῖ ὁ Schlumberger, ὅλων τῶν φανατικῶν δερβισῶν καὶ τῶν πιστῶν τῶν μωαμεθανικῶν τζαμίων, ἐτρέποντο εἰς φυγὴν οἱ ὀρμητικοὶ ἱππεῖς τοῦ Ἰσλάμ, οὔτινες ἄλλοτε καθ' ἕκαστον ἔαρ διὰ τῶν στενωπῶν τῶν ὀρέων καὶ τῶν διαβάσεων τοῦ Εὐφράτου ἐπέτρεχον φέροντες τὸν ὄλεθρον εἰς τὰ ἀνατολικά θέματα μέχρις αὐτῶν τῶν ἐπάλλεων τῶν αὐτοκρατορικῶν φρουρίων τῆς Καππαδοκίας καὶ τῆς Γαλατίας». Ἡ Μικρὰ Ἀσία διασφύζεται ἀπὸ τοῦ Ἀραβικοῦ κατακλυσμοῦ καὶ ἡ ἀκμὴ τῶν

(1) Rambaud, L' empire Grec au X siècle, Paris, 1870.

(2) Schlumberger, Nicéphore Phocas, Paris, 1890. Τοῦ αὐτοῦ: L' Épopée Byzantine à la fin du X siècle, Paris I (1896) II (1900) III (1905).

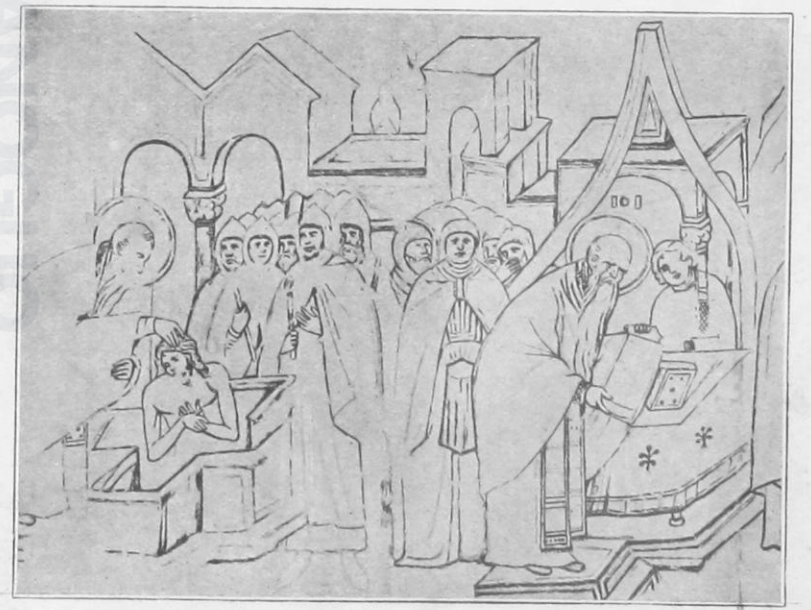
ἑλληνικῶν αὐτῆς πόλεων ἑξακολουθεῖ μέχρι τοῦ τέλους περίπου τοῦ ΙΑ' αἰῶνος, εἶνε δὲ γνωστότατα τὰ ἡρωϊκὰ κατορθώματα, ἅτινα ἐξυμνοῦσι τὰ ποιήματα τοῦ ἀκριτικοῦ κύκλου, ἀληθῆ δημοτικὰ τραγούδια τοῦ βυζαντινοῦ μικρασιατικοῦ ἑλληνισμοῦ, εἰς τὰ ὁποῖα ἀντικοπιρίζεται ἡ σφριγῶσα ζωῆ, ἡ θρυλλικὴ ἀνδρεία καὶ ἡ ἐθνικὴ ὑπερηφάνεια τοῦ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα διαφαινομένου φύλακος τῶν συνόρων τοῦ Κράτους ἑλλήνων μικρασιάτου.

Εἰς τὰς χώρας τῆς Ἑλληνικῆς ταύτης χερσονήσου, ἥτις ἀπετέλει τὸ κύριον οἶονεὶ σῶμα τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, βλέπομεν νὰ ἀμαΐζη ὁ μοναχισμὸς ἤδη ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὡς διεμόρφωσε τοῦτον κατὰ τὸν Δ'. αἰῶνα ὁ Μ. Βασίλειος διὰ τῶν κανόνων του. Ἀπὸ τοῦ Θ'. αἰῶνος καὶ ἐξῆς μοναχικοὶ συνοικισμοὶ καὶ ἀσκητήρια ἦσαν ἐγκατεσπαρμένα εἰς ὅλοκληρον τὴν χερσονήσον, περίφημοι δὲ ἀπέβησαν αἱ Μοναὶ τοῦ Αὔξεντιοῦ ἐπὶ τοῦ Μυσικοῦ Ὀλύμπου, ἐν αἷς διέμενον καὶ Αὐτοκράτορες, καθὼς καὶ τὰ ἀσκητήρια τοῦ παρὰ τὴν Μίλητον Λάτμου καὶ αἱ ἐν μονολίθοις Μοναὶ τῆς Καππαδοκίας, τὰς ὁποίας θὰ ἐξετάσωμεν κατωτέρω (1). Ἵνα δώσωμεν δὲ ἀμυδρὰν ἰδέαν τῆς ἐθνικῆς αὐτόχρομα δράσεως τῶν μοναχικῶν τούτων

(1) Περί τοῦ μοναχισμοῦ ἐν Μ. Ἀσίᾳ βλέπε Γ. Σωτηρίου, Τὸ Ἅγιον Ὄρος (ἔκδ. Συλλόγου ὠφελίμων βιβλίων), 1915 σ. 11 κ. ἑ. Πρβλ. τὰς περὶ μικρασιατικῶν ὁσίων διηγήσεις παρὰ Συμεὼν τῷ μεταφραστῇ ἐν Migne, Patr. Graeca, τόμ. 107 κ. ἑ. βλέπε καὶ τὴν πολύτιμον ἀγιολογικὴν σειρὰν τῶν Acta sanctorum, Bibliotheca hagiographica, καθὼς καὶ τὰ ὑπὸ τῶν Βολλανδιστῶν ἐκδιδόμενα Analecta Bollandiana, ἔνθα παρατίθενται καὶ ἐξετάζονται οἱ βίοι καὶ πολλῶν μικρασιατικῶν Ἁγίων. Πλὴν τῶν ἀνωτέρω πρβλ. καὶ Synaxarium ecclesiae Constantinopolitanae, τὴν ὑπὸ Σακελλίωνος ἐκδοθεῖσαν Πατριαρχικὴν βιβλιοθήκην καὶ ἰδίᾳ τὴν νεωστὶ ἐκδοθεῖσαν ἀγιολογικὴν σειρὰν τῶν βίων ὁσίων τοῦ Λάτμου, ἐν Wiegand, Der Latmos, 1913 p. 87-189 «monumenta Latrensia hagiographica» ὑπὸ Delehaye.

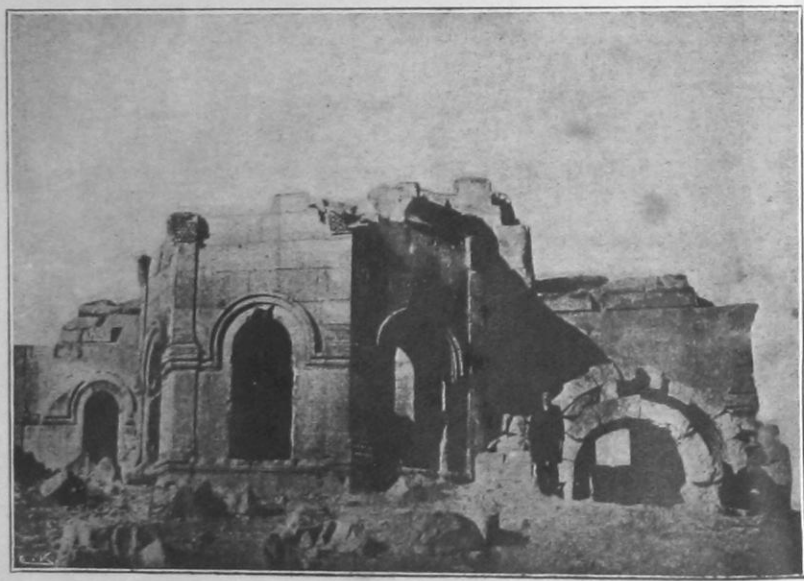
1. Ὁ Μ. Εὐθύμιος θεραπεύων Σαρακητῶν (τοιχογράφ. Ἁγ. Δημητρίου Θεσσαλονίκης).

2. Ὁ Μ. Εὐθύμιος βαπτίζων Σαρακητῶν (τοιχογράφ. Ἁγ. Δημητρίου Θεσσαλονίκης).

1. Ἡρειπωμένος Ναός τῆς Παναγίας ἐν Τόρματζα (Καππαδοκίας).

2. Ἡρειπωμένος Ναός ἐν Σκυρί (Καππαδοκίας).

εἰκονισμῶν κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους, παραθέτομεν ἐνταῦθα ἄγνωστον μέχρι τοῦδε εἰκονογραφικὴν σειράν, ἣν ἀπεκαλύψαμεν κατὰ τὰς ἐργασίας ἡμῶν πρὸς στερεώσιν τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ καυθέντος Ναοῦ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου καὶ ἥτις ἀναφέρεται εἰς τὴν δρᾶσιν μικρασιάτου ἄσκητοῦ τοῦ μεγάλου Εὐθυμίου ἐκ Μελιτηνῆς, (1) πρὸς τιμὴν τοῦ ὁποίου εἶχεν ἰδρυθῆ κατὰ τὸ 1303 μ. Χ. παρεκκλήσιον ἐν τῷ ἀνωτέρῳ Ναῶ, ἐνθα καὶ ἀνευρέθησαν αἱ ἀπεικονιζόμεναι ἐνταῦθα παραστάσεις. (2) Ὡς παρατηρεῖ ὁ ἀναγνώστης, ἐν τῇ παρατιθεμένῃ ἐν Πίν. Γ'. 1. πέμπτη σκηνῇ παρίσταται ὁλόκληρος ἡ ἀκολουθία τοῦ ἄρχοντος φυλῆς τινος τῶν Σαρακηνῶν Ἀσπεβίου, παρακολουθοῦσα τὸ θαῦμα τῆς ἰάσεως τοῦ υἱοῦ του Τερέβωνος· τὸ θαῦμα ἔσχεν ὡς ἀποτελεσματὴν ἐπιστροφῆν ὁμάδος Ἀράβων, ἣν παριστᾷ ἡ ἐν τῷ αὐτῷ πίνακι (Γ'. 2) ἕκτη σκηνή. Εἶναι φανερόν, πόσον τὰ μοναχικὰ τάγματα τῶν ἀνατολικῶν ἰδίᾳ χωρῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἐχρησιμοποιοῦντο ὑπὸ τῆς Βυζαντινῆς αὐτῆς οὐ μόνον ὡς ἱεραπόστολοι τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀλλὰ καὶ ὡς κήρυκες τοῦ χριστιανικοῦ Ἑλληνισμοῦ,

(1) Πρὸβλ. βίον ὁσίου Εὐθυμίου ἐν Migne, Patr. Graeca, tom. 114, σελ. 595 κ. ε.

(2) Ἡ ἐρμηνεία τῶν εἰκονιζομένων ἐν τῷ παρεκκλησίῳ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Θεσσονίκης σκηνῶν, ἐξ ὧν μόνον ἡ 4ῃ καὶ 5ῃ παρατίθενται ἐνταῦθα, εἶναι ἡ ἑξῆς: 1ῃ σκηνή: παριστᾷ τοὺς γονεῖς τοῦ Εὐθυμίου (Παῦλον καὶ Διονυσίαν) προσευχομένους ἵνα χαρίσῃ αὐτοῖς ὁ Θεὸς τέκνον. — 2α: εἰκονίζεται ἡ προῶρος μείνασα χήρα Διονυσία, προσάγοσα τὸν τριετῆ Εὐθύμιον πρὸ τῶν γονάτων τοῦ ἐπισκόπου Μελιτηνῆς Εὐερωῖου. — 3ῃ: παρίσταται ὁ Εὐερωῖος παραδίδων τὸν Εὐθύμιον εἰς τοὺς διδασκάλους Ἀκάκιον καὶ Συνόδιον. — 4ῃ: Ὁ Εὐθύμιος τελεῖ τὸ θαῦμα τῆς ἰάσεως τοῦ παραλυτικοῦ Τερέβωνος. — 5ῃ: Βάπτισμα Τερέβωνος καὶ ἐπιστροφή Σαρακηνῶν. — 6ῃ: Ὁ Εὐθύμιος ἱερουργεῖ κάτωθεν Κιβωρίου. — 7ῃ: Ὁ ἅγιος θεραπεύει δαίμονιζόμενον. — 8ῃ: Θάνατος καὶ ταφή Εὐθυμίου. Ἡ ποικιλία τῶν ἐντὸς ἀρχιτεκτονικοῦ βάρους συνθέσεων, ἡ ἐναλλαγὴ τῶν σκηνῶν, ἡ ζωηρότης καὶ ἡ πολυχρωμία τῆς ὅλης συνθέσεως εἶναι ἀξιολογώταται.

διὰ τοῦ ὁποίου συνετελεῖτο ἡ ἐξημέρωσις ἀλλὰ καὶ ἡ ἀπαλλαγὴ συγχρόνως τῶν ὁρίων τοῦ Κράτους ἀπὸ βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν. Πλὴν τῆς τοιαύτης ὅμως ἐθνικῆς καὶ ἐκπολιτιστικῆς δράσεως, οἱ μικρασιαῖται μοναχοί, ἀκολουθοῦντες τὸ παράδειγμα τοῦ ρυθμιστοῦ τῆς πολιτείας αὐτῶν Μ. Βασιλείου, τοῦ ἰδρύσαντος πρὸ τῆς πύλης τῆς Καισαρείας τὴν **Βασιλειάδα**, ἦτοι τὰ ὑπὸ τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου ἀναφερόμενα φιλανθρωπικὰ οἰκοδομήματα (Πτωχοκομεῖα, Ὁρφανοτροφεῖα καὶ ἐργαστήρια), ἰσχυροῦντο καὶ εἰς τὴν φιλανθρωπίαν, ἐν ᾧ οἱ λογιώτεροι τούτων κατήρτιζον Βιβλιοθήκας, ἀντιγράφοντες τὰ ἔργα τῶν ἐλλήνων σοφῶν καὶ τῶν προγενεστέρων τῶν Διδασκάλων καὶ Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας.

Κρίσιμοι περίοδοι διὰ τὸν Ἑλληνισμόν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἦσαν οἱ ἀπὸ τοῦ ΙΑ' αἰῶνος καὶ ἐφεξῆς χρόνοι. Ὁ Μωαμεθανισμὸς ἀναζωογονηθεὶς ὑπὸ τοὺς Τούρκους : τῆς ἰσχυρᾶς φυλῆς τῶν Σελδσοῦκων κατὰ πρῶτον καὶ τῶν Ὀθωμανῶν μετὰ ταῦτα, ἐπλημύρισε τὰς χώρας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τὰς ὁποίας κατέστησεν ὑποτελεῖς μὲ ἐλαχίστας διακοπὰς ἢ ἀπελευθερώσεις τινῶν ἐκ τῶν μικρασιατικῶν τούτων ἐπαρχιῶν ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν.

Οἱ Σελδσοῦκοι, καταλύσαντες τὰς λοιπὰς μωαμεθανικὰς δυναστείας, ὤρμησαν μετὰ τὴν ἦταν τοῦ βυζαντινοῦ στρατηγοῦ Λυχοῦδη παρὰ τὴν Ἀμίδαν (τὸ σημερινὸν Διαρβεκίρ) καὶ τὴν καθυπόταξιν τῆς Ἀρμενίας κατὰ τῆς ἐλληνικῆς χερσονήσου τῆς Μικρᾶς Ἀσίας τῷ 1067· ἐπεξέτειναν τὸ κράτος των μέχρι τῆς Προποντίδος καὶ τοῦ Αἰγαίου καὶ ἴδρυσαν διὰ τῶν χωρῶν τούτων ἴδιον κράτος τῷ 1080 μὲ πρωτεύουσαν τὴν Νίκαιαν τῆς Βιθυνίας, ὑποτελεῖς δὲ εἰς τὸ Σελδσοῦκον Σουλτάνον τῆς Βαγδάτης καὶ κυβερνώμενον ὑπὸ τοῦ Μαλέχ—Σάχ—Σουλεϊμάν. Φρικώδεις καταστροφὰς ἐπέφερεν εἰς τὸν Ἑλληνισμόν καὶ τὰ χριστιανικὰ μνημεῖα τῆς Μ. Ἀσίας ἢ σελδσοικὴ κατάκτησις· οἱ διηγούμενοι ταύτας Βυζαντινοὶ χρονολογῶντες παρέχουν συγχρόνως εἰς ἡμᾶς καὶ πολυτίμους εἰδήσεις περὶ τῶν μνημείων τῶν καταληφθεισῶν χωρῶν.

Οὕτω διέσωσαν τὴν φοβερὰν καταστροφὴν, τὴν ὁποίαν ὑπέστη τῷ 1067 ἡ Καισαρεία καὶ ὃ ἐν αὐτῇ περίφημος Ναὸς τοῦ Μ. Βασιλείου, ἔνθα ἐφυλάσσετο τὸ τίμιον λείψανόν τοῦ Ἁγίου, τὴν βεβήλωσιν τοῦ ἱστορικοῦ Ναοῦ τοῦ Ἀρχιστρατήγου Μιχαὴλ ἐν Χώναις, ἦτοι εἰς τὴν νοτιῶς τῶν Κολοσσῶν ὠχυρωμένην ἤδη ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ πόλιν κατὰ τὸ ἔτος 1070 καὶ ἄλλα.(1)

Τὸ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ Σελδσοικὸν Κράτος, ἐξασθενήσαν ἔπειτα διὰ τῶν Σταυροφόρων Φράγκων καὶ τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων ἀπώλεσε τὴν Νίκαιαν ἐπὶ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ (1086) καὶ πολλὰς δυτικὰς ἐπαρχίας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, αἵτινες περιήλθον καὶ πάλιν εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς, περιορίσθη δὲ εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας μὲ πρωτ. τὸ Ἰκόνιον, διὸ καὶ κράτος τοῦ Ἰκονίου ἐκλήθη. Οἱ Σελδσοικίδαι παρέμειναν κύριοι τῆς χώρας μέχρι τῆς καταλύσεως τοῦ Χαλιφάτου τῆς Βαγδάτης τῷ 1258 ὑπὸ τῶν Μογγόλων (Δζεϊκίς-Χάν), ὅτε μέρος τῆς Ἀσίας προσετέθη εἰς τὸ Μογγολικὸν κράτος τοῦ Ἰράν, ὃ δὲ Σουλτάνος τοῦ Ἰκονίου ἀνεγνώρισε τὴν ἀρχὴν τῶν Χάνων τῶν Μογγόλων. Ἀλλὰ καὶ τὸ κράτος τοῦτο τοῦ Ἰκονίου κατελύθη κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΔ' αἰῶνος ὑπὸ τῶν Μογγόλων τῆς Περσίας καὶ διεσπάρθη εἰς ἰδιαί-

(1) Βλ. Σκυλίτην (ἔκδ. Βόννης σ. 661) «καὶ τῇ σκηνῇ τοῦ μεγάλου καὶ περιωνύμου Βασιλείου εἰσπηδήσαντες δημοῖσι μὲν ἅπαντα καὶ τὰ ἱερὰ καθαρεύουσι, προσραγέντες δὲ καὶ τῇ τοῦ Ἁγίου σοφῷ, τῷ ἁγίῳ αὐτοῦ λείψανῳ δρᾶσαι τι πονηρὸν οὐδαμῶς ἠδυνήθησαν . . . τὰ δὲ τὰς ὁπὰς περιστέλλοντα θυρίδια (τῆς λάρακος) χρυσῷ καὶ μαργάραις ἐξεργασμένα καὶ λίθοις, ἐξαιροῦσι καὶ τὸν ὅλον κόσμον ὁμοῦ συμφορήσαντες αἴρουσιν ἐκεῖθεν παραδόντες πολλοὺς τῶν Καισαρέων σφαγῇ καὶ τὸν Ναὸν καταχράναντες» Περὶ αὐτοῦ σελ. 686 περὶ τῆς βεβηλώσεως τοῦ Ναοῦ τοῦ ἀρχιστρατήγου ἐν Χώναις «καὶ αὐτὸν τὸν περιβόητον ἐν θαύμασι καὶ ἀναθήμασι τοῦ Ἀρχιστρατήγου ναὸν καταλαβεῖν ἐν μαχαίρᾳ καὶ φόνου μὲν ἅπαντα τὰ ἐκεῖσε πληρῶσαι καὶ λύθρου, πολλὰς δὲ ὕβρεις τῷ ἱερῷ ἐμπαροινισθῆναι, ἱππῶνα τὸν πίνσπετον ἐργασμένους ναὸν . . .» (Περὶ τοῦ τελευταίου Ναοῦ βλ. Ramsay, Cities and Bishoprics of Phrygia, τόμ. I, Oxford, 1895 σ. 214 κ. ἑ.).

τερα ανεξάρτητα κρατίδια ὑπὸ τοὺς διοικητὰς τῶν χωρῶν, οἵτινες πρότερον διώκουν αὐτάς, ἐν ὀνόματι τοῦ Σουλτάνου τοῦ Ἰκονίου. Τὰ κρατίδια ταῦτα ἔλαβον τὰ ὀνόματα ἐκ τῶν ἀνδρῶν, οἵτινες ἔτυχε νὰ εἶναι διοικηταὶ αὐτῶν (ὡς τῶν Ἀϊδίν, Καραμάν κ. ἄ.), πολλὰ ὀνόματα τῶν ὁποίων διατηροῦνται μέχρι σήμερον ὡς ὀνόματα μικρασιατικῶν χωρῶν (βλέπε τὴν ἀνωτέρω γεωγραφικὴν περιγραφὴν).

Εἰς τῶν κληρονόμων τούτων ἦτο καὶ ὁ Ὄσμάν ἢ Ὄθωμάν, ὁ ἰδρυτὴς τοῦ **Ὄθωμανικοῦ Κράτους**, τὸ ὁποῖον ὄσον ἀφανῆ εἶχε τὴν ἀρχὴν τοσοῦτο μέγα πρόσωπον μετὰ ταῦτα διεδραμάτισεν.⁽¹⁾ Ὁ Ὄσμάν ἐξέτεινε τὸ κράτος του ἐν Βιθυνίᾳ καὶ κατέλαβε μικρὸν πρὸ τοῦ θανάτου του τὴν Προῦσαν (τῷ 1326), ἐξ ἧς οἱ Ὄθωμανοὶ ὀρμώμενοι ἱδρυσαν τὸ πανίσχυρον Ὄθωμανικὸν Κράτος, ὅπερ κατέλυσε πάντα τὰ ἄλλα μωαμεθανικὰ κράτη καὶ ἀνέλαβε τὴν ἡγεμονίαν τῶν λαῶν τοῦ Ἰσλάμ.

Ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Προῦσης δύναται νὰ χρονολογηθῆ ἡ ὀριστικὴ ὑποταγὴ τοῦ πλείστου κατ' ἀρχὰς μέρους τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ὁλοκλήρου δὲ τῆς χερσονήσου μετὰ ταῦτα, ὑπὸ τοὺς Ὄθωμανοὺς Τούρκους.

§ 4. Τύχαι τῶν χωρῶν τῆς Μ. Ἀσίας ὑπὸ τοὺς Τούρκους.

Ἡ Μικρὰ Ἀσία ὑποδουλωθεῖσα ὑπὸ τοὺς Σελδσουκίδας καὶ τοὺς Ὄθωμανοὺς Τούρκους ἀπώλεσε μὲν τὴν ἐλευθερίαν τῆς διετήρησεν ὅμως ἀκραιφνῆ τὸν ἐθνισμὸν τῆς, ὡς τὸ πλῆθος τῶν

(1) Ὁ ἰδρυτὴς τοῦ Ὄθωμανικοῦ Κράτους Ὄσμάν, οἵτινος ὁ πάππος καὶ ὁ πατὴρ (Σουλεϊμάν-Ἐρτογορὺλ) μετ' ὀλίγων ἱππέων ἦλθον εἰς Μικρὰν Ἀσίαν κατόπιν περιπετειώδους ὁδοιπορίας καὶ εἰσῆλθον εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Σουλτάνου τοῦ Ἰκονίου, ἔλαβε κατὰ πρῶτον ὡς φέουδον μικρὰν τινα χώραν ἐν τοῖς ὄρεισι τοῦ Σελδσουκικοῦ Κράτους παρὰ τὴν Βιθυνίαν, ὅπερ κατέστησε βαθμηδὸν πυρῆνα τοῦ στρατιωτικοῦ τῶν Ὄθωμανῶν κράτους.

ἐπιγραφῶν καὶ αἱ μεταγενέστεραι τοιχογραφίαι τῶν Μονῶν καὶ Ναῶν τῶν χωρῶν αὐτῆς, τοὺς ὁποίους θὰ ἐξετάσωμεν κατωτέρω, δύναται νὰ μαρτυρήσωσιν.

Τὸν ἐθνισμὸν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀναμφισβητήτως συνεκράτησε καὶ ἐστερέωσεν ἡ μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων τῷ 1204 ἴδρυσις τοῦ Βασιλείου τῆς Νικαίας καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας τῆς Τραπεζοῦντος.

Τὸ Βασίλειον τῆς Νικαίας, ὑπὸ Θεοδώρου τοῦ Λάσκαρη ἰδρυθὲν διὰ τῶν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως φυγάδων, ἐξεξέταθη πρὸς τὰ Δ. παραλία τῆς Μικρᾶς Ἀσίας μέχρι τῆς Σμύρνης, μεσογειῶς μέχρι τῆς Φρυγίας καὶ τῆς Λυδίας καὶ πρὸς Β. εἰς τὰς πλείστας παραλίους πόλεις τοῦ Εὐξείνου. Οἱ διάδοχοι τοῦ Θεοδώρου καὶ πρὸ πάντων ἡ ὀπὸ τοῦ ἐπανακτήσαντος τὴν Κωνσταντινούπολιν τῷ 1261 Μιχαὴλ Παλαιολόγου Δυναστεία δὲν κατώρθωσε νὰ διατηρήσῃ τὴν κυριαρχίαν ἐπὶ τῶν χωρῶν τούτων, τὰς ὁποίας κατέλαβον, ὡς εἶδομεν, οἱ ὡς ἄσημοι κατ' ἀρχὰς νομισθέντες Ὄθωμανοί. Ἡ ἐπὶ τοῦ Σουλτάνου Βαγιαζίτ, τῷ 1402, συντριβὴ τῶν Ὄθωμανικῶν δυνάμεων ὑπὸ τοῦ Μογγόλου Ταμερλάνου οὐδεμίαν βελτίωσιν τῆς καταστάσεως τῶν μικρασιατικῶν ἐπαρχιῶν ἐπέφερε τοῦναντίον μάλιστα πολλαὶ πόλεις τῆς χερσονήσου ἠρημώθησαν τότε ὑπὸ τῶν ὀρδῶν τοῦ περιβοήτου κατακτητοῦ. Ἡ ἀνασύνταξις τοῦ Ὄθωμανικοῦ Κράτους ὑπὸ τοῦ Μωάμεθ τοῦ Α' (1414) ἐσήμανε τὴν τελικὴν ὑποταγὴν ὑπὸ τοὺς Τούρκους καὶ τῶν ὀλίγων μερῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τὰς ὁποίας εἶχεν ἀπελευθερώσει ἄλλοτε τὸ Βασίλειον τῆς Νικαίας.

Ἡ Αὐτοκρατορία τοῦ Πόντιου ἢ τῆς Τραπεζοῦντος, ἡ ἰδρυθεῖσα ὑπὸ Ἀλεξίου Α' τοῦ Κομνηνοῦ συγχρόνως μὲ τὴν ἴδρυσιν τοῦ Βασιλείου τῆς Νικαίας καὶ ἐπεκταθεῖσα ἐπὶ τῶν Δ. παραλιῶν τοῦ Εὐξείνου, ἐπὶ δὲ τῶν μεγάλων Κομνηνῶν, Μανουὴλ (+ 1263) καὶ Ἀλεξίου Γ' (+ 1390), καταστᾶσα ἰσχυρὰ καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς Τούρκοις σεβαστή, ἠτύχησε νὰ ζῆσῃ μακρότερον χρόνον, κατελύθη δὲ μόλις τῷ 1461 ὑπὸ Μωάμεθ Β',

ὅστις ἐφόρευσε τὸν τελευταῖον αὐτῆς Αὐτοκράτορα Δαβίδ μεθ' ὀλοκλήρου τῆς οἰκογενείας του. Περὶ τῆς στρατιωτικῆς ἀκμῆς, τοῦ πλούτου καὶ τοῦ ἀναπτυχθέντος ἐν Τραπεζοῦντι ἐμπορίου, καθὼς καὶ περὶ τῆς φιλολογικῆς κινήσεως καὶ ζωῆς τῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Πόντου λαμβάνομεν ἰδέαν τινὰ καὶ ἐκ τοῦ ἐσχάτως δημοσιευθέντος «ἐγκωμίου εἰς Τραπεζοῦντα» τοῦ Καρδινάλιου Βησσαρίωνος. Πλὴν τῶν πολυαρίθμων Ναῶν καὶ Μονῶν «τῶν ἀγλαῖζομένων, ὡς λέγει, γραφῆς τε κάλλεσι καὶ ἱεροῖς ἀναθήμασι» μανθάνομεν ὅτι ὑπῆρχον ἐν Τραπεζοῦντι καὶ πολυτελέστατα Ἀνάκτορα μετὰ προδόμων καὶ στοῶν, κοσμούμενα διὰ τῶν προσωπογραφιῶν τῶν μεγάλων Κομνηνῶν, πολεμικῶν σκηνῶν νίκης καὶ θριάμβου, συνθέσεων εἰκονογραφικῶν ἐκ τῆς κοσμογονίας καὶ τῶν τυχῶν τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ἄλλα.⁽¹⁾ Ἡ καταστροφή καὶ τοῦ τελευταίου λειψάνου τῆς ἄλλοτε κραταιᾶς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, ἐσήμανε τὴν τελείαν ὑποδούλωσιν τοῦ Γένους.

Οἱ Τοῦρκοι ὑποδουλώσαντες τὰς χώρας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας συμπεριφέρθησαν πρὸς τοὺς ἑλληνικοὺς αὐτῶν πληθυσμοὺς ὡς συμπεριφέρθησαν καὶ ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις τῆς Εὐρώπης. Τὰ ἐκ πολιτικῶν ὑπολογισμῶν παραχωρηθέντα ὑπὸ τῶν κατακτητῶν εἰς τὸ Ἑλληνικὸν γένος προνόμια, ἀν καὶ τοσάκις παρεβιάσθησαν—ὑπὸ δὲ τῶν σημερινῶν Νεοτούρκων σχεδὸν κατηργήθησαν—συντέλεσαν εἰς τὴν διατήρησιν τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως παρὰ τοῖς ἑλληνικοῖς τῆς χερσονήσου πληθυσμοῖς. Αἱ κατὰ καιροὺς προσπάθειαι τῶν Τούρκων πρὸς ἐξισλαμισμὸν συντέλεσαν μόνον εἰς τὸν σχηματισμὸν τῶν τουρκοφῶνων ἑλληνικῶν πληθυσμῶν, παρὰ τοῖς ὁποίοις ὁμως παραμένει σταθερὰ ἡ ἐθνικὴ

† (1) Βλέπε Βησσαρίωνος, Ἐγκώμιον εἰς Τραπεζοῦντα, ἐν Σ. Λάμπρου, Ν. Ἑλληνομνήμων Τόμ. ΙΓ' (1916) σελ. 146 κ. ἐ. Πρβλ. ἐτέραν βιβλιογραφίαν περὶ Τραπεζοῦντος ἐν Κ. Ἀμάντου, Ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Μ. Ἀσίας, σελ. 62 κ. ἐ.

συνείδησις καὶ ἡ ἐλπίς αἰσιωτέρου μέλλοντος. Ἡ καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας τῆς δουλείας ἀκμὴ τῶν Μητροπόλεων καὶ ἐπισκοπῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ⁽¹⁾ τὰ ἑλληνικὰ κέντρα τῆς Σμύρνης, Σινώπης, Τραπεζοῦντος, Ἀδάων, Μερσίνης καὶ ἄλλων πόλεων, ὡς καὶ ἡ εἰς διαφόρους πόλεις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ὑπαρξίς καὶ ἀκμὴ ἑλληνικῶν σχολῶν, ⁽²⁾ εἶναι ἱκανὰ νὰ μαρτυρήσουν τὴν ἑλληνικότητα τῆς χώρας. Ὁ ἀναδιφῶν τὰς ὑπὸ τῶν περιηγητῶν ἢ ἱστορικῶν καὶ ἀρχαιολόγων δημοσιευθείσας ἐντυπώσεις δύναται νὰ κατανοήσῃ ποῖα δύνამις καὶ ζωὴ παρὰ τῷ ἑλληνικῷ στοιχείῳ τῆς χερσονήσου ταύτης ὑπάρχει πάντες κατὰ κανόνα σχεδὸν συνοδεύονται ὑπὸ ἑλλήνων ἱερέων ἢ διδασκάλων, τούτους μεταχειρίζονται ὡς ὀδηγοὺς εἰς τὰς ἐπιπόνους περιοδείας καὶ ἐρεύνας των καὶ εἰς

(1) Εἰς τριακοσίας ἀναβιβάζονται αἱ ἑλληνικαὶ Μητροπόλεις καὶ ἐπισκοπαὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (πρβλ. Ράλλη καὶ Ποτῆ, Σύνταγμα θεῶν καὶ ἱερῶν κανόνων, Ἀθήναι, τόμ. Ε' (1855) σ. 455 καὶ σελ. 474 κ. ἐ.). Αἱ πλεῖσται τῶν Μητροπόλεων τούτων καὶ τῶν ἐπισκοπῶν διετηρήθησαν μέχρι σήμερον ἐξαρτώμεναι ἀπὸ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως (Πρβλ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Τακτικὸν τῶν ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν τῆς Ἀνατολῆς, ἐν Δελτίῳ Ἰστ. καὶ Ἐθνολ. Ἑταιρείας, τόμ. Γ' (1889) σ. 468 κ. ἐ. βλέπε καὶ τόμ. Β' τοῦ αὐτοῦ Δελτίου (1885), σελ. 650 κ. ἐ.).

† (2) Ἡ Ἑλληνικὴ παιδεία οὐδέποτε ἐξέλιπεν ἐκ τῶν πόλεων καὶ τῶν νήσων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, μεθ' ὅλην τὴν φοβερὰν πίεσιν τῶν Τούρκων ἤδη τῷ 1580 ὁ ἱερομόναχος Νικηφόρος ἐδίδασκε φιλοσοφικὰ μαθήματα ἐν Πάτμῳ, τῷ 1660 ἰδρύθη, τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ Ἀλλατίου, ἑλληνικὴ σχολὴ ἐν Χίῳ, τῷ 1682 ἰδρύθη τὸ ἐν Τραπεζοῦντι **φροντιστήριον**, τῷ 1729 ἡ Εὐαγγελικὴ σχολὴ τῆς Σμύρνης (βλ. κατωτέρω), τῷ 1770 τὸ περιφημον Γυμνάσιον τῶν Κυδωνιῶν, ὅπου ἐφοίτησεν ἐπὶ 9 μῆνας καὶ ὁ φιλέλλην Firmin Didot, ἵνα ἀρκεσθῶμεν εἰς μόνον τὰ ἀρχαιότερα Ἑλληνικὰ ἐκπαιδευτήρια. Πρβλ. περιγραφὰς τῶν ἐν Κυδωνίαις, Σμύρνη κ. ἄ. Ἑλληνικῶν χωρῶν ἐν ταῖς ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος περιοδικῶς τῆς Church Missionary Society (ἔτη 1818 κ. ἐ.).

ἑλληνικοὺς οἴκους εὐρίσκουν φιλοξενίαν καὶ μικρὰν ἀνάπαυσιν ἐκ τῶν κόπων των. Εἶναι ὁ μόνος ἐκ τῶν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ λαῶν, παρὰ τῶ ὁποίῳ ἡ μόρφωσις καὶ ἡ παιδεία ἀποβαίνει παράδοσις, ὁ μόνος λαός, ὅστις διὰ μέσου τουσούτων αἰώνων διατηρεῖ ἄσβεστον τὴν φλόγα τῆς ἀγάπης πρὸς τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν καὶ δεικνύει μεθ' ὑπερηφανείας δικαίας εἰς τοὺς ξένους τὰ μνημεῖα, ἅτινα ἀνύψωσαν οἱ πατέρες του πρὸς λατρείαν τοῦ θείου, τὸ ὁποῖον ὁ ἴδιος λατρεῖ, καὶ εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν ὁποίων καὶ ἡμεῖς μεταβαίνομεν⁽¹⁾.

(1) Βλέπε τὰς κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους περιηγήσεις τῶν Ramsay, Gregoire καὶ Rott, ὁμολογούντων τὴν ἑλληνικότητα τῶν πόλεων, ἐξ ὧν διέρχονται· βλέπε λ.χ. Rott (ἔ.ἀ. σ. 4.), ὅστις περὶ τῆς παρὰ τὴν Ἀπάμιαν Ἀπολλωνίας λέγει αὐταῖς λέξεσι: «Diese Burghöhe wird ausschliesslich von einer alteingesessenen Griechengemeinde bewohnt, die seit undenklicher Zeit zur Diözese des Erzbischofs von Pisidien gehört. Es sind Menschen mit trefflichem ursprünglichen Charakter, in althergebrachter Tracht, mit einem aufgewekten Pappas an der Spitze...etc». Πρὸς σελ. 158, ἐνθα ποιεῖται λόγον καὶ περὶ τοῦ πρώτου ἐξετάσαντος τοὺς ἐν σπηλαίοις μοναχικοὺς συνοικισμοὺς τῆς Καππαδοκίας Λεβίδου, ἐν σελ. 326 κ. ε., περὶ τοῦ ἐν Μύροις Ναοῦ καὶ ἀλλαγῶν) βλέπε καὶ Philippson (Reisen und Forschungen im westl. Kleinasien, Gotha, Heft I (1910) σ. 4, 10, 16, 36 καὶ ἀλλαγῶν. Τὰ σχετικὰ χωρία τοῦ Philippson καὶ ἄλλων περιηγητῶν βλέπε ἐν Π. Κοντογιάννη, Ἡ ἑλληνικότης τῶν νομῶν Προύσης καὶ Σμύρνης, σελ. 31 κ.ε.

ΜΕΡΟΣ Α΄.

ΑΡΧΑΙΑ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΤΕΧΝΗ
ΕΝ ΜΙΚΡᾷ ΑΣΙΑΙ

§ 5. Γενικὸς χαρακτηρισμὸς, διαίρεσις καὶ ἀξία τῶν μικρασιατικῶν μνημείων.

«Ἡ Μικρὰ Ἀσία ἀποτελεῖ τὸ κύριον σῶμα τῆς Βυζαντινῆς τέχνης», εἶναι τὸ συμπέρασμα τῆς πρώτης κατὰ τὸ ἔτος 1903 δημοσιευθείσης συστηματικῆς περὶ τῶν μικρασιατικῶν μνημείων μελέτης τοῦ καθηγητοῦ τῆς Ἱστορίας τῆς τέχνης ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Βιέννης J. Strzygowski, ἣτις ἐγένετο ἐπὶ τῇ βάσει τῶν προγενεστέρων ἐργασιῶν (Texier, Lanckoronski, Wulff, Ramsay) καὶ διὰ συμβολῆς τῶν περιηγηθέντων χώρας τινὰς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας Smirnov καὶ Crowfoot⁽¹⁾. Ὁ Strzygowski ἀπέδειξεν, ὅτι ἐν ταῖς χώραις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἐγένετο ἡ ζύμωσις τῶν ἑλληνιστικῶν στοιχείων τῆς τέχνης τῆς Συρίας (Ἀντιοχείας) καὶ τῆς Αἰγύπτου (Ἀλεξανδρείας) μετὰ τὴν Ἀνατολικὴν τέχνην (τὴν τέχνην κυρίως τοῦ Περσικοῦ Κράτους τῶν Σασσανιδῶν καὶ τῆς Μεσοποταμίας) εἰς τὰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων τεχνιτῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, οἵτινες διὰ τῶν στοιχείων τούτων ἐπλασαν ἰδίαν τέχνην, ἀκριβῶς ἐκεῖνην, ἣν ἡμεῖς σήμερον κοινῶς λέγομεν *Βυζαντινὴν τέχνην*⁽²⁾.

(1) Τοὺς τίτλους τῶν ἐργῶν τῶν συγγραφέων τούτων βλέπε ἐν τῇ ἐν ἀρχῇ τῆς μελέτης ταύτης Βιβλιογραφίᾳ.

(2) Ὁ Strzygowski διὰ τῆς ἐξετάσεως τῶν μικρασιατικῶν μνημείων οὐ μόνον ἔλυσε τὸ πολυθρόλλητον ζήτημα περὶ τῆς καταγωγῆς τῆς Βυζαντινῆς τέχνης ἀλλ' ὑπέδειξε καὶ τὴν καταγωγὴν τῆς λεγομένης Ῥωμα-

*Ἐκτοτε αἱ ἐργασίαι τῶν : Rott, Millet, Hasluck, Wiegand, Gregoire, Ramsay καὶ Miss Bell (1) ἐπεξέτειναν τὴν γνῶσιν ἡμῶν περὶ τῶν μικρασιατικῶν μνημείων, νέα προβλήματα ἔφερον εἰς φῶς(2) καὶ σήμερον πανταχοῦ πλέον ἀκούεται ἡ ἀνάγκη τῆς ἐξερευνησεως τῆς χώρας ταύτης, ἀπήχησις τῆς τοσαύτης ἐπαναληφθείσης φωνῆς : Ex Oriente lux! Τὰ πλεῖστα τῶν μνημείων τούτων εἶναι ἄγνωστα ἀκόμη ἂν σήμερον γνωρίζομεν τοὺς μοναχικοὺς συνοικισμοὺς τοῦ Λάτιμου καὶ τῆς Καππαδοκίας, ὀλίγα μνημεῖα τοῦ Πόντου, τῆς Βιθυνίας καὶ τῶν δυτικῶν καὶ νοτίων χωρῶν τῆς Μ. Ἀσίας ἀγνωστοῦν τὰ ἀσκητήρια τοῦ Μουσικοῦ Ὀλύμπου(3), ἐλαχίστας δὲ καὶ τέχνης τῆς Δύσεως, ἧτις ἐκ τῶν μικρασιατικῶν μνημείων ἔχει διὰ τῶν Σταυροφόρων τὴν ἀρχὴν (πρβλ. καὶ ἐπίλογον τῆς ἀνὰ χεῖρας μελέτης).

(1) Βλέπε τὴν ἐν ἀρχῇ βιβλιογραφίαν.

(2) Ἡ ἐκ τῆς ἐξετάσεως τῶν μικρασιατικῶν κυρίως μνημείων προκληθεῖσα διαφορὰ γνώμων Strzygowski—Millet ἐπὶ τοῦ προβλήματος Orient ou Byzance ? εὐνόητον εἶναι ὅτι δὲν δύναται νὰ ἐκτεθῇ ἐν ταῦθα (πρβλ. τὰ νεώτερα ἔργα τοῦ Millet, L'école Greque dans l'architecture byzantine, Paris, 1916 σελ. 291 κ. ἔ. καὶ Recherches sur l'iconographie de l'Evangile aux XIV—XVI siècles, Paris, 1916 σ. 555 κ. ἔ.) Ὅποσδήποτε μέχρι σήμερον ἔτι ἰσχύει ἡ γνώμη τοῦ Holtzinger (Altehr. und byz. Baukunst, Leipzig, 1909 σ. 105 κ. ἔ.) ὑποδεικνύοντος ὅτι πρὸ τῆς τελείας ἐξερευνησεως τῶν μικρασιατικῶν μνημείων πάντα τὰ συμπεράσματα «noch nicht über den Rang eine Hypothese hinaus gekommen sind» ἀμερόληπτος ἐν τούτοις μελέτη δεικνύει ὅτι ἡ ἄποψις τοῦ Millet ἔχει, μεθ' ὅλην τὴν ἑλλειπῆ εἰσέτι τῶν μνημείων ἐξέτασιν, τὰς μεγαλυτέρας πιθανότητας, ἂν καὶ ἐν αὐτῇ πολλὰ μνημεῖα τῆς Μ. Ἀσίας παραβλέπονται.

(3) Περὶ τοῦ Μουσικοῦ Ὀλύμπου, ἔχομεν σήμερον μόνον γεωγραφικὰς καὶ τινὰς ἱστορικὰς εἰδήσεις (πρβλ. τὴν τελευταίαν γεωγραφικὴν περιγραφὴν τοῦ Philippson, Reisen nnd Forsch. in westl. Klein-Asien, Cotha, Heft III (1913) σελ. 2, 34, κ. ἔ. 73 κ. ἔ.) Ἐλαχίστας εἰδήσεις περὶ τῶν Μονῶν τοῦ Ὀλύμπου παρέχει καὶ τὸ ἑλληνικὸν ἔργον τοῦ Β. Κάνδη. Ἡ Προῦσα, Ἀθῆναι, 1883 σελ. 127 κ. ἔ.

ἔχομεν εἰδήσεις περὶ τῶν μνημείων τῆς Φρυγίας, Γαλατίας, Ἀμασσίας καὶ ἄλλων χωρῶν. Ἀλλὰ καὶ τὰ ἐξετασθέντα ἀκόμη ὑπὸ τῶν Rott, Gregoire κ. ἄ. ὡς ἄπλαϊ παρατηρήσεις λογίζονται, ἀναμένουν δὲ τὸν μέλλοντα νὰ συστηματοποιήσῃ τὸ πολῦτιμον τοῦτο ὕλικόν διὰ τὴν μεσαιωνικὴν τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Μ. Ἀσίας ἱστορίαν καὶ τέχνην.

Ἡ Μ. Ἀσία παρουσιάζει μὲ τοὺς ἐρειπιωνὰς τῆς καὶ τοὺς Ναοὺς τῶν διαφόρων αὐτῆς πόλεων τὴν εἰκόνα ἀσυνήθως πλουσίας καὶ πολυποικίλου ἐξελιξεως. Κατωτέρω ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν μικρασιατικῶν μνημείων ἀναφέρομεν τὰ κυριώτατα(1), κατάγραφα πάντα μὲ ἑλληνικὰς ἐπιγραφὰς καὶ ὀνόματα. Τὰ μνημεῖα ταῦτα διαιροῦμεν : εἰς μνημεῖα ἀκμῆς (ἀπὸ τοῦ Δ'—5' αἰῶνος), εἰς μνημεῖα τῆς μεταβατικῆς λεγομένης περιόδου (Ζ' καὶ Η' αἰῶνες), εἰς μνημεῖα τῆς κυρίως Βυζαντινῆς ἐποχῆς (ἀπὸ τοῦ Θ'—15' αἰῶνος) καὶ εἰς μνημεῖα τῆς τουρκοκρατίας καὶ τῶν νεωτέρων ἐν γένει χρόνων.

Α'. ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

§ 6. Ἀκμὴ τῆς Μικρασιατικῆς τέχνης ἀπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου μέχρι τοῦ Ἰουστινιανοῦ (Δ'—στ' αἰῶνες).

Εὐθὺς μετὰ τὴν ἀνακίρουσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ ὑπὸ τοῦ Μ.

(1) Ὡς θὰ παρατηρήσῃ ὁ ἀναγνώστης, παρατίθενται κατωτέρω μόνον οἱ ἀρχιτεκτονικοὶ τύποι καὶ τὰ χαρακτηριστικώτατα δείγματα τῆς γλυπτικῆς καὶ ζωγραφικῆς τῶν μικρασιατικῶν μνημείων, καθόσον ἡ παράθεσις τοῦ πλήθους τῶν χριστ. μνημείων τῆς χειρσονήσου, ἕκαστον τῶν ὁποίων ἔχει ἰδίαν ἱστορίαν, συνδεομένην πρὸς τὴν ἔρευναν τῶν πηγῶν καὶ τῶν μέχρι σήμερον ἐξερευνηθειῶν περὶ ἐκάστου τούτων γνώμων, εἶναι ἀδύνατος ἐν τῇ συντόμῳ ταύτῃ μελέτῃ, ξένη δὲ καὶ πρὸς τὸν λαϊκὸν αὐτῆς χαρακτήρα.

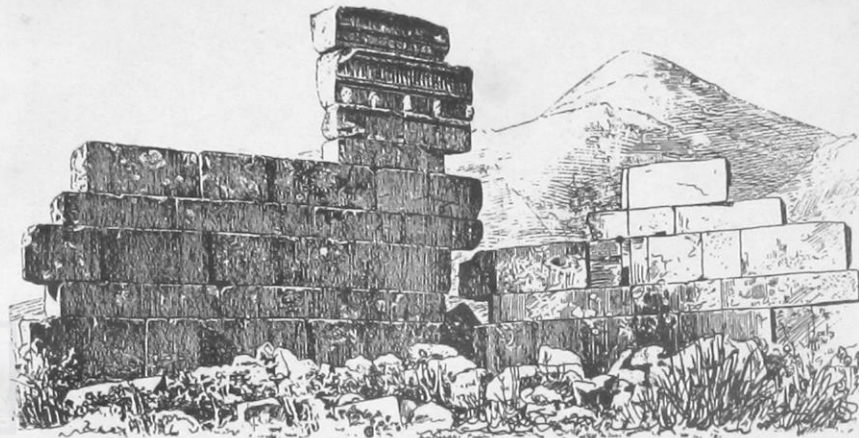
Κωνσταντίνου ὡς θρησκείας τοῦ Κράτους, ἤρχισαν νὰ ἰδρύνονται χριστιανικὰ μνημεῖα εἰς τὰς χώρας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (1).

Πρῶτον ἐγένετο ἡ μετατροπὴ πολλῶν εἰδωλολατρικῶν Ναῶν τῆς Ἀρχαιότητος εἰς χριστιανικὰς Ἐκκλησίας, ὡς τοῦτο συνέβη εἰς πάσας τὰς ἑλληνικὰς χώρας (2). Ὁ περίφημος περίπτερος Ναὸς τῆς Ἀφροδισιάδος, ὁ Ναὸς τοῦ Ἀδγούστου ἐν Ἀγκύρᾳ(3) κ. ἄ. μετεβλήθησαν εἰς Χριστιανικοὺς Ναοὺς. Ἔτερα δημόσια κτίσματα μετετράπησαν τεχνικώτατα διὰ προσθηκῶν εἰς ἐκκλησίας, ὡς ἡ Βασιλικὴ τῆς Πριήνης, ἔνθα ἡ προστεθεισα ἄψις, ἐν εἰδει ἀρχαίας Ἐξέδρας, προσέδωκεν εἰς τὸ κτίσμα μεγαλοπρεπεστέραν ὄψιν—καὶ τέλος ἀννψώθησαν ἴδια χριστιανικὰ κτίσματα

1) Ὅτι καὶ κατὰ τοὺς ἑρεῖς πρώτους αἰῶνας τοῦ Χριστιανισμοῦ ὑπῆρχον χριστιανικὰ μνημεῖα ἐν Μ. Ἀσίᾳ κατέστησαν πρὸ πολλοῦ ἀναμφισβήτητον αἱ ἐργασίαι τοῦ Ramsay (βλ. κατωτέρω εἰς Παράρτημα). Ἄν λάβωμεν δὲ ὑπ' ὄψει καὶ τὰς διδομένας ἐν τῷ μαρτυρίῳ τοῦ Πολυκάρπου Συύρης πληροφορίας καὶ τὰς εἰδήσεις ἐν τοῖς βίοις τῶν ἀρχαίων μαρτύρων Ὁρέστου ἐκ Τυάννων τῆς Καππαδοκίας, Μάμαντος, Πορφυρίου ἐκ Καισαρείας κ. ἄ. ἀναμένομεν νὰ ἔλθουν εἰς φῶς πολλὰ μνημεῖα τῆς προκωνσταντινείου ἐποχῆς διὰ μελλουσῶν ἐξερευνήσεων τῆς χειρσονήσου. Κατωτέρω, πλὴν τῶν ἐπιγραφῶν, καὶ ἐν τῇ γλυπτικῇ παρατίθενται μικρασιατικὰ μνημεῖα (Σαρκοφάγοι, ἀγάλματα) τῶν πρὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου αἰῶνον.

2) Πρὸβλ. τὰ ἐν Ἀθήναις μετατραπέντα εἰς Χριστιανικὰς ἐκκλησίας ἀρχαῖα μνημεῖα (Παρθενόν, Ἐρέχθειον, Θησεῖον, κ. ἄ.). Κατὰ τῆς μετατροπῆς τοιούτων μνημείων ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς κυρίως ναὸς ὁ Σηκὸς τοῦ μνημείου, προσετίθετο μόνον ἡ ἄψις τοῦ ἱεροῦ Βήματος ἐπὶ τοῦ μέσου τοῦ Προνάου, ὁ δὲ ὀπισθόδομος μετετρέπετο εἰς Νάρθηκα. Ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἴσως ἐκ τῆς τοιαύτης μετατροπῆς εἰσήλθε τὸ πρῶτον ἡ λέξις **Ναὸς** εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν γλῶσσαν πρὸς δήλωσιν τῶν πρότερον διὰ τῶν λέξεων **εὐκλήριον** καὶ **κυριακόν** ὀνομαζομένων τόπων τῆς χριστιανικῆς λατρείας.

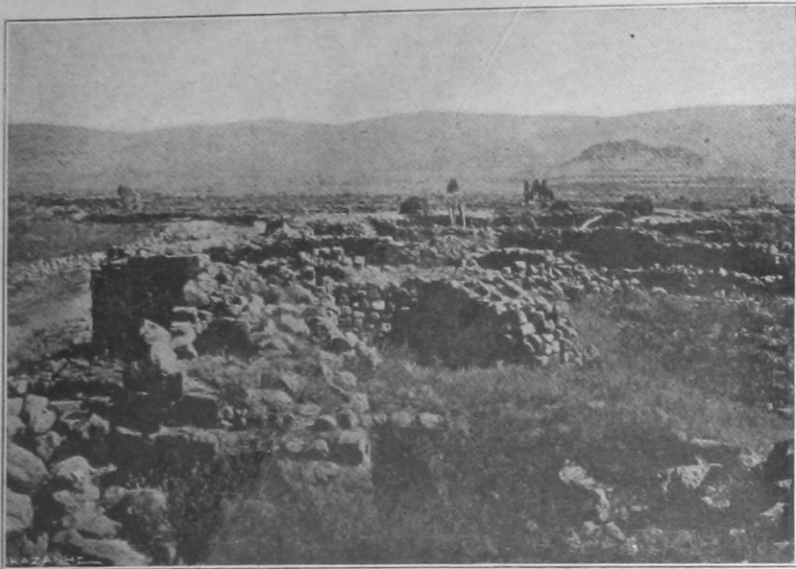
3) Πρὸβλ. Strzygowski, Kleinasien, ἔ. ἄ. σελ. 44 κ. ἑ.

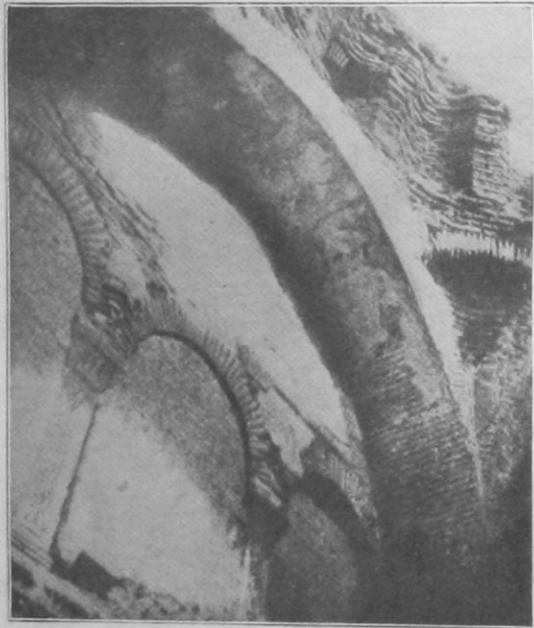
1. Ἐρείπια χριστιανικῆς Βασιλικῆς ἐν Σαγαλασσῶ.

2. Κιονοστοιχία πρὸς τῆς χριστ. Βασιλικῆς ἐν Aladja-Jaila (Λυκίας).

1. Γενική άποψις τῆς νεκροπόλεως Bin - bir - Kilissé.

2. Τὸ σωζόμενον τμήμα τρούλλου καὶ νοτίου τοίχου τοῦ Ναοῦ τοῦ Ἁγ. Κλήμεντος ἐν Ἀγκύρᾳ (Γαλατίας).

ἐπὶ ἀρχαίων καὶ ἄλλων τόπων, ὡς ἐπὶ τῆς μικρᾶς ἀγορᾶς τῆς Περγάμου(1) καὶ ἀλλαχοῦ.

Ι. Βασιλική (Basilique).

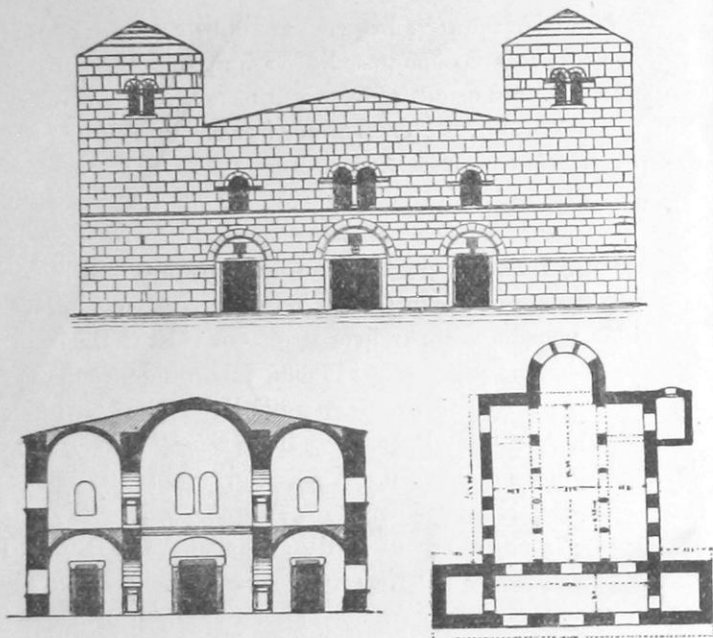
Τὰ αὐτοτελῆ ταῦτα χριστιανικὰ κτίσματα εἶχον κατ' ἀρχὰς τὸ λεγόμενον σχῆμα «τῶν δρομικῶν Ναῶν» ἢ τῆς **Βασιλικῆς** (Basilica), ἥτοι διηροῦντο διὰ σειρᾶς κίωνων ἢ πεσσῶν (κτιστῶν στύλων) εἰς τρία κλίτη ἢ στοάς, ἕξ ὧν ἡ μέση, ὑψηλοτέρα τῶν δύο ἄλλων, ἀπέληγεν εἰς ἡμικυκλικὴν Ἀψίδα.

Ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἀνεπτύχθησαν ἀμφότερα τὰ συστήματα τῶν Βασιλικῶν. Μερίστην διάδοσιν ἔσχε πρῶτον ἡ λεγομένη **ἑλληνιστικὴ** Βασιλικὴ μετὰ ξυλίνης ἀμφικλινοῦς στέγης, ὡς ἦτο ἡ παρατιθεμένη ἐνταῦθα (Πίν. Ε'. 1) ἡρειπωμένη σήμερον καὶ ἔχουσα σταυροειδῆ κάτοψιν ἥτοι ἐγκάρσιον κλίτος Βασιλικὴ τῆς Σαγαλασσοῦ, ἥτις μάλιστα ἔχει ἰδρυθῆ ἐπὶ ἀρχαίου Ναοῦ τοῦ Διονύσου. Εἰς τὴν τάξιν ταύτην ἀνάγονται: ἡ Βασιλικὴ τῆς Κιλικίας (ἐν Ἱεραπόλει), Λυκίας (ἐν Ροδοπόλει), Παμφυλίας (ἐν Ἀτταλείᾳ) κ. ἄ. πάντα κτίσματα τοῦ Ε'. μ. X. αἰῶνος, ἐν οἷς βλέπομεν τὴν εἰσαγωγὴν τῶν Παστοφορίων, τοῦ Αἰθρίου καὶ τοῦ ἐγκαρσίου κλίτους, ὡς ἔχουσι ταῦτα αἱ μεγάλαι Βασιλικαὶ τῆς Ρώμης, Ραβέννης, Θεσσαλονίκης καὶ Κωνσταντινουπόλεως, αἵτινες πιθανώτατα τὰ ἡμέτερα μικρασιατικὰ πρότυπα ἐμιμήθησαν.

Τὸ σύστημα ὅμως τῶν λεγομένων **ἀνατολικῶν Βασιλικῶν**, ὧν τὰ κλίτη στεγάζονται διὰ καμάρας, ἐπικρατεῖ πλειότερον ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ οἱ περίφημοι Ναοὶ τῆς ἐν Λυκαονίᾳ καὶ παρὰ τὴν ἀρχαίαν Δέρβην (ἐνθα ἐκήρυξεν ὁ Ἀπόστολος Παῦλος) νεκροπόλεως τῆς καλουμένης ὑπὸ τῶν Τούρκων διὰ τὰς πολλὰς τῆς ἐκκλησίας Bin — bir — Kilissé εἶνε τὰ ἀξιολογώτατα τοῦ συστήματος τούτου τῆς ἀνατολικῆς Βασιλικῆς παραδείγματα. Εἰς

(1) Βλ. Strsygowski, ἔ. ἀ. σελ. 46 κ. ἔ.

τοὺς κομφοτάτους τούτους Ναοὺς, δύο τῶν ὁποίων παραθέτο-
 μεν ἐνταῦθα κατὰ τὴν ἀποκατάστασιν αὐτῶν ὑπὸ Holtzmann
 (εἰκ. 1 καὶ 2), βλέπομεν πρώτην φορὰν εἰσαγόμενα ἐν τῇ χριστι-
 ανικῇ τέχνῃ τὰ τοσαύτην λαβόντα διάδοσιν εἰς τὰς ἑλληνικὰς
 ἰδίᾳ χώρας δίλοβα διὰ κομψῶν κιονίσκων χωριζόμενα παράθυρα,

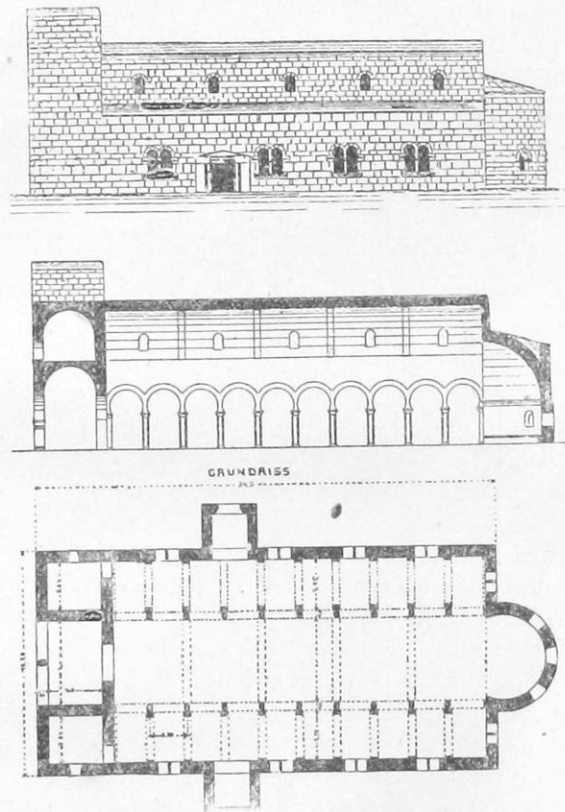

Εἰκ. 1. Χριστιανικὴ Βασιλικὴ ἐν Bin-bir-Kilissé.

τὸ πεταλοειδὲς σχῆμα τῶν τυμπάνων καὶ τῆς ἀψίδος, τὰ ἐν εἴδει
 πύργων ὑψούμενα περὺ τῆς Νάρθηκος, κατὰ τὸ παράδειγμα
 τῶν ὁποίων ὑψοῦνται μέχρι σήμερον τὰ Κωδωνοστάσια τῶν
 Ναῶν κ. ἄ., ἐν ᾗ ἡ διὰ διπλῶν στηριγμάτων (κίωνων καὶ πεσ-
 σῶν) διαιρουμένη Βασιλικὴ εἶναι συνήθεια παλαιὰ τῆς μικρασια-
 τικῆς τέχνης.

II. Πολυγωνικὰ καὶ στρογγύλα κτίσματα. (Rotondae)

Δεύτερον εἶδος μνημείων ἀρχαίας Χριστιανικῆς τέχνης ἐν Μι-
 κρᾷ Ἀσίᾳ εἶναι τὰ χαρακτηριστικώτατα ὀκτογωνικὰ ἢ στρογγύ-

Εἰκ. 2. Χριστιανικὴ Βασιλικὴ ἐν Bin-bir-Kilissé.

γύλα οἰκοδομήματα, ἐκ τῶν ὁποίων προῆλθον, ὡς θὰ ἴδωμεν, αἱ
 μετὰ τροῦλλου Βασιλικαὶ καὶ οἱ σταυροειδεῖς Βυζαντινοὶ Ναοί.

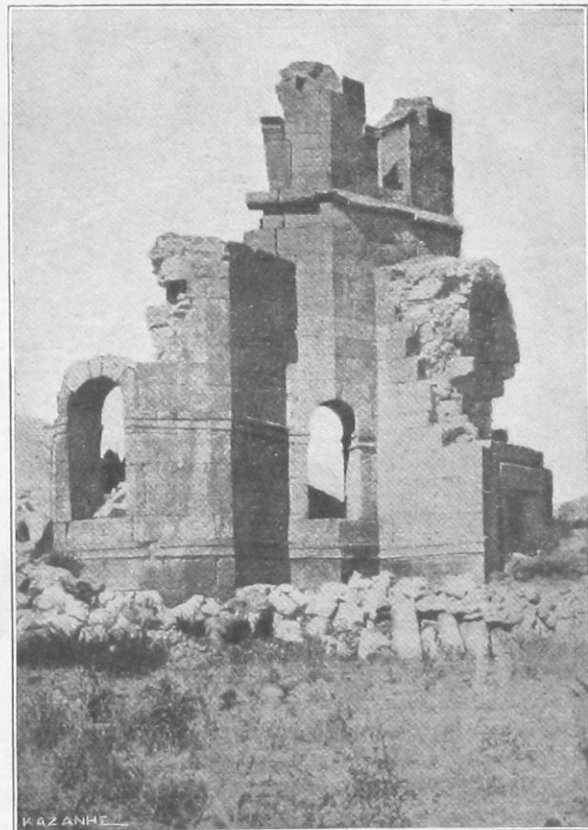
Τὰ οἰκοδομήματα ταῦτα ἰδρῦθησαν κατ' ἀρχὰς πρὸς ἐναπόθε-
σιν τῶν ἱερῶν λειψάνων μαρτύρων τῆς πίστεως, διὸ καὶ φέρου-
σιν ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ γλώσσῃ τὸ ὄνομα «**Μαρτύρια**», κτι-
σθέντα κατὰ τὰ πρότυπα τῶν Μουσουλειῶν τῆς ἀρχαιότητος, οἱ
ποικιλότεροι τύποι τῶν ὁποίων, ὡς γνωστόν, εὐρίσκονται εἰς τὰς
πόλεις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας⁽¹⁾. Βραδύτερον, ἕνεκα τῆς προσκυνήσεως
τῶν ἱερῶν λειψάνων ὑπὸ τῶν πιστῶν, τὰ Μαρτύρια μετεβίβλονται
εἰς ἰδίους Ναοὺς, ἔνθα ἐτελοῦντο ἱεροτελεστῖαι. Εἰς τὴν νεκρό-
πολιν, τὴν ὁποίαν εἶδομεν καὶ ἄνωτέρω, τὸ παρὰ τὴν Δέρβην τῆς
Λυκαονίας Bin—bir— Kilissé, σφύζονται ἀκόμη τὰ εἰρήπια τοῦ κομ-
ποῦ ὀκτογωνικοῦ Μαρτυρίου (Πίν. Ζ'), ὅπερ μόλις κατὰ τὰ τελευ-
ταῖα ἔτη ἠρειπώθη, ὡς βλέπομεν ἐν τῷ κατὰ τὸ ἔτος 1826 ἐκδο-
θέντι ὁδοπορικῷ τοῦ La Borde, ἔνθα παρατίθεται ἡ εἰκὼν τοῦ
μνημείου, τὸ ὁποῖον τότε διετηρεῖτο ἀκόμη ἀκέραιον.⁽²⁾

Τὸ σύστημα, καθ' ὃ ἐκτίζοντο τὰ Μαρτύρια ταῦτα ἐν Μ. Ἀσίᾳ
μανθάνομεν ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ Γρηγορίου Νύσσης, ἀπευθυνομένης
πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Ἰκονίου Ἀμφιλόχιον (μεταξὺ τῶν ἐτῶν 379
καὶ 394 μ. Χ.) «**Σταυρὸς ἐστὶ τοῦ εὐκτηρίου τὸ σχῆμα, λέγει ὁ**
Γρηγόριος πρὸς τὸν Ἀμφιλόχιον, τέτταρσιν, ὡς εἰκὸς, οἴκοις ἀπαν-

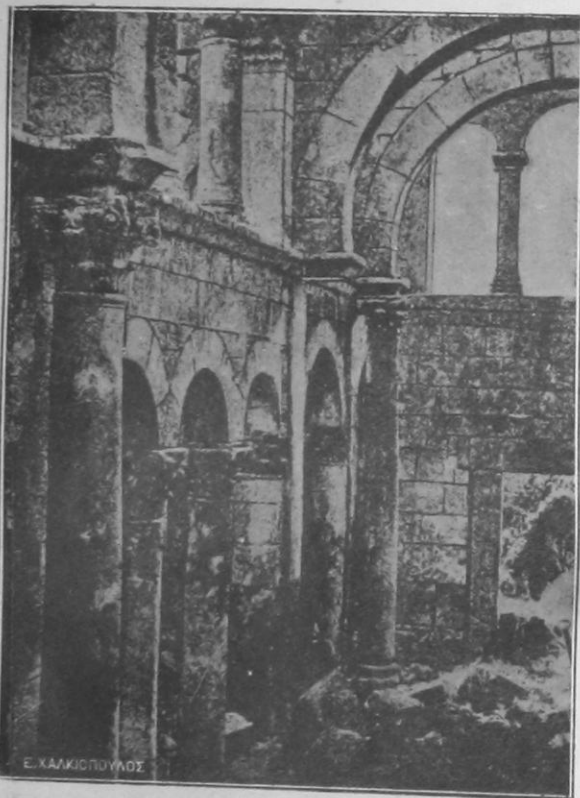
1) Βλέπε Holtzinger ἔ. ἀ. σ. 132 κ. ἑ. Τὰ στρογγύλα ἢ πολυγωνικά
οἰκοδομήματα ἐχρησιμοποιοῦντο καὶ ὡς **Βαπτιστήρια** ἢ **Σκευοφυλάκια**
καὶ ἦσαν κτίσματα προσηρημένα εἰς τὰς μεγάλας Βασιλικὰς κατὰ τὰ
πρότυπα τῶν ἀρχαίων Νυμφαίων ἰδρῦμένα (Πρβλ. αὐτόθι σ. 245 κ. ἑ.)

2) Laborde, Voyage de l'Asie Mineure, Taf. LXVII καὶ εἰκ.
140, πρβλ. Strzygowski, Kleinasien, ἔ. ἀ. σ. 25.

3) Migne, Patr. Graeca, τομ. 46, σ. 1093 κ. ἑ. πρβλ. καὶ ἐρημηγίαν
τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Γρηγορίου ὑπὸ Bruno Keil, ἐν Strzygowki, Kleinasien,
σ. 79 κ. ἑ. Βλέπε καὶ τὰ περὶ τοῦ ὀκτογώνου τῆς Ναζιανζοῦ, τοῦ ἰδρυθέντος
ὑπὸ τοῦ πατρὸς τοῦ Ναζιανζινοῦ, τοῦ ἀποθανόντος ὡς ἐπισκόπου τῆς πό-
λεως ταύτης τῆς Καππαδοκίας τῷ 374 καὶ ἀναφερομένου εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ
υἱοῦ του Γρηγορίου ἐκφωνηθέντα ἐπιτίφιον λόγον πρὸς τὸν πατέρα, ἐν
Migne, Patr. Graeca, τόμ. 35, σ. 103 κ. ἑ.

Ἐρείπια πολυγωνικοῦ Μαρτυρίου ἐν Bin-bir-Kilissé.

Ἐσωτερικὸν Βασιλικῆς μετὰ τρούλλου ἐν Kodja - Kalesi.

ταχόθεν ἀναπληρούμενος». Ὅμοια ἢ καὶ ὀλίγον διαφέροντα κτίσματα εὐρίσκονται πανταχοῦ τῆς Μ. Ἀσίας, ὡς ἐν Ἱεραπόλει τῆς ἀρχαίας Ἰσαυρίας, ἐν Soasa τῆς Καππαδοκίας κ. ἄλλ. Πιθανῶς τὸ σύστημα τοῦτο τοῦ πολυγωνικοῦ καὶ μάλιστα τοῦ μεγαλοπρεποῦς στρογγύλου μετὰ κίωνων κυκλοτερῶς κοσμουμένου καὶ δι' Ὑπερφῶν ἢ Γυναικωνιτῶν ἀνυψουμένου οἰκοδομημάτων διεμορφώθη καὶ ἐν Μ. Ἀσίᾳ δι' ἐπιδράσεως ὁμοίων οἰκοδομημάτων τῆς Ἀνατολῆς (ὡς δεικνύουν τὰ ἐν Wiranschehr—τῇ ἀρχαίᾳ Κωνσταντίᾳ τῆς Μεσοποταμίας—ἐρείπια καὶ ἰδίως ὁ ὑπὸ τοῦ Χοσρόου καταστραφεὶς τάφος τοῦ Χριστοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις, τὸ κατ' ἔσοχην Μαρτύριον, ὡς περιγράφει εἰς ἡμᾶς τοῦτο ἐν τῷ βίῳ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου ὁ Εὐσέβιος), ἀλλ' ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἔλαβεν ἰδιάζοντα τύπον καὶ εἶναι χαρακτηριστικὴ ἢ κομψότης τῶν δι' ἡμισφαιρικῆς ὀροφῆς στεγαζομένων μικρασιατικῶν τούτων κτισμάτων, δείγμα καὶ τοῦτο τῆς δι' ἑλλήνων τεχνιτῶν τελειοποιήσεως τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ τούτου τύπου.

III. Βασιλικὴ μετὰ τρούλλου. (Basilique à coupole).

Τρίτον εἶδος χριστιανικῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἀναπτύχθην ἐν Μ. Ἀσίᾳ κατὰ τοὺς παλαιοὺς χριστιανικοὺς χρόνους εἶναι ἢ μετὰ τρούλλου Βασιλική. Ὁ τύπος οὗτος, ὅστις εἶναι ἐξέλιξις ἅμα καὶ συνδυασμὸς τῆς ἀνατολικῆς Βασιλικῆς ἀφ' ἑνὸς καὶ τοῦ πολυγωνικοῦ ἢ στρογγύλου Ναοῦ μετὰ τοῦ τρούλλου του καὶ τῶν Ὑπερφῶν ἢ Γυναικωνιτῶν ἀφ' ἑτέρου, ἀνεπτύχθη κυρίως ἐν Μ. Ἀσίᾳ, ὡς δεικνύει ἢ ἐν Kodja—Kalesi τῆς Ἰσαυρίας καὶ εἰς τὰς ὑπωρεσίας τοῦ Ταύρου παρατιθεμένη ἐνταῦθα Βασιλικὴ τοῦ Ε'. αἰῶνος, ἢ ἀρχαιότερα ὄλων τῶν Ναῶν ὁμοίου τύπου (Πίν. Η') Ἐπὶ τεσσάρων διπλῶν στηριγμάτων (κίωνων καὶ πεσσῶν), κατὰ τὸ μέσον τῆς Βασιλικῆς τοποθετημένων, ὑψοῦται ὁ τροῦλλος χωρὶς νὰ διασπᾶται ἢ διὰ σειρᾶς κίωνων ἢ πεσσῶν εἰς τρία κλίτη κατὰ τὸν ρυθμὸν τῆς Βασιλικῆς διαίρεσις. Ἄλλοι ἠρειπωμένοι Ναοί, ἐν Jürme (τῆς Γαλα-

τίας), Alaya Klissé (τῆς Λυκίας) πῦθ. δὲ καὶ ἡ περίφημος Βασιλικὴ τῆς Ἁγίας Θεκλης ἐν Σελευκείᾳ, ἡ ὑπὸ τοῦ Ζήνωνος (+491) ἰδρυθθεῖσα ἐπὶ ἀρχαίου ἴσως δωρικοῦ Ναοῦ (1) καὶ ἄλλοι μεταγενέστεροι, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, συμπληροῦσι τὴν γνῶσιν ἡμῶν περὶ τοῦ τύπου τούτου. Ὁ Strzygowski μάλιστα ἐξήγησε νὰ ἐξηγήσῃ τὸ σύστημα τῶν ἀνωτέρω Ναῶν ὡς προερχόμενον ἐκ τῶν σχέσεων τοῦ ἑλληνικοῦ μοναχισμοῦ μεταξὺ Αἰγύπτου καὶ Μ. Ἀσίας, φέρων παράλληλα κτίσματα Μονῶν τῆς Αἰγύπτου καὶ ἀποδεικνύων ὅτι καὶ ὁ Ναὸς τοῦ Kodja-Kalissi ἦτο καθολικὸν Μονῆς, (2) ἂν καὶ ὁ ρυθμὸς οὗτος φαίνεται ὅτι ἔχει μᾶλλον μικρασιατικὴν τὴν ἀρχήν.

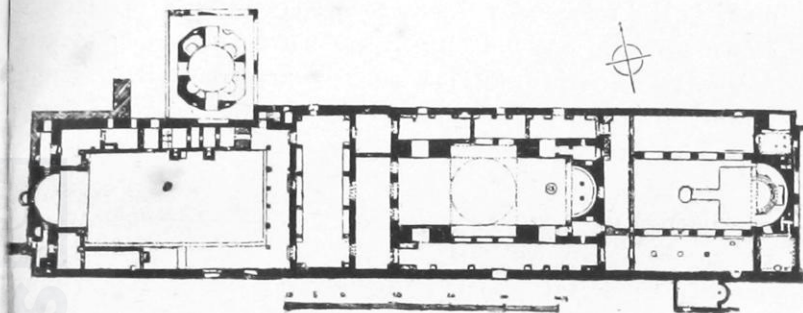
IV. Σταυροειδεῖς Ναοί. (Églises cruciformes)

Τελευταῖος ἀρχιτεκτονικὸς τύπος Ναῶν ἐν Μ. Ἀσίᾳ εἶναι ἡ λεγομένη σταυροειδὴς ἐκκλησία, τὸ σύστημα τῆς ὁποίας ἔλαβε μεγίστην διάδοσιν εἰς τοὺς κυρίως Βυζαντινοὺς χρόνους. Τὰ τοιαῦτα κτίσματα ἔχοντα τὴν ἀρχὴν ἐκ τῶν ὀκτογωνικῶν μετὰ τεσσάρων βραχιόνων οἰκοδομημάτων (ὡς ἦσαν τὰ ἐν ταῖς ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαις πηγαῖς ἀναφερόμενα κτίσματα τῆς Ναζιανζοῦ καὶ τῆς Νύσσης), ἀναφαίνονται ἐν Μ. Ἀσίᾳ κατ' ἀρχὰς μὲν ὡς Μαρτύρια (ὡς εἶναι τὰ Μαρτύρια τοιοῦτου τύπου ἐν Bin-Bir — Kilissé, Aladja — Klissé κ. ἄ.) ἔπειτα δὲ καὶ ὡς ἴδιοι Ναοί. Εἶναι οἰκοδομήματα ἔχοντα κεντρικὸν τετράγωνον μετὰ τροῦλλου διὰ κίωνων ἢ πεσσῶν σχηματιζόμενον, κατὰ τὰ τέσσαρα σημεῖα τοῦ ὁποίου ἀπλοῦνται καμάραι, αἵτινες μετὰ ταῦτα περικλείονται ἐντὸς ὀρθογωνίου κτίσματος ρυθμοῦ Βασιλικῆς, ἐπὶ τῆς στέγης τῆς ὁποίας διαγράφεται τοιοῦτοτρόπως ὁ σταυρός. Κύριος ἀντιπρόσωπος τοῦ εἴδους τούτου εἶναι ὁ περίφημος διπλοῦς ἐν συνεχείᾳ Ναὸς τῆς Ἐφέσου εἰς τιμὴν τῆς Θεοτόκου καὶ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου ἰδρυθεῖς, ἔνθα λέγεται ὅτι συνῆλθεν

1) Πρβλ. Wulff ἔ. ἀ. σελ. 232 καὶ 256.

2) Βλ. Strzygowski, Kleinasien ἔ. ἀ. σ. 112 κ. ἑ.

ἡ Γ'. Οἰκουμενικὴ Σύνοδος τὴν κατοφιν τούτου παραθέτομεν ἐνταῦθα (εἰκ. 3) ὡς διηκρύνισαν ταύτην αἱ νεώτεροι ἀνασκαφαί

Εἰκ. 3. Κάτοψις τοῦ διπλοῦ ἐν συνεχείᾳ Ναοῦ τῆς Ἐφέσου.

αἰ γινόμεναι ἐπὶ τοῦ χώρου ἔνθα ὑψοῦτο ὁ ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν περιγραφόμενος περικαλλὴς Ναός. (1)

Οὐ μόνον δὲ ὁ τύπος οὗτος—ὁ διὰ τεσσάρων δηλ. καμαρῶν ἐν σχήματι σταυροῦ μετὰ τροῦλλου, ὑψουμένον κατὰ τὴν διασταύρωσιν

1) Ἡ παράδοσις, καθ' ἣν ἐν τῷ Ναῷ τούτῳ συνῆλθεν ἡ Γ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος, εἶναι κατὰ τοῦτο ἀληθής, καθόσον πράγματι ἐγένετο ἐπέκτασις τῆς ἐπὶ τῆς Συνόδου ἐκείνης ὑπαρχούσης Βασιλικῆς τῆς Θεοτόκου, εἰς ἣν προσσηρήθη ὁ Ναὸς τοῦ Θεολόγου καὶ ἄλλα κτίσματα, πιθανώτατα κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὡς ἡ ἀνευρεθεῖσα ἐπιγραφή τοῦ ἐπὶ τοῦ Αὐτοκράτορος τούτου ἀκμάσαντος ἐπισκόπου Ἐφέσου Ὑπατίου δύναται νὰ βεβαιώσῃ. Ἡ ὑπὸ τοῦ Keil (ἐν Jahresh. der Österr. Archäol. Instituts, 1912, Beibl. σελ. 197 κ. ἑ.), τοῦ ἐξετάσαντος ἐσχάτως τὰς διαφορὰς περιόδους τοῦ Ναοῦ τῆς Ἐφέσου, ἐκφερομένη γνώμη περὶ τῆς σταυροειδοῦς ἐκκλησίας ὡς κτίσματος τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ, εὐλόγητον εἶναι ὅτι οὐδόλως ἐμποδίζει ἡμᾶς νὰ λάβωμεν τὸν Ναὸν τοῦτον ὡς κτίσμα τῆς α' περιόδου, χαρακτηριστικὸν δείγμα τοῦ ἐξεταζομένου τύπου. Ὁμοίως ἔνεκα τοῦ χαρακτηριστοῦ τῆς ἡμετέρας μελέτης, ἀποφεύγονται ἐνταῦθα αἱ διὰ τὰ δύο τελευταῖα ἀρχιτεκτονικὰ συστήματα ὑπαρχουσαι εἰς βυζαντινοὺς κυρίους χρόνους ὑποδιαίρεσεις, περὶ ὧν βλέπε Millet, L'école Grecque, σελ. 69 κ. ἑ. καὶ σελ. 98 κ. ἑ.

τῶν κεραιῶν τοῦ στανροῦ—ἀνεπτύχθη ἐν Μ. Ἀσίᾳ ἀλλὰ καὶ τὸ μετὰ **χορῶν** σύστημα, καθ' ὃ πίντα σχεδὸν τὰ Καθολικὰ τῶν Μονῶν καὶ ἰδίᾳ τῆς Αἰγύπτου καὶ τοῦ Ἁγίου Ὁρους εἶναι ἰδρυμένα, ἐκ Μ. Ἀσίας ἔχει τὴν καταγωγὴν, ὡς ἀπέδειξεν ἡ ἐξέτασις ἐτέρων μνημείων τοῦ Bin - Bir-Kilissé καὶ ἄλλων μικρασιατικῶν πόλεων⁽¹⁾. Κατωτέρω θὰ ἴδωμεν τὴν κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἀνάπτυξιν εἰς τοὺς μοναχικοὺς συνοικισμοὺς τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ τούτου συστήματος.

Οὕτως ἡ ἀπλή κατονομασία τῶν ἀρχιτεκτονικῶν συστημάτων τῆς ἀρχαίας χριστιανικῆς τέχνης τῆς Μ. Ἀσίας εἶναι ἱκανὴ νὰ ἀποδείξῃ τὴν ἐν ταῖς χώραις αὐτῆς ἀναπτυχθεῖσαν καλλιτεχνικὴν κίνησιν, ἣτις ἔβαινε παραλλήλως πρὸς τὴν μεγάλην φιλολογικὴν ἀκμὴν τῶν χρόνων ἐκείνων τῶν σοφῶν τῆς Μ. Ἀσίας ἱεραρχῶν, τὰ ἔργα τῶν ὁποίων παραμένουν πάντοτε ἀθάνατα μνημεῖα ἑλληνικῆς χριστιανικῆς σοφίας, ὡς παραμένουν τὰ ἡρειπωμένα σήμερον μικρασιατικὰ κτίσματα μαρτύρια ἀναμφισβήτητα τῆς ἐλληνικότητος τῶν χωρῶν, ἐν αἷς ἀνηγέρθησαν. Ἦδη εἶναι εὐνόητος ὁ λόγος, ἔνεκα τοῦ ὁποίου ὁ Ἰουστινιανὸς προσεκάλεσε διὰ τὴν κτίσιν τῆς Ἁγ. Σοφίας ἐν τῇ πρωτεύουσῃ τοῦ ἀπεράντου κράτους τοῦ μικρασιατικῆς ἀρχιτέκτονας ἦσαν οἱ μόνοι ἐνδεδειγμένοι ν' ἀνυψώ-

4) Πρβλ. Strzygowski, Kleinasien, ε. ἀ. σελ. 27. Εἶναι ὁ κατάλληλος χώρος ἐνταῦθα νὰ σημειωθῇ, ὅτι ὁ Strzygowski πολλὰ συμπεράσματα ἀναγραφόμενα ἐν τῷ πολλᾷ μνημονευθέντι ἔργῳ του (Kleinasien) ἀνήρθε μετὰ ταῦτα διὰ τῶν μελετῶν του: Der Dom zu Aachen. Leipzig, 1904 (ἐνθα ἀνευρίσκει πολλοὺς τύπους εἰς μνημεῖα τῆς Ἀρμενίας) καὶ τοῦ βιβλίου του περὶ τῆς Amida, Heidelberg, 1910 (δι' οὗ προσάγει εἰς ἐξέτασιν τὰ μνημεῖα τῆς Μεσοποταμίας κ. ἀ.). Ὅτι ὁμοίως τὰ νεώτερα περὶ μνημείων τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἐπιδράσεων αὐτῶν συμπεράσματα αὐτοῦ εἶναι ὅπωςδὴποτε ἀσαφῆ ἀκόμη ὑπέδειξεν ἤδη ὁ Millet, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐν τῷ γενικῷ χαρακτηρισμῷ τῶν μικρασιατικῶν μνημείων εἴπομεν.

σουν τὸ ἀληθές τοῦτο θαῦμα τῆς τέχνης ἐν τῇ Βασιλευούσῃ, ὅπερ ἀναδεικνύεται τοιοῦτοτρόπως καθαρῶς μικρασιατικὸν προϊόν.

§ 7. **Ἡ Χριστιανικὴ Τέχνη τῆς Μ. Ἀσίας κατὰ τοὺς Περσικοὺς πολέμους καὶ τοὺς χρόνους τῶν εἰκονομάχων. Μεταβατικὴ περίοδος τοῦ Ζ' καὶ Η' αἰῶνος.**

Ἡ κτίσις τῆς Ἁγίας Σοφίας ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ τοῦ Ἀνθεμίου καὶ Ἰσιδώρου τῶν μικρασιατῶν δὲν διέκοψε τὴν πρόοδον τῆς τέχνης ἐν Μ. Ἀσίᾳ κατὰ τοὺς μετὰ τὸν Ἰουστινιανὸν χρόνους. Οἱ πόλεμοι μόνον τοῦ Ἡρακλείου πρὸς τοὺς Πέρσας, οἱ γενόμενοι κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὰς μικρασιατικὰς χώρας, ἀνεκοψαν ὅπωςδὴποτε τὴν ἀκμὴν τῆς τέχνης ἐν αὐταῖς. Τὸν θρίαμβον ὅμως τοῦ Ἡρακλείου διαδέχεται ἀνελπίστως ἡ προέλασις τοῦ Ἰσλαμισμοῦ, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ· οἱ πλήρεις θρησκευτικοῦ φανατισμοῦ Ἀραβες καθυποτάσσουν τὴν Περσίαν, ἐξαπλοῦνται εἰς τὴν Συρίαν καὶ τὴν Αἴγυπτον, ἐξαφανίζουσι τὰ καλλιτεχνικὰ κέντρα Ἀντιοχείας καὶ Ἀλεξανδρείας ἢ μετατρέπουσι βραδύτερον ταῦτα εἰς κέντρα ἀραβικῆς τέχνης καὶ ἀπειλοῦσι διαρκῶς τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας τῆς Μ. Ἀσίας. Ἡ ἐπικράτησις αὕτη τῶν Ἀράβων μὲν πλεῖστα ἄλλα αἴτια, ἡ ἐξέτασις τῶν ὁποίων δὲν ἔχει τὴν θέσιν τῆς ἐνταῦθα, γεννᾷ **τοὺς εἰκονομαχικοὺς ἀγῶνας** τοῦ Η' αἰῶνος, εἰς τοὺς ὁποίους πρωτοστατεῖ ὁ μικρασιατικὸς ἑλληνισμὸς ἔχων ἐπὶ κεφαλῆς τὸν βασιλεύοντα ἐν Βυζαντίῳ οἶκον τῶν Ἰσαύρων. Ὁ σάλος τῶν εἰκονομαχικῶν ἐρίδων παύει μόλις κατὰ τὰ τέλη τοῦ Η' αἰῶνος (Ζ'. Οἰκουμένη Σύνοδος, 787) καὶ πρὸ πάντων κατὰ τὰ μέσα τοῦ Θ'. (Κυριακὴ τῆς Ὁρθοδοξίας, 842). Οἱ τεχνῖται τῶν κέντρων Αἰγύπτου καὶ Συρίας συνέρρευσαν εἰς τὴν Κων(σταντι)πολιν ἢ εἰς τὰς κυριωτάτας πόλεις τῆς Μ. Ἀσίας, ἐνθα συντελεῖται ζύμωσις καλλιτεχνικὴ καὶ ἡ περίοδος αὕτη δικαίως καλεῖται **μεταβατικὴ ἐποχὴ** ἀπὸ τῆς ἀρχαίας χριστιανικῆς εἰς τὴν κυρίως Βυζαντινὴν τέχνην. Τὰ ἀρχιτεκτο-

νικά ὁμως συστήματα, ἅτινα εἶδομεν ὅτι ἐδημιούργησαν οἱ ἀληθῶς μεγαλοφυεῖς τεχνῖται τῆς Μ. Ἀσίας μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἐξηκολούθησαν καὶ ἀνέπτυξαν οἱ διάδοχοί των ὑφιστάμενοι ἤδη τὴν ἄμεσον ἐπίδρασιν τῶν ἐξ Ἀνατολῆς φυγάδων τεχνιτῶν κατὰ τὴν μεταβατικὴν ταύτην περίοδον τοῦ Ζ' καὶ Η' αἰῶνος.

Οὕτως ἐξῶθεν τῆς Σμύρνης ἐν Gülbagtsché ἰδρύεται τὸν Ζ' αἰῶνα Βασιλικὴ ἑλληνιστικοῦ ἅμα καὶ ἀνατολικοῦ τύπου, ὡς τὰ ἐξετασθέντα ἐρεῖπια δεικνύουσιν, ἅτινα παραβαλλόμενα πρὸς τὴν πεντάκλιτον Βασιλικὴν τῆς Ἀτταλείας (τὸ νῦν Djünpaḥin Djami, Πίν. ΙΗ', κτίσμα τοῦ 5ου αἰῶνος—πρβλ. σελ. 29—ἀνακαινισθὲν ὁμως κατὰ τὸν 7ον αἰῶνα), μαρτυροῦσι τὴν προσπάθειαν τῶν τεχνιτῶν πρὸς συγχώνευσιν ἀμφοτέρων τῶν τύπων.⁽¹⁾ Ὁμοίως ἐν Νικαίᾳ (τὸ σημερινὸν Isnik) ἔχομεν τῆς αὐτῆς ἐποχῆς δύο σπουδαιότατα κτίσματα, ἅτινα μεθ' ὅλας τὰς κατὰ καιροὺς ἐπισκευὰς διετήρησαν τὸν ἀρχιτεκτονικὸν τῶν τύπων: τὴν Ἁγίαν Σοφίαν (τὸ σημερινὸν Ὁρχάν—Τζαμί), ἔνθα συνῆλθεν ἡ Ζ'. Οἰκουμενικὴ Σύνοδος (εἰκ. 4), Βασιλικὴν διὰ μεσοτοιχῶν καὶ μεγάλων χαμηλῶν τόξων εἰς τρία κλίτη χωριζομένην, καὶ τὴν περίφημον μετὰ τρούλου Βασιλικὴν τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου (Πίν. Θ', 1).⁽²⁾

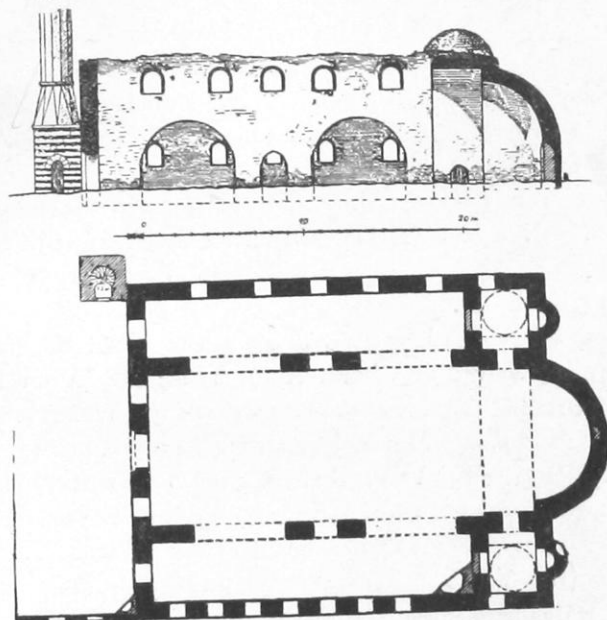
Εἰς τὰ πλεῖστα τῶν ἀνωτέρω μνημείων τὰ κλίτη ἢ τὰς στοὰς τοῦ Ναοῦ χωρίζουν πεσσοί, τὴν θέσιν δὲ τῶν παστοφοριῶν καταλαμβάνουν ἡ Πρόθεσις καὶ τὸ Διακονικόν, ἑκατέρωθεν τῆς ἀψίδος

1) Βλέπε κάτωφιν τῆς Βασιλικῆς ἐν Wulff ἔ. ἀ. σελ. 232. Περί τῆς ἐν Ἀτταλείᾳ Βασιλικῆς, πρβλ. Rott, ἔ. ἀ. σ. 32 κ. ἔ.

2) Ὁ Ναὸς τῆς Κοιμήσεως ἐν Νικαίᾳ εὐρίσκεται μέχρι σήμερον εἰς τὰς χεῖρας τῶν ὀρθοδόξων Ἑλλήνων, εἶναι κτίσμα τοῦ Η' αἰῶνος, οἱ τρούλλοι Πρόθεσεως καὶ Διακονικοῦ προσετέθησαν τὸν ΙΓ' αἰῶνα ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Βασιλείου τῆς Νικαίας, ὅτε, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἐγένετο καὶ ἡ διακόσμησις τοῦ Ναοῦ, τὸ δὲ τύμπανον τοῦ κεντριζοῦ τρούλλου εἶναι ἀνανέωσις τοῦ ΙΘ' αἰῶνος. (Βλέπε μονογραφίαν Wulff, ἣν παρεθέσαμεν καὶ ἐν τῇ ἐν ἀρχῇ Βιβλιογραφίᾳ).

τοῦ ἱεροῦ Βήματος, ὡς εἶδομεν ταῦτα καὶ ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἐφέσου καὶ ὡς διατηροῦνται ἀπαράλλακτα μέχρι σήμερον εἰς τοὺς Ναοὺς τοῦ Ὁρθοδόξου δόγματος.

Ἡ γενίκευσις δὲ τοῦ διὰ πλίνθων τρόπου τῆς τοιχοδομίας, τοῦ εἰσαχθέντος πιθανώτατα ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν ἀρχαιότερον ἰσοδομικὸν διὰ μεγάλων πελεκητῶν λίθων

Εἰκ. 4. Ἡ Ἁγία Σοφία τῆς Νικαίας (νῦν Orchan-Djami)

τρόπον (πρβλ. ἀνωτέρω Πίν. Ε'—Η'), τὸν διατηρηθέντα ἐκ τῆς ἀρχαιότητος, προσέδωκεν εἰς τοὺς Ναοὺς γραφικότητα, ὡς βλέπομεν καὶ ἐν τῷ Ναῷ τῆς Κοιμήσεως ἐν Νικαίᾳ καὶ ἰδίᾳ εἰς τὴν ἡρειπωμένην σήμερον μετὰ τρούλου Βασιλικὴν τοῦ Deré - Ahsy τῆς Λυκίας (Πίν. Θ' 2), ὅπου τὰ ἐπὶ τῶν πλευρῶν ἀνοιγόμενα ἀψιδώματα (arcades aveugles) τοσαύτην χάριν εἰς τὸ ὄλον οἰκοδό-

μημά προσδίδουσιν. Εἰς τὸν ἔχοντα ἐκατέρωθεν δύο Μαρτύρια ἀξιολογώτατον τοῦτον Ναὸν (τὸν ὁποῖον ὁ Texier τῷ 1843 εἶχε προφθάσει ἀκέραιον) πλὴν τῆς πλινθοδομίας καὶ τῶν ἀψιδωμάτων βλέπομεν εἰσαγόμενα διὰ τὴν στέγασιν τῶν πλαγίων κλιτῶν τὴ σταυροθόλια, πάντως ἐξ ἐπιδράσεως τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁλοῦν ἀναπτυσσομένης ἀρχιτεκτονικῆς εἰσαχθέντα ἐν Μ. Ἀσίᾳ.⁽¹⁾

Ἄλλα καὶ ὁ περίφημος ἀρχιτεκτονικὸς τύπος τοῦ ὀκτογωνικοῦ διὰ κογχῶν (Trompes) σχηματιζομένου τρούλλου, καθ' ὃν τὰ κυριώτατα μνημεῖα τῆς κυρίως Ἑλλάδος ἰδρύθησαν (Ναοὶ Δαφνίου, ὁσίου Λουκά κ. ἄ.) ἔχει τοὺς ἀντιπροσώπους του ἐν Μ. Ἀσίᾳ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, ὡς δεικνύει πλὴν ἄλλων μικροτέρων καὶ ὁ Ναὸς τοῦ Ἁγίου Κλήμεντος ἐν Ἀγκύρᾳ (Ζ'. αἰῶνος), τμῆμα τοῦ ἠρειπωμένου τρούλλου τοῦ ὁποῖου παραθέτομεν ἐνταῦθα (Πίν. F' 2).

Τέλος καὶ τὸν τύπον τῶν σταυροειδῶν Ναῶν συναντῶμεν κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἐν Μ. Ἀσίᾳ, ὡς εἰς τὸν Ἁγιον Γεώργιον τοῦ Ortakioῖ τῆς Καππαδοκίας (μετὰ χορῶν κατὰ τὸ σύστημα τῶν Καθολικῶν Μονῶν ἰδρυμένον)⁽²⁾ καὶ μάλιστα τὸν δεξιὰ τῆς ἐν Aladja Jaıla τῆς Λυκίας Βασιλικῆς τοῦ Θ'. αἰῶνος προσηρημένον ἀρχαιότατον σταυροειδῆ Ναὸν⁽³⁾ καὶ τὸν ἐν Tomarza τῆς Καππαδοκίας μεγαλοτρεπῆ ἀλλ' ἠρειπωμένον σήμερον Ναὸν τῆς Παναγίας (Πίν. Δ' 1), ὃν μιμοῦνται ἕτεροι μικρότεροι Ναοί, ἐν Basluk — Feset, Halvadere, Siwri — Hissar κ. ἄ.)⁽⁴⁾ — ἐν ᾧ εἰς ἑτέρους Ναούς, ὡς εἰς τὸν ἐν Sküri τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας (Καππαδοκίας

1) Βλέπε Wulff ἔ. ἀ. σ. 392 κ. ἑ. Περὶ τῆς πλινθοδομίας καὶ τῆς εἰς τὴν Βυζαντινὴν τέχνην εἰσαγωγῆς τοῦ τρόπου τούτου τῆς τοιχοδομίας ἐκ τῶν πρὸς Α. καὶ Ν. τῆς Μικρᾶς Ἀσίας χωρῶν (Ἀρμενίας, Κεντρικῆς Συρίας καὶ Αἰγύπτου) πρβλ. Millet, ἐν Histoire de l'art τοῦ Michel, τόμ. I (1905) σ. 161 κ. ἑ.

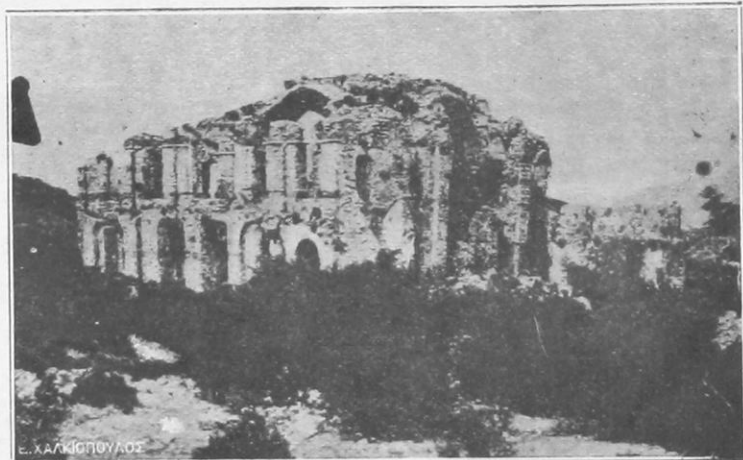
2) Βλέπε Rott, ἔ. ἀ. σελ. 149.

3) Βλ. Rott, ἔ. ἀ. σελ. 318 κ. ἑ.

4) Βλ. Rott ἔ. ἀ. σελ. 278 κ. ἑ.

1. Ναὸς τῆς Κοιμήσεως ἐν Νικαίᾳ.

2. Ἡρειπωμένη Βασιλικὴ ἐν Déré Ahsy (Λυκίας).

Ἐσωτερικὸν τοῦ ἐν Μύροις Ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου
μετὰ τοῦ Ἄμβωνος.

Πίν. Δ' 2), ἀντὶ τρουίλλου γίνεται χρῆσις εὐθείας στέγης¹⁾. Εἰς τὰ ἀνωτέρω μάλιστα παρατεθέντα σταυροειδῆ κίσματα ἐξακολουθεῖ ὁ κατ' ἀρχαιότεραν (τῆς Α'. περιόδου) παραδόσιν ἰσοδομικὸς τρόπος τῆς τοιχοδομίας διὰ μεγάλων πελεκητῶν λίθων.

Οὕτω βλέπομεν ὅτι καὶ κατὰ τὴν μεταβατικὴν ταύτην περίοδον ἢ αὐτὴ καλλιτεχνικὴ ζωὴ ἐπικρατεῖ ἐν Μ. Ἀσίᾳ, ἄμιλλα δὲ εὐγενῆς παρατηρεῖται ἤδη μεταξὺ τῶν τεχνιτῶν τοῦ Βυζαντίου, ἔνθα συγκεντροῦνται ὁλοὲν οἱ ἐκ τῶν κυριευθέντων ὑπὸ τῶν Ἀράβων κέντρων καλλιτέχναι, καὶ τῶν ὁμογενῶν τεχνιτῶν τῶν ἀκμαζουσῶν ἑλληνικῶν πόλεων τῆς Μ. Ἀσίας.

§ 8. Ἡ χριστιανικὴ τέχνη ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ κατὰ τοὺς κυρίως Βυζαντινοὺς χρόνους (Θ'.—ΙΣ'. αἰῶνος). —
Οἱ μοναχικοὶ συνοικισμοὶ τῆς Μ. Ἀσίας.

Κατὰ τοὺς κυρίως Βυζαντινοὺς χρόνους, καθ' οὓς ἐκκλησιαστικῶς μὲν χωρίζεται τῆς Δύσεως ἢ Ἀνατολῆς, πολιτικῶς δὲ ὑπὸ τὴν ἰσχυρὰν δυναστείαν τῶν Μακεδόνων καὶ μάλιστα ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ κατασυντρίβεται ἡ δύναμις τοῦ ἀπειλοῦντος τὴν ὑπαρξίν τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους Ἀραβισμοῦ, ἢ χριστιανικὴ τέχνη ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἐξακολουθεῖ νὰ ἀκμάζη, μεθ' ὅλην τὴν καταφανῆ πλέον ὑπεροχὴν τοῦ καλλιτεχνικοῦ κέντρου τῆς Κων)πόλεως, τοῦ διαμορφουμένου ἄλλως τε ὁλοὲν διὰ τῶν μικρασιατῶν κυρίως τεχνικῶν.

Οἱ ἀνωτέρω ἐκτεθέντες ἀρχιτεκτονικοὶ τύποι τῆς Α'. περιόδου μετὰ τῆς συντελεσθείσης κατὰ τὴν μεταβατικὴν περίοδον ἀναπτύξεως αὐτῶν ἐφαρμοζόνται ἀπὸ τοῦ Θ'. αἰῶνος καὶ ἕξ ἕως εἰς τὰ νέα μικρασιατικὰ κίσματα, μεγάλην δὲ ἤδη διάδοσιν λαμβάνει ἐν ταῖς χώραις τῆς χερσονήσου τὸ σύστημα τῶν σταυροειδῶν Ναῶν, οἵτινες, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, κυρίως ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ ἰδίᾳ ἐν Καππαδοκίᾳ καὶ Λυκίᾳ εἶχον ἀναπτυχθῆ.

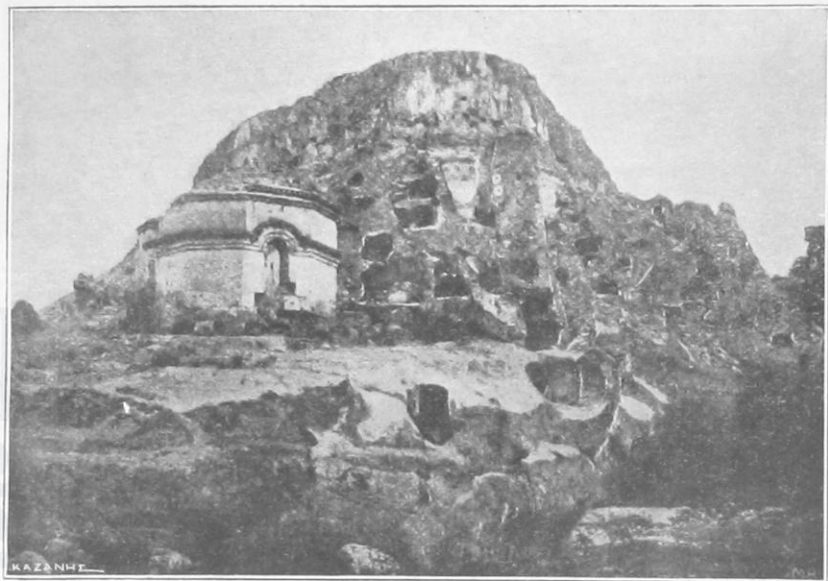
1) Βλ. Rott ἔ. ἀ. σελ. 192 κ. ἑ.

Οὕτως ἐν Eregli (τῇ ἀρχαίᾳ Ἡρακλείᾳ τοῦ Πόντου) συντελεῖται τὸ πρῶτον βῆμα τῆς ἀναδείξεως τῶν σταυροειδῶν κτισμάτων διὰ τῆς συνενώσεως τῶν διαφόρων μορφῶν τοῦ σταυροειδοῦς τύπου, ὡς παραδίδεται οὗτος ἐν τῇ περιγραφῇ τῆς Νέας Ἐκκλησίας τῆς Κωνπόλεως, τὴν ὁποίαν ἀνήγειρε Βασίλειος Α'. ὁ Μακεδὼν (+886). Ἡ ἐπὶ ἀρχαίας χριστιανικῆς Βασιλικῆς ἰδρυθεῖσα (πρὸ τῆς Νέας) Μητρόπολις τῆς Ἡρακλείας (Πίν. ΙΘ' 1) μαρτυρεῖ καὶ πάλιν τὴν ἀνεξάντλητον εἰς τύπους παραγωγὴν τῶν ἐλλήνων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀρχιτεκτόνων.

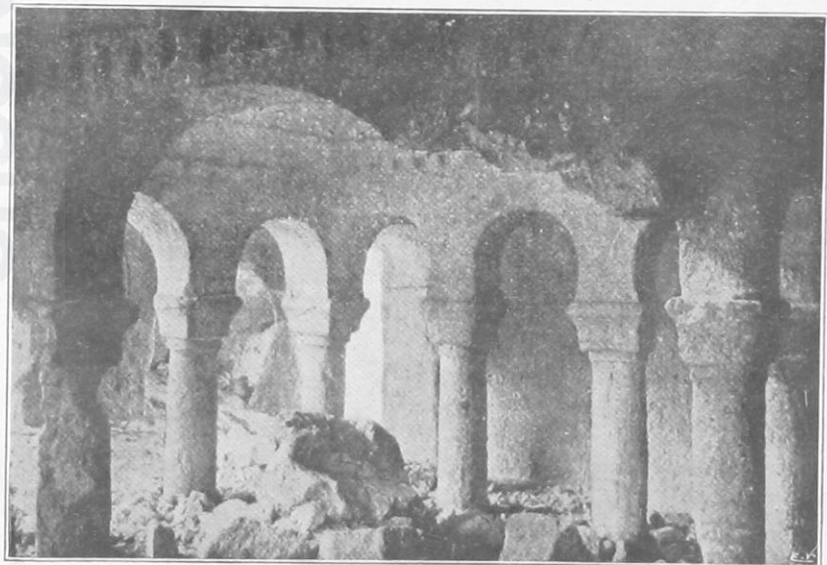
Κατὰ διαφόρους ἐποχὰς τῆς περιόδου ταύτης ἰδρύνονται ἐν Βιθυνίᾳ, Πόντῳ, Λυκίᾳ, Καππαδοκίᾳ καὶ ἀλλαγῷ πλήθος μεγάλων καὶ μικρῶν ἀλλὰ κομψοτάτων Ναῶν, τοὺς ὁποίους περιέγραψαν οἱ Ramsay, Rott, Gregoire καὶ Hasluck. Ἐν Μύροις τῆς Λυκίας ἀνακαινίζεται τῷ 1042 ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου ὁ περικλείων τὸν τάφον τοῦ μεγάλου ἱεράρχου καὶ θαυματουργοῦ Νικολάου ἀρχαιότερος Ναός, οὗτινος μαρτυροῦσι τὴν μεγαλοπρέπειαν τὰ μὴ τελειῶς ἀνακαινισθέντα εἰς νεωτέρους χρόνους ὑπὸ τῶν Ρώσσω μέρη (βλέπε τὴν ἐνταῦθα παρατιθεμένην ἀποψιν τῆς Ἀψίδος καὶ τοῦ παρ' αὐτὴν Ἀμβωνος ἐν Πίν. Ι').

Ἐν Σιγῇ καὶ Τριγλίᾳ τῆς Βιθυνίας, ἐν Ütschajak ἢ τῆς Γαλατίας, ἐν Fersandyn τῆς Καππαδοκίας, ἐν Σίδῃ, Islamkoï, Hanli τῆς Παμφυλίας, ἐν Ἰκονίῳ (ἢ περίφημος Ἐκκλησία τοῦ Ἀμφιλοχίου)¹⁾ καὶ ἀλλαγῷ ἰδρύνονται σταυροειδεῖς Ναοί, χαρακτηριστικώτατα πάντα μνημεῖα διὰ τοὺς ῥαδινοὺς τροῦλλους, τοὺς ἐπικαθημένους ὡς στέμματα ἐπὶ τῆς σταυροειδοῦς τῶν στέγης, εἰς τὰ ὑψηλὰ τύμπανα τῶν ὁποίων συχνότατα σχηματίζεται σειρὰ

1) Περὶ τοῦ Ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀμφιλοχίου ἐν Ἰκονίῳ, τοῦ μεταβεβλημένου σήμερον εἰς Τζαμίον καὶ ὠρολόγιον καὶ περὶ τῶν περὶ τοῦ ἁγίου παραδόσεων βλέπε Ἰωακείμ Βαλαβάνη, Μικρασιατικά, Ἀθῆναι, 1891, σελ. 39 κ. ἑ.

1. Ἀποψιν μοναχικοῦ συνοικισμοῦ ἐν σπηλαίοις ἐν Soghanly-Dere (Καππαδ.).

2. Στοὰ ἐντὸς σπηλαίου ἐν Göreme (Καππαδοκίας).

Ναός ἐντὸς σπηλαίου ἐν Göreme (Καππαδοκίας).

κόμφων ἀψιδωμάτων (arcades aveugles) διὰ κιονίσκων πολλαίαις χωριζομένων.

Τὸν τύπον τοῦτον ἀνέπτυξαν ἰδίως οἱ ἀπέραντοι **μοναχικοὶ συνοικισμοὶ** τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τὴν ἱστορίαν τῶν ὁποίων εἶδομεν ἀνωτέρω ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ τῆς παρούσης μελέτης. Τὰ πρῶτα γνωστά ἀσκητήρια, εἰς βράχους καὶ σπήλαια τῆς Καππαδοκίας λαξευμένα, δίδουν εἰς ἡμᾶς ἀμυδρὰν εἰκόνα τῶν μεγάλων μοναστικῶν κέντρων τῆς Ἀνατολῆς. Μεταξὺ Καισαρείας καὶ Νυζιανζοῦ, παρὰ τὴν ἀρχαίαν Σόανδον (νῦν Soghanly — Deré) καὶ εἰς τὴν ὀλίγον βυρειότερον ἐκτεινομένην κοιλάδα Göreme ὁ περιηγητὴς συναντᾷ παραδόξους τοποθεσίας πλήρεις ἀποτόμων φαλακρῶν βράχων ἐν εἶδει λόφων ὑψουμένων, εἰς τοὺς ὁποίους εἶναι λαξευμένα ἀσκητήρια, ἐκκλησίαι, μονύδρια.¹⁾ Ἰδέαν τινὰ τοῦ συνοικισμοῦ τούτου δύναται τις νὰ λάβῃ ἐκ τῶν παρατιθεμένων ἐν ταῦθα εἰκόνων (Πίν. ΙΑ' 1 καὶ Πίν. ΙΒ'), ἐν αἷς παρίστανται γυμνοὶ εἰς σχῆμα πυραμίδων λόφοι καὶ βράχοι, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐν εἶδει κυφέλης ἔχουσιν ἀνοιχθῆ ὄπαι, δι' ὧν εἰσέρχεται τις εἰς ἀσκητήρια, διαδρόμους, στοὰς (Πίν. ΙΑ' 2) καὶ Ναὺς, ἔχοντας κυρίως σταυροειδῆ τύπον, ὡς εἶναι ὁ ἐν Cöreme μεταξὺ Ürgüb καὶ Sinasos σήμερον καλούμενος Scharadscha—Klissé, τὸν ὁποῖον παριστᾷ ὁ Πίναξ ΙΒ'.

Ἐτι ζωηροτέραν εἰκόνα τῶν μοναχικῶν συνοικισμῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους δίδουν εἰς ἡμᾶς τὰ ἔρημητήρια τοῦ Λάτμου. Ὀλίγω πέραν τῆς ἀρχαίας Μιλήτου καὶ κατὰ τὴν Β. πλευρὰν τῆς παρὰ τὴν ἀρχαίαν Ἡράκλειαν λίμνης, τῆς ἐχούσης γραφικωτάτας νησίδας, ὑψοῦται μέχρι 1375 μέτρων τὸ ὄρος Λάτμος (τὸ Θεῖον Λάτρον καὶ Ἅγιον Ὄρος τῶν Βυζαντι-

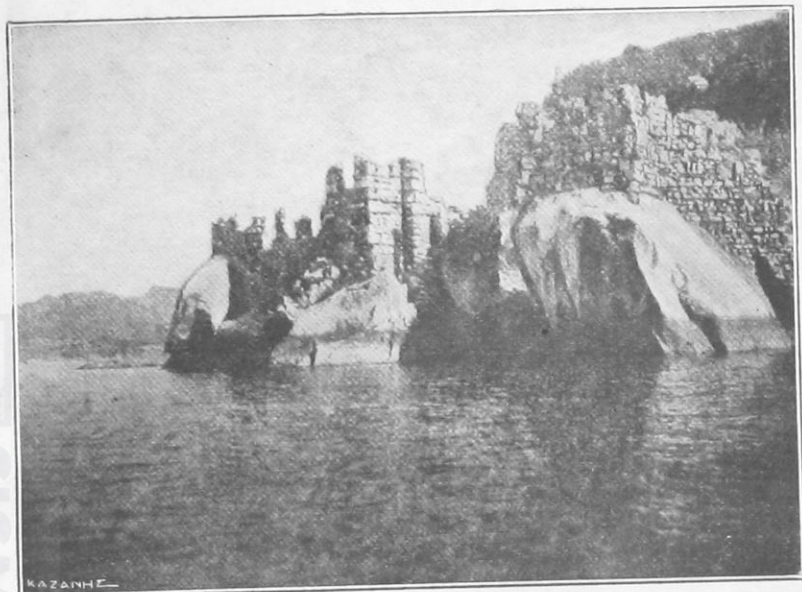
1) Εἰς τὰ ἀσκητήρια ταῦτα τῆς Καππαδοκίας ἔστρεψε πρῶτος τὴν προσοχὴν τῶν εἰδικῶν ὁ Ἕλλην Ἄναστ. Λεβίδης διὰ τῆς μελέτης του : Αἱ ἐν μονολίθοις μοναὶ τῆς Καππαδοκίας καὶ Λυκαονίας, Κων)πολις, 1899.

νῶν) (1), εἰς τὰς ὑπωρείας καὶ τοὺς ὑψηλοὺς βράχους τοῦ ὁποίου εὐρίσκονται ἐγκατεσπαρμένα: ἀσκητήρια, Ναοὶ καὶ Μοναί, δι' ἰσχυρῶν τειχῶν περιβαλλόμενα, ὡς δι' ὁμοίων τειχῶν περιβάλλονται καὶ αἱ Μοναὶ ἐπὶ τῶν νησίδων τῆς λίμνης, ὧν εἶναι μοναδικὴ ἢ γραφικότης (Βλέπε Πίν. ΙΓ'). Ὁ Wiegand (2) ἐξήτασεν 24 τοιούτους μεγάλους καὶ μικροὺς Ναοὺς, ἀντιπροσωπεύοντας ἅπαντας σχεδὸν τοὺς ἀρχιτεκτονικοὺς τύπους· ὁ Ναὸς τῆς παραδόξου Μονῆς τοῦ Στύλου (3) τῆς ἰδρυθείσης ὑπὸ τοῦ μεγάλου ἐρημίτου Παύλου, ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου ἀκμάσας, εἰκόνα τῆς ὁποίας παρέχουν αἱ ἐνταῦθα παρατιθέμεναι εἰκόνες: Πίν. ΙΔ' 1 — 2, εἶναι εὐρεῖα τρίκλιτος Βασιλικὴ χωριζομένη διὰ πεσσῶν· οἱ Ναοὶ τῶν γραφικῶν νησίδων τῆς λίμνης παρὰ τὴν Ἡράκλειαν: Jediler, Ikis-Ada, Καϊῶ-Assar-Adasi καὶ Menet Adassi (Πίν. ΙΓ'. ΙΕ'. ΙΦ'. καὶ ΙΖ'.) εἶναι ἐνδιαφέροντες τύποι σταυροειδῶν

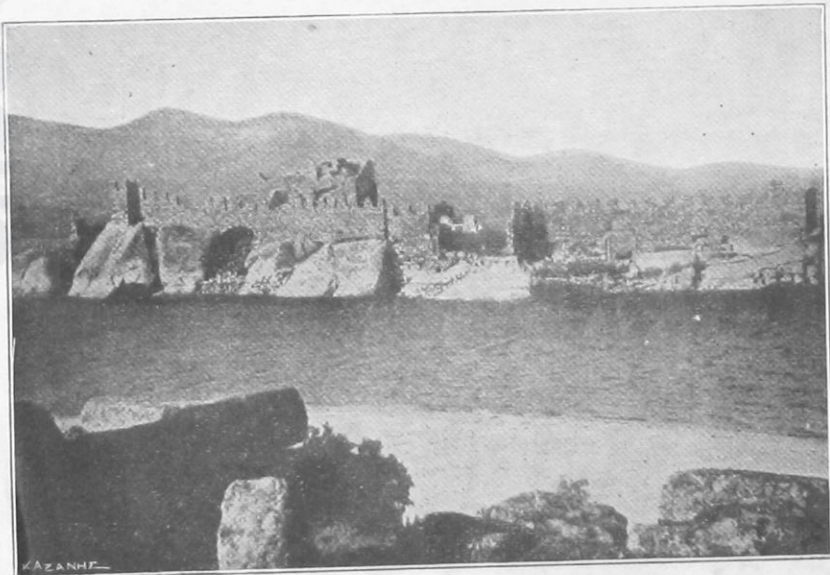
1) Οὗτω περιγράφεται ὑπὸ τῶν Βυζαντικῶν ὁ Λάτριος: «τὸ δὲ (Λάτρον) ἐστὶν ὄρος ὑψηροφές καὶ μετάρσιον, ἱκανῶς μὲν καὶ τοῖς κατὰ τὸν τῆδε βίον μακαριστοῖς σεμνυόμενον· ὕδασι τε γὰρ ψυχροτάτοις καὶ ἄλλως ἡδέσι περικλύζεται πάντοθεν καὶ ὀφθαλοῦς τῷ διαλεύκῳ καὶ γεῦσιν τῷ ἡδέι καὶ ἀφὴν τῇ θίξει καὶ ἀκοὴν τοῖς κελαρυσμοῖς καταθέλγουσι καὶ ὑψικόμοις δένδροις, ὅσα τε τοῖς ὡραίοις ἡμᾶς δεξιούται καρποφορήμασι καὶ ὅσα τρυφὴν τοῖς ὀφθαλμοῖς τῷ περικαλλεῖ τῆς θεᾶς παρέχουσιν ἐφ' ἱκανὸν καλλωπίζεται» καὶ κατωτέρω, ἐνθα περὶ τῶν οἰκούντων τὸ ὄρος μοναχῶν εἶναι ὁ λόγος: «ὁ δὲ γε κυρίως κόσμος αὐτοῦ, προσθέτουσι, Ναζηραίων πληθὸς (ἐνν. ἀσκητῶν) μὴ ραδίως ἀριθμηθῆναι δυνάμενον· ὧν μὲν ἀφιδιαῖζειν προελομένων (δηλ. μοναχῶν ἰδιορρυθμῶς ζώντων) ὧν δὲ καὶ τὴν μετ' ἀλλήλων ἡρετισμένων συμβίωσιν (δηλ. μοναχῶν διαιτωμένων εἰς Κοινόβια).» (Βλ. ἐγκώμιον Ἀθανασίου Πατριάρχου Ἀντιοχείας εἰς ἅγιον Χριστόδουλον, ἐν Wiegand, ἔ. ἀ. σελ. 174.

2) Βλέπε τὸν τίτλον τοῦ ἔργου ἐν τῇ ἐν ἀρχῇ βιβλιογραφίᾳ· προβλ. καὶ ἀνωτέρω ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ σελ. 16.

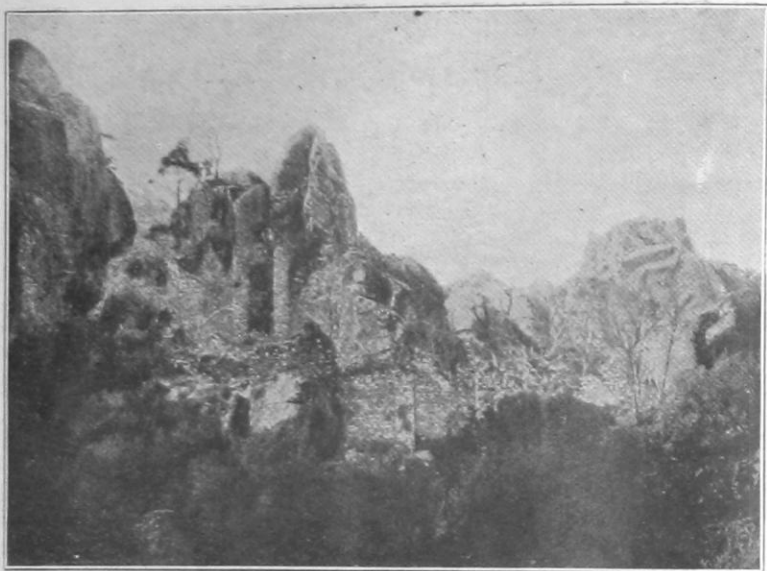
3) Ὁ βιογράφος τοῦ Παύλου λέγει ὅτι ὁ Στύλος οὗτος ἦτο «πέτρα ὑπερύψηλος καὶ αὐτῶν ἡδη προσμαύουσα τῶν νεφελῶν, ἧς ἐν τῷ ἄκρῳ σπήλαιόν τι αὐτοφρὲς ἦν» (βλέπε Wiegand ἔ. ἀ. σ. 112.)

1. Ἀπομυς τῆς νησίδος Ikis-Ada ἐντὸς τῆς λίμνης Ἡρακλείας.

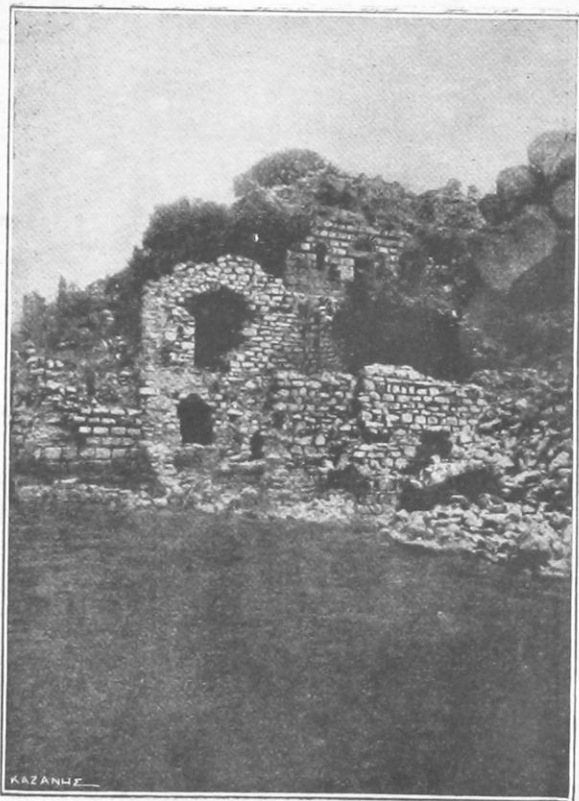
2. Ἀπομυς τῆς νησίδος Jediler ἐντὸς τῆς λίμνης Ἡρακλείας

1. Ἀπομεις τῶν ἐρειπίων τῆς Μονῆς τοῦ Στύλου ἐπὶ τοῦ ὄρους Λάτμου.

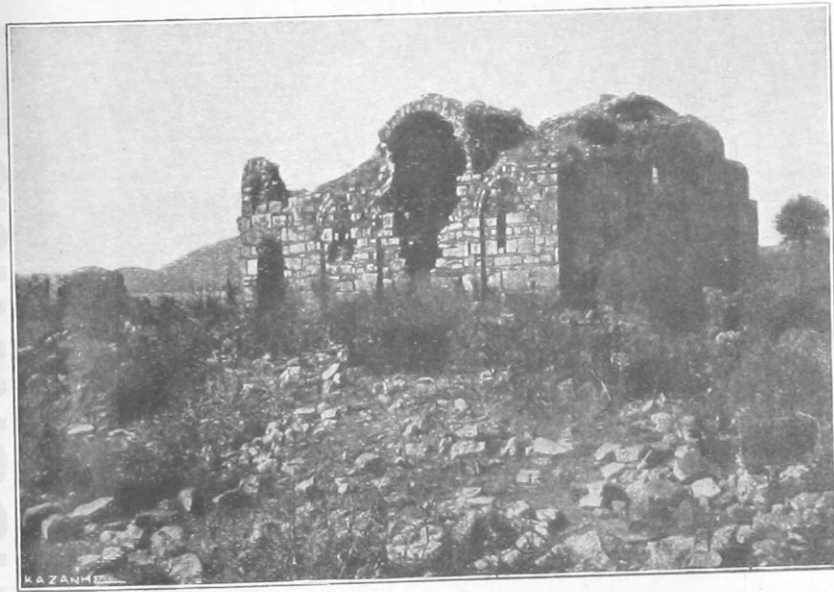
2. Πύργος καὶ εἴσοδος τῆς Μονῆς τοῦ Στύλου ἐπὶ τοῦ ὄρους Λάτμου.

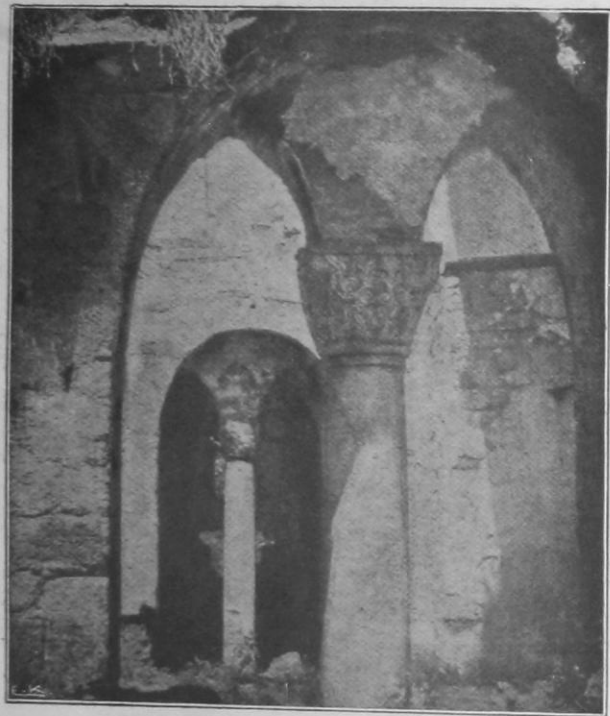
Γενικὴ ἀπομεις τῆς Μονῆς τῆς νησίδος Ikis-Ada.

Τὸ Καθολικὸν τῆς Μονῆς Ikis - Ada.

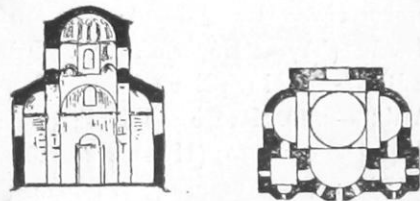

Ἡρειπωμένον Καθολικὸν τῆς Μονῆς Καϊῶε - Assar - Adassi.

Ἐσωτερικὸν χριστ. Βασιλικῆς ἐν Ἀτταλείᾳ (νῦν Djūmanīn - Djami).

κατὰ τὸ πλεῖστον Ναῶν τοῦ IB' πιθανώτατα αἰῶνος, τὸ καθολικὸν δὲ τῆς Λαύρας τῆς τελευταίας νησιδος (εἰκ. 5) ἔχει καὶ χοροῦ· ἑκατέρωθεν κατὰ τὸ μοναστηριακὸν σύστημα. Οἱ βιογράφοι τῶν μεγάλων ἀσκητῶν περιγράφουν διὰ ζωηρῶν χρωμάτων τὸν τρόπον

Εἰκ. 5. Καθολικὸν τῆς Μονῆς τῆς νησιδος Menet-Adassi.

τῆς συμπήξεως τῶν μοναχικῶν τούτων συνοικισμῶν τοῦ Λάτμου· οὕτως ἐν τῷ βίῳ τοῦ Παύλου ἀναγινώσκομεν, ὅτι οἱ θαυμασταὶ τοῦ «παρ' αὐτὸν ἐφοίτουν, ἔκτιζον δὲ οἱ μὲν καλύβας, οἱ δὲ σπήλαια, οἱ δὲ σκέπην ἄλλας ἰδίαν ἕκαστος, ὅπως εἶχε γνώμης τε καὶ χειρὸς»· κατὰ κανόνα δὲ ἐπακολουθεῖ ὡς ἐπρόδος «ἐπειτα καὶ μικρὸς εὐκτήριος οἶκος ἐπ' ὀνόματι (τοῦ δεῖνος ἀγίου) ἀνφοκοδόμετο» (1).

Εἰς τὴν περίοδον τέλος ταύτην ἀνάγονται καὶ αἱ νεώτεραι Ἐκκλησίαι τῶν πρωτευουσῶν πόλεων τῶν ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων (1204) ἰδρυθέντων ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἑλληνικῶν Βασιλείων καὶ ἰδίᾳ τῆς Αὐτοκρατορίας τῆς Τραπεζοῦντος.

Ἐν Τραπεζοῦντι ἤδη κατὰ τὸν I' αἰῶνα (914 μ. Χ.) εἶχεν ἰδρυθῆ ὑπὸ τοῦ Μητροπολίτου Βασιλείου μεγαλοπρεπῆς μετὰ τρουλλοῦ Βασιλικῆ τῆς Παναγίας Χρυσοκεφάλου, (2) ἥτις κατὰ

1) Πρβλ. Wiegand ἔ. ἀ. σελ. 115. Τὴν κατὰ τὰ τέλη τοῦ IB' αἰῶνος ἐρήμωσιν τῶν Μονῶν τοῦ Λάτμου διηγεῖται ὁ Παχυμέρης (ἔκδ. Βόννης τόμ. I σ. 810).

2) Βλέπε Millet, ἐν Bull. de corr. hell. XIX (1895), σελ. 447, ἐνθα ἡ κάτοικος καὶ περιγραφή τῆς Χρυσοκεφάλου.

τοὺς χρόνους τῶν Αὐτοκρατόρων τῆς Τραπεζοῦντος πολλαχῶς ἀνεκαινίσθη. Οἱ μεγάλοι Κομνηνοί, τὰ μεγαλοπρεπῆ ἀνάκτορα τῶν ὁποίων εἶδομεν ἀνωτέρω ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Αὐτοκρατορίας τοῦ Πόντου, κοσμοῦσι τὴν πόλιν καὶ τὰ περίχωρα καὶ διὰ πλήθους Ναῶν καὶ Μονῶν (Ἅγιος Εὐγένιος, Ἅγ. Φίλιππος, Εὐαγγελίστρια, Ἅγιος Βασίλειος, Μονὴ Σουμελᾶ καὶ Περιστερεώτα — πρβλ. Πίν. Α' καὶ ΛΔ' 2—κ.ἀ.). Μεταξὺ τούτων ἐξέχουσαν θέσιν κατέχει ἡ Ἁγία Σοφία τῆς Τραπεζοῦντος (Πίν. ΙΘ' 2) ἀπὸ τοῦ 1660 Τζαμίον (Karu-Meidan-Djuma), μεγαλοπρεπῆς Ναὸς μετὰ διπλοῦ Νάρθηκος καὶ πτερυγίων ἐκατέρωθεν τοῦ κυρίως Ναοῦ ἀπλουμένων, ἅτινα προσδίδουσι σταυροειδῆ ὄψιν εἰς τὸ διὰ μεγάλων καὶ μικρῶν τόξων δι' ἀναγλύφων, κατ' ἀρμενικὰ πρότυπα, κοσμουμένων ἐξωτερικῶς ἀξιολογώτατον κτίσμα.

Οὕτω καὶ κατὰ τὴν κυρίως Βυζαντινὴν περίοδον εἰς διάστημα ὀκτὼ ὁλοκλήρων αἰῶνων μέχρι δηλ. τῆς ὀλοσχεροῦς ὑποδουλώσεως τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἧτις μόλις κατὰ τὰ μέσα τοῦ ΙΕ' αἰῶνος συνετελέσθη, ἡ χριστιανικὴ τέχνη ἀκμᾶζει εἰς τὰς χώρας τῆς χερσονήσου, ἡ μεγαλοπρεπὴς δὲ εἰκὼν τῶν μοναχικῶν συνοικισμῶν καὶ τῆς ἐθνικῆς δράσεως τῶν δύο μικρασιατικῶν Βασιλείων (Νικαίας καὶ Τραπεζοῦντος) εἶναι ἱκανὴ νὰ μαρτυρήσῃ τὴν ἀκμὴν τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους.

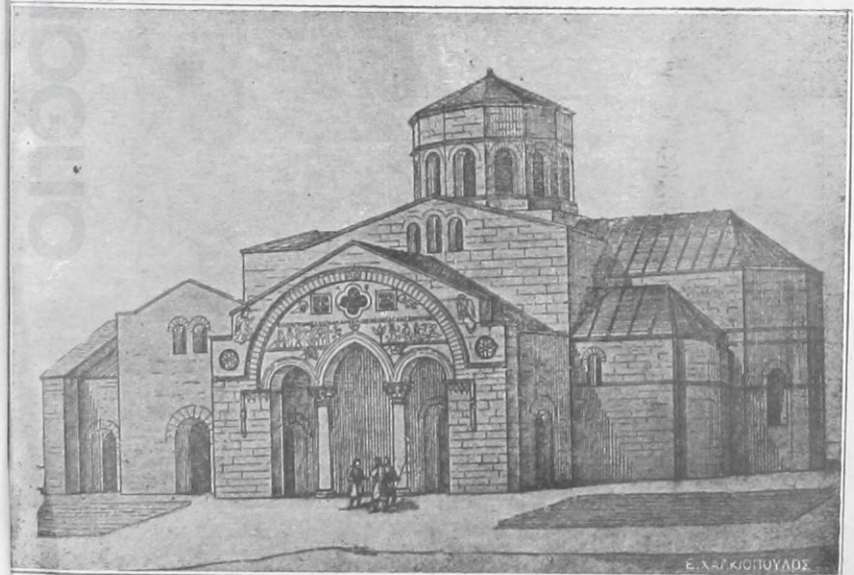
Β' ΓΛΥΠΤΙΚΗ

§ 9. Αἱ μικρασιατικαὶ Σαρκοφάγοι καὶ τὰ περιστά ἀγάλματα.

Ἐν ἡ μικρασιατικῇ Ἀρχιτεκτονικῇ τῆς ἀρχαίας χριστιανικῆς ἐποχῆς καὶ τῶν βυζαντινῶν χρόνων, τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ὁποίας εἶδομεν ἀνωτέρω ἔχοντες ὑπ' ὄψιν τὰ σχετικῶς ὀλίγα μέχρι σήμερον ἐξετασθέντα μνημεῖα τῆς, διεγείρει διὰ τὸν αἰοῦτον καὶ τὴν

1. Ἐσωτερικὸν τῆς παλαιᾶς Μητροπόλεως Ἑρακλείας.

2. Ἡ Ἁγία Σοφία τῆς Τραπεζοῦντος.

1. Ἀρχαία χριστιανική σαρκοφάγος μικρασιατικῆς τέχνης
(Μουσείου Arles τῆς Γαλλίας).

2. Ἀρχαία χριστιανική σαρκοφάγος μικρασιατικῆς τέχνης
(Μουσείου Βατικανοῦ Ρώμης).

ποικιλίαν τὸν θαυμασμόν, τὰ διασωθέντα λείψανα τῆς χριστιανικῆς Γλυπτικῆς τῶν αὐτῶν χρόνων μὲ τὰ ποικίλα διακοσμητικὰ τῆς θέματα, δι' ὧν οἱ μικρασιαῖται καλλιτέχνη, συνδυάζοντες καὶ συγχωνεύοντες ἑλληνικὰ καὶ ἀνατολικὰ στοιχεῖα, ἐκόσμου τὰ χριστιανικὰ τῶν μνημεῖα, παρέχει εἰς ἡμᾶς ἄριστον ὕλικόν πρὸς κατανόησιν τοῦ ἀναπτυχθέντος εἰς τὰς διαφόρους χώρας τῆς χερσονήσου πολιτισμοῦ.

Τὴν ἀκμὴν τῆς χριστιανικῆς Γλυπτικῆς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας κατὰ τοὺς παλαιούς χρόνους δεικνύουν πρῶτον αἱ διασωθεῖσαι Σαρκοφάγοι, ἧτοι μαρμάρινοι μετ' ἀναγλύφων λάρνακες, ἐν αἷς συνειθίζον οἱ πλούσιοι χριστιανοί, κατ' ἐπικρατοῦσαν ἐκ τῆς ἀρχαιότητος παράδοσιν, νὰ θάπτωσι τοὺς νεκρούς των, τοποθετοῦντες αὐτὰς εἰς ἰδίους τόπους. Ἦδη ἀπὸ τοῦ Β' μ. Χ. αἰῶνος ἀναπτύσσεται βαθμηδὸν ἡ μικρασιατικὴ γλυπτικὴ τῶν Σαρκοφάγων κατὰ δὲ τὸν Δ' αἰῶνα εἶχε πλέον καταντήση συρμός. Εἰς τὰ παλαιὰ μεγάλα καλλιτεχνικὰ κέντρα Περγᾶμου καὶ Ρόδου καὶ μάλιστα τὰ διατηρηθέντα καὶ μετὰ τὸν θρίαμβον τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐπὶ Μεγάλου Κωνσταντίνου ἐργαστήρια τῆς Ἐφέσου, Πριήνης καὶ Ἀφροδισιάδος ἡ γλυπτικὴ τοῦ εἶδους τούτου ἀνεπτύσσεται ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ συγκριτισμοῦ, ἧτοι τῆς ἀναμίξεως καὶ συγχωνεύσεως ὑπὸ τῶν τεχνιτῶν ἐθνικῶν καὶ χριστιανικῶν ἰδεῶν περὶ τῆς μελλούσης ζωῆς. Θαυμάσια ἔργα παρήχθησαν, ὡς δεικνύουν αἱ εἰς διάφορα Μουσεῖα φυλασσόμεναι Χριστιανικαὶ Σαρκοφάγοι καὶ ἰδίως εἰς τὰ Μουσεῖα Ρώμης, Μιλάνου καὶ νοτίου Γαλλίας, αἱ χριστιανικαὶ Σαρκοφάγοι τῶν ὁποίων ἢ εἶναι εἰργασμένοι ἐν τῇ Δύσει ὑπὸ μικρασιατῶν τεχνιτῶν ἢ πιθανώτερον εἶναι μικρασιατικὰ ἔργα εἰσηγμένα ἐν τῇ Δύσει, μετὰ τῆς ὁποίας αἱ μικρασιατικαὶ πόλεις καὶ ἰδίως ἡ Ἐφεσος (καθὼς καὶ ἡ ἐπιδράσασα εἰς τὴν τεχνικὴν τῶν σαρκοφάγων Ἀντιόχεια τῆς Συρίας) εἶχον ἐμπορικὰς σχέσεις.

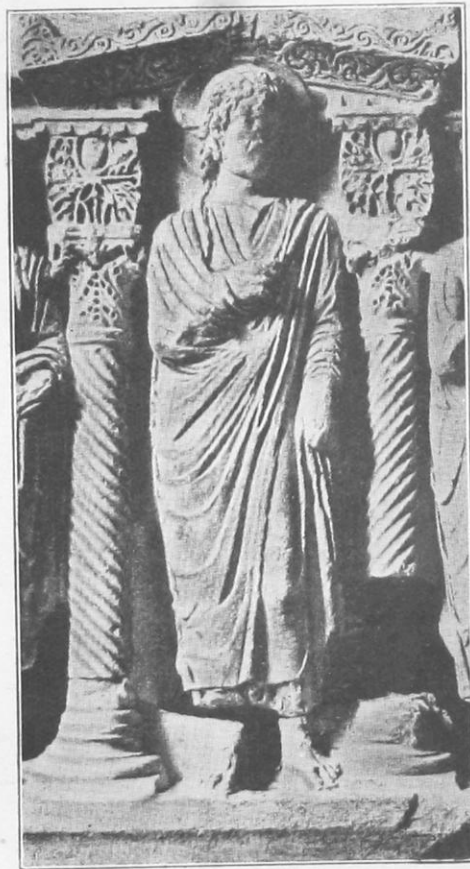
Αἱ χριστιανικαὶ μικρασιατικαὶ Σαρκοφάγοι διακρίνονται τῶν συγχρόνων των (τῶν προερχομένων δηλ. ἐξ ἄλλων ἐργαστηρίων

καὶ ἰδίως τῆς Ἀλεξανδρείας) ἐκ τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ βάθους τῶν ἀναγλύφων τῶν εἰς τὰς πέντε ἢ ἑπτὰ κόγχας, τὰς σχηματιζομένας διὰ κομψῆς κιονοστοιχίας μετὰ ἴσου ἐπιστυλίου ἢ ἰσαριθμῶν τόξων, παρίστανται σκηναὶ τοῦ βίου τοῦ Χριστοῦ ἢ μεμονωμένα πρόσωπα τῆς Π. καὶ Κ. Διαθήκης τεχνικώτατα κατεργασμένα. Ἡ ἐν Arles τῆς Γαλλίας εὑρισκομένη Σαρκοφάγος (Πίν. Κ'. 1.) καὶ ἡ ὠραία σαρκοφάγος τοῦ Βατικανοῦ (Πίν. Κ'. 2), αἵτινες προσάγονται ὡς παραδείγματα ἐνταῦθα, δεικνύουν τὸ εἶδος τοῦτο τῆς μικρασιατικῆς Γλυπτικῆς. (1)

Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ θριάμβου τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐπὶ Μ. Κωνσταντίνου ἡ τέχνη τῶν Σαρκοφάγων ἐξακολουθεῖ, μικρασιατικῶς ἐργάζονται τὸ μάρμαρον τῆς Προκοννήσου ἐν Βυζαντίῳ, ὅπερ ἀνήκει ἀκόμη εἰς τὸν κύκλον τῆς μικρασιατικῆς τέχνης, καὶ διὰ τῶν Σαρκοφάγων τούτων μανθάνομεν τὰς προόδους τῆς Χριστιανικῆς γλυπτικῆς, ἣτις εἰσήγαγε τὸ τρύπανον (Bohr), δι' οὗ ἐπέτυχεν ἄριστα τὴν φωτοσκίασιν καὶ τὴν δαντελωτὴν διακόσμησιν, ἣτις τοσαύτην ἐξάπλωσιν ἔσχεν ἐν τῇ Βυζαντινῇ τέχνῃ. (2) Σπουδαιότατον μνημεῖον τῆς σειρᾶς ταύτης ἔχομεν τὸ ἐν Βερολίνῳ σήμερον εὑρισκόμενον περίφημον τμήμα αὐτοκρατορικῆς πιθαιώτατα Σαρκοφάγου (Πίν. ΚΑ') ἐν Κωνοταντινουπόλει εὑρεθείσης,

1) Αἱ παραστάσεις τῶν Σαρκοφάγων τοῦ Πίνακος Κ'. εἶναι αἱ ἐξῆς: ἐν τῇ πρώτῃ παρίσταται ὁ Χριστὸς ἐν τῷ μέσῳ, ἑκατέρωθεν ἡ εὐλογία τῶν πέντε ἄρτων καὶ τῶν δύο ἰχθύων καὶ κατὰ τὰ ἄκρα: ἀριστερὰ ὁ Ἀβραάμ καὶ δεξιὰ ὁ Δανιήλ. ἐν δὲ τῇ δευτέρῃ εἰκονίζεται ὁ Χριστὸς ἐν τῷ μέσῳ ἑκατέρωθεν οἱ Ἀπόστολοι, πρὸς οὓς ὁ Χριστὸς παραδίδει τὸν Χριστ. Νόμον (traditio legis) καὶ κατὰ τὰ ἄκρα: ἀριστερὰ ἡ θυσία τοῦ Ἀβραάμ καὶ δεξιὰ ἡ σὺλληψις τοῦ Ἰησοῦ καὶ ἡ νίψις τῶν χειρῶν ὑπὸ τοῦ Πιλάτου. Ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ παράστασις τοῦ Ἄδου, ἐφ' οὗ πατεῖ ὁ Χριστὸς, ἣτις εἶναι καὶ ἀπόδειξις τῆς καθαρῶς ἑλληνικῆς ἀντιλήψεως τοῦ γλύπτου, τοῦ ἔχοντος ὡς πρότυπα τὰς προσωποποιήσεις τῆς ἐθνικῆς θρησκείας.

2) Βλέπε τὰ περὶ χριστιανικῆς διατρέφου γλυπτικῆς ἐν Γ. Σωτηρίου, Ἡ Ἁγία Σοφία (ἐκδ. Συλλόγου ὠφελ. βιβλίων), 1917 σ. 86 κ. ε.

Τμήμα μικρασιατικῆς σαρκοφάγου (Μουσείου Βερολίνου)
δ Χριστὸς ἐν στάσει ἀρχαίου ρήτορος.

1. Ἄγαλμα αὐτοκράτορος εὐρεθὲν ἐν Ἀφροδισιάδι.

2. Καλὸς ποιμὴν μικρασιατικῆς τέχνης.

ἐπὶ τῆς ὁποίας παρίσταται ἐν τῷ μέσῳ ὁ Χριστὸς ὡς ρήτωρ καὶ ἑκατέρωθεν αὐτοῦ οἱ κορυφαῖοι Ἀπόστολοι. Ὁ ιδεώδης ἀγένειος τύπος τοῦ ἔχοντος στάσιν Σοφοκλέους καὶ κεφαλὴν Ἀντινόου Χριστοῦ καὶ μάλιστα ἡ διακόσμησις κιονοκράνων καὶ ἐπιστυλίων διὰ τῆς διατόρου ἀκάνθου, τοῦ ἰωνικοῦ κυματίου καὶ τῶν ἑλίκων — ἑλληνιστικῶν μικρασιατικῶν θεμάτων, ὡς ἀπέδειξεν ἡ ἀνεύρεσις τῶν λεγομένων σαρκοφάγων τῆς Sidamara, εἰς τὸν κύκλον τῶν ὁποίων ὡς τελευταῖος ἀντιπρόσωπος ἀνήκει τὸ τμήμα τοῦτο τῆς σαρκοφάγου τοῦ Βερολίνου — εἶναι γνωστὸν ποίας νέας ὁδοῦ ἠνοιξεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς χριστιανικῆς τέχνης.⁽¹⁾

Πλὴν τῆς γλυπτικῆς τῶν σαρκοφάγων ἐπιζῆ εἰς τὰς χώρας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ ἡ πλαστικὴ τῶν περιόπτων ἀγαλμάτων, ἣτις ἐξηφανίσθη κατὰ τοὺς εἰκονομαχικοὺς ἀγῶνας. Εἰς τὰς ὁδοὺς καὶ τὰς πλατείας τῶν μικρασιατικῶν πόλεων, πλὴν τῶν ἀγαλμάτων τῶν Αὐτοκρατόρων, εἶχον στηθῆ καὶ ἀγάλματα τῶν Ἀποστόλων καὶ ἄλλων Ἁγίων, ὡς εἰς τὴν ἀρχαιότητα ἴσταντο αἱ προσωπογραφίαι (ἀγάλματα καὶ προτομαί) τῶν ρητόρων καὶ τῶν φιλοσόφων, ἐν ᾗ αἱ κρήναι καὶ τὰ κοιμητήρια ἐκοσμοῦντο μετ' ἀγάλματα τοῦ Καλοῦ Ποιμένος, τοῦ Ὁρφέως, τοῦ Δανιὴλ, τοῦ Ἰωνᾶ κ. ἄ. Εἰς τὴν Θράκην καὶ τὴν Προῦσαν ἀνευρέθησαν ἐσχάτως τοιαῦτα ἀγάλματα Καλῶν Ποιμένων (βλ. Πίν. ΚΒ'. 2) μικρασιατικῆς τέχνης.⁽²⁾

1) Περὶ τῶν τύπων τοῦ Χριστοῦ, βλέπε Γ. Σωτηρίου, ὁ Χριστὸς ἐν τῇ τέχνῃ, 1914, σελ. 94 κ. ἑ. περὶ δὲ τῶν σαρκοφάγων Sidamara πρβλ. Strzygowski, A Sarcophagus of the Sidamara etc., Journal of Hellenic studies, 1907, σ. 99 κ. ἑ. καὶ Mendel, Bull. de la Corr. hell. ét. 1902, σελ. 235 κ. ἑ.

2) Βλέπε τὸ ἐκ Ταρσοῦ προερχόμενον ἄγαλμα τοῦ Ἰωνᾶ, σήμερον ἐν τῷ Metropolitan Museum τῆς Νέας Ὑόρκης ἀποκείμενον, ὅπερ κατὰ τὴν βάσιν εἶναι ὅμοιον πρὸς τὸν Ὁρφέα τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν, ἐν Strzygowski, Kleinasien, ἑ. ἄ. σελ. 198 κ. ἑ. Πρβλ. περὶ τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν ἀγαλμάτων Καλῶν Ποιμένων ἡμετέραν μονογραφίαν ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι, 1915, σ. 34 κ. ἑ.

Εἰς τὴν Ἀφροδισιάδα δὲ ἦλθον εἰς φῶς χαρακτηριστικώτατα ἀγάλματα Αὐτοκρατόρων κ. ἄ., τοῦ τέλους τοῦ Δ'. μ. Χ. αἰῶνος, ὡς εἶναι τὸ ἐν Πίν. ΚΒ'. 1 προσαγόμενον ἐνταῦθα ἄγαλμα ἀγνώστου Αὐτοκράτορος φέροντος τὴν toga contabulata ἤτοι τὴν ἀναδιπλουμένην ὑπὸ τὴν μασχάλην καὶ φερομένην πρὸ τοῦ στήθους *τήβεννον*, ἐξέλιξίς τῆς ὁποίας εἶναι ὁ περίφημος *λῶρος* ἢ τὸ ἐπίσημον ἔνδυμα τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων.

§ 10. Ἀρχιτεκτονικὰ καὶ διακοσμητικὰ μέλη τῶν μικρασιατικῶν Ναῶν.

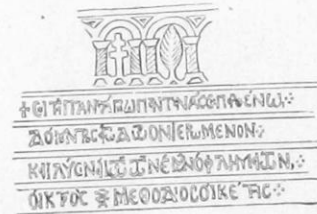
Διὰ τὰς διαφόρους περιόδους τῆς χριστιανικῆς γλυπτικῆς τῶν μικρασιατικῶν χωρῶν χαρακτηριστικὰ ἔργα εἶναι τὰ ἀρχιτεκτονικὰ καὶ διακοσμητικὰ μέλη τῶν ἀνωτέρω ἐξετασθέντων Ναῶν, ἤτοι κιονόκρανα, ἐπιστύλια, θωράκια, πυλῶνες καὶ ἄλλα, ἐξ ὧν παραθέτομεν τινὰ ἐνταῦθα, ἵνα δυνηθῇ ὁ ἀναγνώστης νὰ λάβῃ ἀμυδρὰν ἰδέαν τῆς καλλιτεχνικῆς κινήσεως, ἣτις συνετελεῖτο εἰς τὰς πόλεις τῆς χερσονήσου καθ' ὅλας τὰς περιόδους τῆς χριστιανικῆς τέχνης.

Οὕτως ἐν Μ. Ἀσίᾳ ἀναφαίνεται τὸ πρῶτον ἢ διακόσμησις ἐπιστυλίων καὶ θωρακίων διὰ σειρᾶς κιονίσκων ὑποβασταζόντων τόξα, τὸ βᾶθος τῶν ὁποίων πληροῦται διὰ ποικίλων θεμάτων (φύλλων ἀκάνθου, ροδάκων, στροβίλων, ζῳῶν κλπ.) ὡς εἶναι τὰ ἐν Πίνακι ΚΔ'. παρατιθέμενα τεμάχια ἐπιστυλίων ἐν Μαγνησίᾳ (Ulu-Djami) καὶ Περγάμῳ (ἐν Ἀκροπόλει) εὕρισκομένων, ἐπὶ τῶν ὁποίων μάλιστα ὑπάρχει ἡ ἀσφαλὴς χρονολογία τοῦ ἔτους 967 μ. Χ. (1) Ὡς γνωστόν, τὸ διακοσμητικὸν τοῦτο θέμα, τὸ ἔχον προφανῆ σχέσιν πρὸς τὰς διακοσμήσεις τῶν ἀνωτέρω σαρκοφάγων, διεδόθη ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας εἰς ὀλόκληρον τὴν Βυζαντινὴν τέχνην, πλῆθος δὲ τοιούτων διακοσμήσεων ὑπάρχει

1) Πρβλ. Strzygowski. Das griechisch—Kleinasiatische Ornament um 967 n. Ch., ἐν Wiener Studien (XXIV) Heft II.

εἰς τὰ μνημεῖα τῆς κυρίως Ἑλλάδος (Ὅσιον Λουκᾶν, Μιστροῶν, Ἀθήνας κ. ἄλλ.).

Ἄλλὰ καὶ τὸ κιονόκρανον διαπλάσσεται καλλιτεχνικῶς ἐν

Εἰς. 6. Πύλη τοῦ Καθολικοῦ Μονῆς τοῦ Λάτμου.

Μικρᾷ Ἀσίᾳ. Ἡ διὰ τοῦ τρυπάνου κατεργασία, διὰ τῆς ὁποίας κατορθοῦτο ἡ ἀντίθεσις φωτὸς καὶ σκιᾶς, τ' ἀνεμιζόμενα φύλλα ἀκάνθου, οἱ ἐντὸς ἐγκολπίων σταυροὶ καὶ ἄλλα, ἅτινα βλέπομεν εἰς τὰ κιονόκρανα τῶν Βασιλικῶν τῆς Ραβέννης, Θεσσαλονί-

κης κλπ. είναι συνήθη εἰς τοὺς Ναοὺς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἡ πρό τῆς Βασιλικῆς ἐν Aladja Jaïla κιονοστοιγία (Πίν. Ε' 2), ἡ ἀποτελοῦσα μέρος ἀρχαιοτέρας μεγαλοπρεποῦς κρήνης μᾶλλον ἢ Αἰθρίου τῆς Βασιλικῆς τοῦ Θ'. αἰῶνος, (1) κοσμεῖται διὰ τοιούτων κιονοκράνων, ἐν οἷς ἡ ἐλευθέρα ἐργασία καὶ ἡ θαυμασιῶς ἐπιτυγχανομένη φωτοσιάσις εἶναι ἀνώτερα τῶν ὁμοίας τάξεως κιονοκράνων τῶν Ναῶν τῆς Ραβέννης καὶ Θεσσαλονίκης.

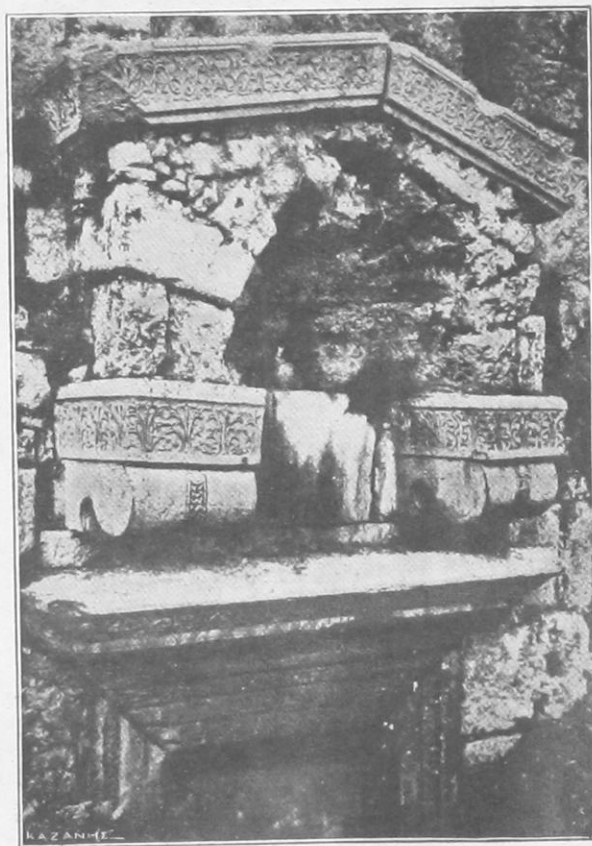
Τέλος οἱ μεγαλοπρεπεῖς Πυλῶνες τῶν μικρασιατικῶν Ναῶν μὲ τὰς ἀνωθεν αὐτῶν κόγχας καὶ τὰ διὰ ποικίλων διακοσμήσεων ἐστολισμένα περιθυρώματα (Πίν. ΚΓ' = Πύλη τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀτταλείας, τοῦ σημ. Djümanin-Djami) (2) δίδουν εἰς ἡμᾶς ζωηρὰν εἰκόνα τῆς ἀναπτυχθείσης κατὰ τὰς διαφόρους περιόδους ἐν ταῖς χώραις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας τέχνης ὑπὸ τῶν ἐλλήνων καλλιτεχνῶν. Εἰς τὴν παρατιθεμένην μάλιστα ἐνταῦθα Πύλην τοῦ Καθολικοῦ τῆς παρὰ τὸν Λάτμον καὶ ἐν τῇ λίμνῃ τῆς Ἡρακλείας Μονῆς τῆς νησίδος İkis-Ada (εἰκ. 6) τῆς κοσμουμένης δι' ὑπερθύρου ἔχοντος τὸ γνωστὸν μικρασιατικὸν διακοσμητικὸν θέμα—σειρὰν δηλ. τόξων πληρουμένων διὰ σταυρῶν καὶ φύλλων φοίνικος—καὶ χαρακτηριστικὴν ἔμμετρον ἐπιγραφὴν, (3) δύναται νὰ διακρίνη ὁ ἀναγνώστης τὴν καλλιτεχνικὴν ἀντίληψιν τῶν χρόνων ἐκείνων, τὴν σφραγίδα τῆς ὁποίας βλέπομεν ἀποτυπουμένην καὶ εἰς τὰ δευτερευούσης σημασίας κτίσματα, ὡς εἶνε τὸ μικρὸν Καθολικὸν τῆς νησίδος τῆς Ἡρακλείας, ὅπερ ἀνήκει εἰς τοὺς μοναχικοὺς συνοικισμοὺς τοῦ Λάτμου. (4)

1) Πρὸβλ. Rott, ἑ. ἄ. σελ. 323 κ. ἑ.

2) Βλέπε Rott, αὐτόθι, σελ. 41 καὶ Wiegand ἑ. ἄ, σελ. 37.

3) Ἡ παρατιθεμένη ἐπιγραφὴ τῆς Πύλης τοῦ Καθολικοῦ τῆς νησίδος İkis Ada ἀναγινώσκεται οὕτω: «*Σοὶ τῇ πανάγνω Παντανάσῃ Παρθένῳ, Δόμον προσάγω δῶρον ἱερωμένον, Καὶ λύσιν αἰτῶ τῶν ἐμῶν ἀφλημάτων, Οἰκτρὸς μοναχὸς Μεθόδιος οἰκέτης*». Τὸ μνημεῖον χρονολογεῖται ὡς ἀναγόμενον εἰς τὰ τέλη τοῦ ΙΓ' αἰῶνος.

4) Ἐνταῦθα θὰ ἠδύναντο νὰ προστεθῶσι καὶ πολλὰ ἔργα μικρο-

Πύλη τῆς Βασιλικῆς ἐν Ἀτταλείᾳ (Djümanin - Djami).

Γ'. ΖΩΓΡΑΦΙΚΗ

§ 11. Τὰ μικρασιατικὰ ιστορημένα χειρόγραφα καὶ αἱ
Ἐκφράσεις Ἱεραρχῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Ἐτερος κλάδος τέχνης, ἀναπτυχθεὶς ἐπίσης εἰς τὰς χώρας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, εἶναι ἡ Ζωγραφικὴ. Κατὰ τοὺς παλαιοὺς χριστιανικοὺς χρόνους οἱ ζωγράφοι τῶν μικρασιατικῶν Ναῶν καὶ ἰδίως τῶν Μαρτυρίων διήγειρον διὰ τῶν ἔργων των τὸν θαυμασμὸν οὐ μόνον τοῦ ὄχλου ἀλλὰ καὶ τῶν σοφῶν τῆς ἐποχῆς των· ὁ ἀναγινώσκων τὰ ἐγκώμια καὶ τὰς ἐκφράσεις, ἤτοι περιγραφὰς εἰκόνων, μεγάλων Ἱεραρχῶν τῆς Μ. Ἀσίας, ὡς τοῦ Γρηγορίου Νύσσης ἐγκωμιάζοντος εἰκόνα παριστώσαν τὸ μαρτύριον Θεοδώρου τοῦ Τύρωνος,⁽¹⁾ καὶ τοῦ Ἀστερίου ἐπισκόπου Ἀμασειᾶς περιγράφοντος τὴν ἐν τῷ Μαρτυρίῳ τῆς Ἀγίας Εὐφημίας ἐν Χαλκηδόνι εἰκόνα,⁽²⁾ δύναται νὰ φαντασθῇ τὴν τελειότητα τῆς τέχνης τοῦ Δ' μ. Χ. αἰῶνος, καθ' ὃν ἔζων οἱ ἀνωτέρω ἱεράρχαι καὶ διὰ τὴν ὁποίαν ὁ Ἀστέριος λέγει «καὶ σφόδρα γε ἄγαμαι τοῦ τεχνίτου ὅτι μᾶλλον ἔμιξε τῶν χρωμάτων τὸ ἦθος, αἰδῶ τε ὁμοῦ καὶ ἀνδρείαν κεράσας κατὰ φύσιν μαχόμενα».⁽³⁾

τεχνίας, φυλασσόμενα εἰς διάφορα Μουσεῖα τῆς Εὐρώπης, ὡς Λίπτιζα, Πυξίδες, καλύμματα Εὐαγγελίων κ. λ. π., ἅτινα εἶναι ἀδύνατον νὰ παρατεθῶσιν ἐν τῇ συντόμῳ ταύτῃ μελέτῃ (βλέπε τὸ χαρακτηριστικώτατον διπτυχον τοῦ Μουσείου τοῦ Μιλάνου μετὰ τοῦ Ἄμνου ἐν τῷ μέσῳ ἐν Γ. Σωτηρίου, ὁ Χριστὸς ἐν τῇ τέχνῃ σ. 70).

1) Βλέπε Γρηγορίου Νύσσης «ἐγκώμιον εἰς τὸν μέγαν μάρτυρα Θεοδώρον» ἐν Migne, Patr. Graeca, τόμ. 46, σελ. 736 κ. ἑ.

2) Πρβλ. Ἀστερίου «Ἐκφρασιν εἰς τὸ μαρτύριον τῆς πανευφήμου Εὐφημίας» αὐτόθι, τόμ. 40, σελ. 333 κ. ἑ.

3) Τὴν σύγκρισιν ὁ Ἀστέριος ποιεῖται πρὸς τὴν εἰκόνα τῆς Μηδείας, δι' ἣν λέγει «ὡς ἔγωγε τοὺς ἄλλους τέως ἐπήνουν ζωγράφους ὅτ' ἂν ἔθεα-σάμην τῆς γυναικὸς ἐκείνης τῆς Κοχλίδος τὸ δράμα, ὅπως μέλλουσα τοῖς

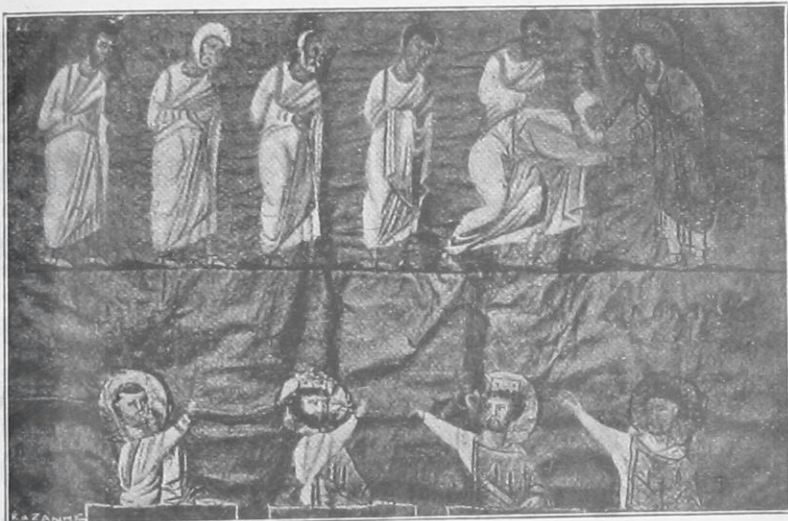
Ἐπιστύλια ἠρειπωμένων Ναῶν ἐν Μαγνησίᾳ καὶ Περγάμῳ
τοῦ ἔτους 967 μ. Χ.

Εἰκόνας ἀρχαίας χριστιανικῆς τέχνης, οἷαι εὐρέθησαν ἐν κα-
τακόμβαις τῆς Αἰγύπτου, Ρώμης καὶ ἀλλαχοῦ, δὲν ἔχομεν ἀκόμη
ἐπὶ μικρασιατικοῦ ἐδάφους, τὰ εὐρεθέντα ὁμῶς *ιστορημένα χειρό-*
γραφα, ὡς εἶναι οἱ Κώδικες Ροσσάνου (Godex Rossanensis) (1)
καὶ Σινιόπης (Εὐαγγέλιον Ματθαίου), (2) μικρασιατικῆς προφα-
νῶς προελεύσεως, ἐν οἷς ἡ ἐπίδρασις τῆς συριακῆς τέχνης τῆς
Ἀντιοχείας εἶναι κατάδηλος, πείθουσιν, ὅτι ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ
ἰδίως εἰς τοὺς μεγάλους μοναχικοὺς συνοικισμοὺς τῶν χωρῶν
αὐτῆς ἡ ζωγραφικὴ ἔλαβε μεγίστην ἀνάπτυξιν. Αἱ παραστάσεις
τῆς Θείας Λειτουργίας (Πίν. ΚΕ') καὶ τῆς κρίσεως τοῦ Ἰησοῦ
ὑπὸ τοῦ Πιλάτου (Πίν. ΚΕ' 1), τὰς ὁποίας ὡς παραδείγ-
ματα προσάγομεν ἐνταῦθα, εἶναι ἱκαναὶ νὰ μαρτυρήσουν τὴν
καλλιτεχνικὴν ἐκτέλεσιν τῶν μικρασιατικῶν ζωγράφων· τὸ πρῶτον
μάλιστα θέμα ἡ Θεία Λειτουργία ἔλαβεν, ὡς γνωστόν, μεγίστην
διάδοσιν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους Βυζαντινοὺς χρόνους, ἀπεικони-

τέκνοις ἐπιφέρειν τὸ ξίφος, ἐλέφ καὶ θυμῷ μερίζει τὸ πρόσωπον καὶ θάτε-
ρος μὲν τῶν ὀφθαλμῶν τὴν ὀργὴν ἐμφανίζει, θάτερος δὲ τὴν μητέρα μὴνυει
φειδομένην καὶ φρίττουςαν νῦν δὲ προσθέτει ὁ Ἀστέριος, τὸ θαῦμα ἀπ'
ἐκείνης τῆς ἐννοίας πρὸς ταύτην μετέθεικα τὴν γραφήν». Πρὸβλ. καὶ κα-
τωτέρω ἑτέρους ἐπαίνους πρὸς τὸν ζωγράφον «τὰς γὰρ σταγόνας τοῦ αἵ-
ματος οὕτως ἐναργῶς ἐπέχρωσεν ὁ γραφεύς, ὥστε εἰποῖς ἂν προχεισθαι
τῶν χειλέων ἀληθῶς καὶ θρηνησᾶς ἀπέλθοις».

1) Τὸ ὑπὸ Gebhardt καὶ Harnack ἐν Καλαβρία ἀνευρεθὲν τῷ 1879
πολύτιμον χειρόγραφον τοῦ Ε'. ἕως αἰῶνος ἀνεγνωρίσθη ὡς προερ-
χόμενον ἐκ Καππαδοκίας, πιθανώτατα διὰ τῶν Βασιλειανῶν μοναχῶν
μεταφερθὲν εἰς νότιον Ἰταλίαν· πρὸβλ. Munoz, *Il codice purpureo di*
Rossano e il frammento Sinopese, Roma, 1907.

2) Πλὴν τοῦ Munoz βλέπε Omont, *Peintures du mans. grec de*
l' Evangile de s. Mathieu, ἐν *Monum. Piot*, VII, Paris, 1901.—Εἰς
τὰ παλαιὰ ταῦτα χειρόγραφα δύνανται νὰ προστεθῶσι καὶ οἱ μετὰ κανό-
νων κώδικες, ὧν πρῶτος ἀντιπρόσωπος εἶναι ὁ Κώδιξ Rabbula τοῦ 5.
αἰῶνος, ἐκ Μεσοποταμίας προερχόμενος.

Μικρογραφία τοῦ Κώδικος Rossanensis (Θεία Λειτουργία — 4 Προφήται).

1. Μικρογραφία τοῦ Κώδικος Rossanensis (κρίσις τοῦ Ἰησοῦ ὑπὸ τοῦ Πιλάτου).

2. Τμήμα χριστ. ψηφιδωτοῦ δαπέδου ἐν Μιλῆτι.

ζόμενον κατὰ κανόνα σχεδὸν ὑπεράνω τῆς Ἁγίας Τραπέζης καὶ κατασταθὲν ἐν τῶν σπουδαιοτέρων εἰκονογραφικῶν θεμάτων τοῦ ὀρθοδόξου Ναοῦ.

Κατὰ τοὺς κυρίως Βυζαντινοὺς χρόνους εἰς τοὺς αὐτοὺς μοναχικοὺς συνοικισμοὺς τῆς Μ. Ἀσίας διεκοσμήθησαν τὰ μέχρι τοῦδε γνωστὰ ἱστορημένα χειρόγραφα τῶν Ὀκτατεύχων, τῶν λόγων τοῦ Ἰακώβου τῆς Μονῆς Κοκκινοβάφου, ἧτις πιθανώτατα εἰς μικρασιατικὸν τινα μοναχικὸν συνοικισμόν πρέπει νὰ ἀναζητηθῆ, πολλῶν Ψαλτηρίων, Μηνολογίων κ. ἄ., τῶν ὁποίων δὲν μαρτυρεῖται ἡ προέλευσις. (1)

§ 12. Αἱ ψηφιδωταὶ διακοσμήσεις καὶ αἱ τοιχογραφίαι τῶν μικρασιατικῶν Ναῶν.

Ἐπὶ μικρασιατικῶν μνημείων διεσώθησαν ἐλάχιστα λείψανα ζωγραφικῆς καὶ ἰδίως ἐκ τοῦ εἶδους τῆς διὰ ψηφίδων ἀναπτυχθείσης μωσαϊκῆς διακοσμήσεως τοῦ ἐδάφους καὶ τῶν τοίχων τῶν Ναῶν. Εἰς τὰς ἐσχάτως γενομένας ἀνασκαφὰς ἐν Ἐφέσῳ καὶ Μιλῆτι ἀνευρέθησαν ἀξιολογώτατα μωσαϊκὰ δάπεδα, ὡς εἶναι τὸ ἐν Πίν. ΚΦ'. 2 ἀτεικονιζόμενον τμήμα δαπέδου ἐν τῇ Βασιλικῇ τῆς Μιλῆτου (ἐπὶ τοῦ Ἀσκληπιείου ἰδρυμένη), ἔνθα διψῶσαι ἔλαφοι παρίστανται πίνουσαι ἐκ πηγῆς τὸ ὕδωρ τὸ ζῶν κ. ἄ. (2)

Ἐκ τῶν μωσαϊκῶν τῶν θόλων καὶ τοίχων τῶν Ναῶν προσά-

1) Τὰ εἰκονογραφικὰ θέματα τῶν χειρογράφων καὶ ἰδίως τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὸν βίον τῆς Θεοτόκου, ὡς εἶναι ἡ περίφημος παράστασις τῆς Δοκιμασίας (τὸ ὕδωρ τοῦ ἐλεγμοῦ), τὸ ὄνομα τῆς ὁποίας ἔδωκε τὴν προσωνημίαν εἰς Μονὰς τῆς Βιθυνίας, Καππαδοκίας κ. ἄ. (Μοναὶ τῶν Ἐλεγμῶν), μαρτυροῦσι τὴν ἀνάπτυξιν τῆς τέχνης καὶ τὴν ἐπινόησιν ἰδίων θεμάτων εἰς τοὺς μεγάλους συνοικισμοὺς τῶν μοναχῶν τῆς Ἀνατολῆς (βλέπε Α. Ἀδαμαντίου, Ἁγνείας πείρα, ἐν Λαογραφίᾳ, τόμ. Β'. (1911) σ. 551 κ. ἑ.).

2) Πρβλ. Wulff ἑ. ἄ. σελ. 318.

γομεν ἑναυθθα τοὺς ἄνωθεν τοῦ ἱεροῦ Βήματος Ἀρχαγγέλους μετὰ τοῦ λώρου (Πίν. ΚΖ' 2) καὶ τὴν δεομένην Θεοτόκον ἐπὶ τοῦ τυμπάνου τῆς Βασιλικῆς Πύλης τοῦ Ναοῦ τῆς Κοιμήσεως ἐν Νικαίᾳ (Πίν. ΚΖ' 1), πιθανῶς ἔργα τῆς ἀμέσως μετὰ τὴν Ζ'. Οὐκουμενικῆν Σύνοδον ἐποχῆς, ζωηρότατα δείγματα τῆς ἀναπτυχθείσης ἐν ταῖς μικρασιατικαῖς χώραις τέχνης⁽¹⁾.

Διὰ τὰς διαφόρους περιόδους τῆς Βυζαντινῆς τέχνης λαμβάνομεν πληρεστέραν ἰδέαν ἐκ τῶν διασωθεισῶν τοιχογραφιῶν, τῆς ἑτέρας ταύτης συντρόφου πάντοτε τῶν μωσαϊκῶν τέχνης, ἐν τοῖς Ναοῖς τῶν ἐπὶ τῶν ὄρεων ἢ ἐν σπηλαίοις μοναχικῶν συνοικισμῶν τῆς Μ. Ἀσίας, οὓς εἶδομεν ἄνωτέρω καὶ ἐντὸς τῶν ὁποίων διεσώθησαν εὐτυχῶς πλείοτερα ὀλωσθήποτε λείψανα. Αἱ τοιχογραφίαι τῶν Ναῶν ἐν σπηλαίοις τῆς Καππαδοκίας, ἐν ταῖς Μοναῖς τοῦ Λάτμου κ. ἄ., ἀπὸ τοῦ Θ' αἰῶνος χρονολογούμεναι, χαρακτηρίζονται σήμερον ὡς πρωτότυποι καὶ προσάγονται ὡς δείγματα θαυμαστῆς ἀκμῆς τῆς Βυζαντινῆς τέχνης τῆς χερσονήσου⁽²⁾. Ἡ ἰδιορρυθμία τῶν διαφόρων σκηνῶν, ὡς τοῦ Μυστικοῦ Δείπνου ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀναλήψεως ἐν Göreme (Πίν. ΚΗ'. 2), ἢ σκηνῆ τῆς κηδείας τοῦ ἰδρυτοῦ τῆς Μονῆς τοῦ Στύλου ἐν Λάτμῳ (Πίν. ΚΗ'. 1) κ. ἄ. εἶναι χαρακτηριστικώτατα δείγματα τῆς μοναχικῆς τέχνης τῆς Μ. Ἀσίας καθ' ὅλας τὰς περιόδους τῆς Βυζαντινῆς τέχνης⁽³⁾.

1) Πρβλ. καὶ τὰς μεταγενεστέρας τοῦ ΙΑ' αἰῶνος μωσαϊκὰς διακοσμήσεις τοῦ τροῦλλου τοῦ ἰδίου Ναοῦ ἐν τῇ πολλὰκις μνημονευθείσῃ μονογραφίᾳ τοῦ Wulff, ἔ. ἄ. Taf. III.

2) Βλ. Millet, Remarques sur l' iconographie des peintures cappadociennes, ἐν Coptes rendus des séances de l' Académie des Inscriptions et Belles—Lettres, 1912, σ. 326 κ. ἑ. Ὁ Millet διακρίνει δύο ἐποχὰς διὰ τὰς καππαδοκικὰς τοιχογραφίας : τὴν καλομένην ὑπ' αὐτοῦ ἀρχαϊκὴν (Θ—I' αἰῶνα) καὶ τὴν κυρίως Βυζαντινὴν ἀπὸ τοῦ ΙΑ' αἰῶνος, ἣν συνδέει πρὸς τὰ μεγάλα γεγονότα τῆς Βυζαντινῆς ἱστορίας.

3) Βλέπε τὸ πολλὰκις μνημονευθὲν βιβλίον τοῦ Rott, ἔνθα εὐρίσκει

1. Ψηφιδωτὸν Θεοτόκου δεομένης τοῦ ναοῦ τῆς Κοιμήσεως ἐν Νικαίᾳ.

2. Ψηφιδωτὸν Ἀρχαγγέλων τῆς Κοιμήσεως ἐν Νικαίᾳ.

1. Τοιχογραφία τοῦ Καθολικοῦ τῆς Μονῆς τοῦ Στύλου ἐν Λάτμφ.

2. Τοιχογραφία Σπηλαίου ἐν Οὐδεῖο.

Συμπέρασμα. Τοιαύτη εἶναι ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ἡ ἑλληνικὴ χριστιανικὴ τέχνη ἢ ἀναπτυχθεῖσα εἰς τὰς χώρας τῆς Μ. Ἀσίας ἐπὶ χίλια πεντακόσια ἔτη περίου.

Ἡ πλουσιωτάτη καὶ πολυποικίλος ἐξέλιξις τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς, Γλυπτικῆς καὶ Ζωγραφικῆς, ἣτις συνετελέσθη εἰς τὰς μικρασιατικὰς πόλεις, κέντρα ἤδη ἑλληνικοῦ καλλιτεχνικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου κατὰ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ χριστιανισμοῦ, παρουσιάζει εἰς τὸν μελετῶντα αὐτὴν μεγαλοπρεπῆ εἰκόνα ἀδιασπάστου συνεχίσεως τῆς καλλιτεχνικῆς κινήσεως καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ βίου. Ὁ θαυμασμός, τὸν ὁποῖον εἶδομεν ὅτι ἐνέπνευσεν ἡ μικρασιατικὴ ζωγραφικὴ καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς σοφοὺς τῶν χρόνων ἐκείνων, ἡ ἐπιμελετημένη τῶν διασωθέντων ἀναγλύφων τεχνικὴ καὶ πρὸ πάντων ἡ δημιουργία ὅλων τῶν ρυθμῶν τῆς χριστιανικῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ὡς ἐξετέθησαν οὗτοι ἀνωτέρω, συνδυαζόμενα πρὸς τὸν ὑπέροχον πνευματικὸν βίον, τὸν ὁποῖον ἐδημιούργησαν οἱ μικρασιάται μάρτυρες τῆς πίστεως, οἱ μεγάλοι Καππαδόκες Ἱεράρχαι, αἱ εἰς διαφόρους πόλεις τῆς Μ. Ἀσίας συγκληθεῖσαι τοπικαὶ καὶ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι καὶ τὰ μοναχικὰ τάγματα, τὴν ἐθνικὴν καὶ ἐκπολιτιστικὴν δρᾶσιν τῶν ὁποίων εἶδομεν ἀνωτέρω, εἶνε ἱκανὰ ν' ἀποδείξουν ὅτι ὁ χριστιανισμὸς οὐ μόνον συνεπλήρωσε τὸ ἔργον τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐν Μ. Ἀσίᾳ ἀλλὰ καὶ ἀνύψωσεν αὐτὸν εἰς ἠθικὴν περιωπὴν καὶ προέλαβε τοιουτοτρόπως τὴν ἀπειλουμένην ἀποσύνθεσιν αὐτοῦ ἕνεκα τῆς ἀξιοθρηνητοῦ ἠθικῆς καταστάσεως, ἣτις ὁμολογουμένως ἐπεκράτει κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους καὶ μάλιστα κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ.

Οὕτω συγκεκριημένος ὁ χριστιανικὸς μικρασιατικὸς ἑλληνισμὸς κατώρθωσεν οὐ μόνον ν' ἀναλάβῃ τὴν διεύθυνσιν τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν Κράτους καὶ νὰ καταστῇ τὸ ἀληθὲς καὶ κύριον

τις ἀπεικονίσεις τοιχογραφῶν τῶν διαφόρων περιόδων, οἷον ἐν σελ. 86, 90, 131, 137, 148, 212 κ. ἔ.

σῶμα τῆς Βυζαντινῆς Αυτοκρατορίας ἀλλὰ καὶ νὰ ἐπιδράσῃ εἰς τὰς γειτονεούσας πρὸς αὐτὸν χώρας καὶ νὰ μεταδώσῃ τὴν τέχνην του διὰ τῶν Σταυροφόρων, ὡς θὰ ἴδωμεν, καὶ εἰς τὴν μόλις τότε ἀναγεννωμένην Δυτικὴν Εὐρώπην.

Κατὰ τὸ μακρὸν τῶν χιλίων πεντακοσίων ἐτῶν διάστημα γειτονικαὶ χώραι εἶχον ἀναπτύξει ἰδιαίχοντα πολιτισμόν· τὰ καλλιτεχνικὰ κέντρα τοῦ νεοπερσικοῦ τῶν Σασσανιδῶν Κράτους καὶ πρὸ πάντων τοῦ Κράτους τῶν Ἀράβων ἦλθον εἰς ποικίλας σχέσεις πρὸς τὰ καλλιτεχνικὰ κέντρα τῆς Μ. Ἀσίας· ἡ ἐπίδρασις τῶν τελευταίων ἐπὶ τῶν πρώτων εἶνε κατάδηλος· νεώτεροι ἐν τούτοις ἔρευται ζητοῦσι ν' ἀποδείξωσιν ὅτι ἡ περσικὴ καὶ ἡ ἀραβικὴ τέχνη ἐπέδρασαν ἐπὶ τῆς μικρασιατικῆς καὶ τῆς βυζαντινῆς τέχνης καθόλου· οὐδεὶς βεβαίως δύναται ν' ἄρνηθῃ ὅτι οἱ Ἕλληνες καλλιτέχναι ἐπωφελήθησαν ξενικῶν στοιχείων ἀναφερομένων εἰς τὴν Ἀρχιτεκτονικὴν καὶ πρὸ πάντων εἰς τὰ διακοσμητικὰ θέματα τῆς Γλυπτικῆς· τὰ στοιχεῖα ὅμως ταῦτα ἐγνώριζον οἱ μικρασιαῖται τεχνῖται νὰ μεταβάλωσι καὶ τροποποιῶσιν οὕτως ὥστε νὰ παρουσιάζωνται εἰς τὰ ὄμματα καὶ αὐτῶν τῶν ξένων τεχνιτῶν ὡς νέον τι, ὅπερ πολλάκις οἱ τελευταῖοι ἐμιμήθησαν ὡς τοιοῦτον.

Κατωτέρω θὰ ἴδωμεν τὴν σπουδαιωτάτην θέσιν, τὴν ὁποίαν κατέλαβεν ὁ μικρασιατικὸς Ἕλλητισμὸς μεταξὺ τῶν ὑποδουλωσάντων αὐτὸν Τούρκων, καὶ τὴν ζωτικότητα αὐτοῦ κατὰ τοὺς βιρυτάτους τῆς δουλείας του χρόνους.

ΜΕΡΟΣ Β΄.

Ἡ ΔΙΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΤΕΧΝΙΤΩΝ ΑΝΕΓΕΡΣΙΣ ΤΟΥΡΚΙΚΩΝ
ΚΤΙΣΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΑΙ ΤΥΧΑΙ ΤΩΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΩΝ
ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΤΗΣ Μ. ΑΣΙΑΣ ΥΠΟ ΤΟΥΣ ΤΟΥΡΚΟΥΣ.
ΝΕΑ ΚΤΙΣΜΑΤΑ ΤΟΥ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ.

§ 13. Σελδσουκικὰ καὶ Ὀθωμανικὰ μνημεῖα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ τῆς ἀνὰ χεῖρας μελέτης εἶπομεν, ὅτι δύο Τουρκικαὶ φυλαί· οἱ τῶν Σελδσουκῶν ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ΙΑ΄ αἰῶνος καὶ τῶν Ὀθωμανῶν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΔ΄ ἐπλημμύρισαν τὰς χώρας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τὰς ὁποίας μόλις κατὰ τὰ μέσα τοῦ ΙΕ΄ αἰῶνος κατώρθωσαν ὀλοσχερῶς νὰ ὑποδουλώσουν. Ὁ θῆλων νὰ παρακολουθήσῃ τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνεγέρσεως τουρκικῶν μνημείων εἰς τὰς μικρασιατικὰς χώρας (Ἀνακτόρων, Ἰζαμίων, ἱερατικῶν σχολῶν—Μενδρεσέδων—ἄγορῶν—Καραβάν σεραγιῶν κλπ.) θὰ διακρίνῃ ὅτι ἡ ἀνεγερσις τούτων ὀφείλεται κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τοὺς ἰθαγενεῖς Ἕλληνας τεχνίτας, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ πλεῖστοι ἔμειναν πιστοὶ εἰς τὴν πάτριον θρησκείαν, σπανιώτατα δὲ εἶναι τὰ ὀνόματα τεχνιτῶν μωαμεθανικῶν μνημείων ἀπαρνηθέντων τὴν πίστιν τῶν Πατέρων των καὶ δεχθέντων τὸν Ἰσλαμισμόν.

Τὰ καταλαβόντα τὴν Μικρὰν Ἀσίαν τουρκικὰ φθλα καὶ ἰδίως οἱ Ὀθωμανοί, ἦσαν ἀτόχημα βαρβαρικὰ στίφη, στεροόμενα οἰκουδῆποτε πολιτισμοῦ καὶ καλλιτεχνικῆς ἀντιλήψεως. Ὁ συγχρωτισμὸς πρὸς τοὺς ἔχοντας ἀξιόλογον πολιτισμόν Ἀραβας καὶ πρὸ πάντων τοὺς κατέχοντας τότε τὰ σκῆπτρα τοῦ πολιτισμοῦ Ἕλληνικοῦς πληθυσμούς, τοὺς ὁποίους ὑπεδούλωσαν, οὐδεμίαν ἐπί-

δρασιν ἔσχον ἐπ' αὐτούς, οἵτινες οὕτως ἀναδεικνύονται καὶ σήμερον ἀκόμη ἀνεπίδεκτοι πάσης προόδου καὶ **καταστροφεῖς Ἀραβικοῦ ἄμα καὶ Βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ.**

Ὡς πρὸς τὴν τέχνην καὶ ἰδίως τὴν ἀρχιτεκτονικὴν καὶ διακοσμητικὴν ἢ μιμοῦνται τυφλῶς ἀραβικὰ πρότυπα — ἅτινα καὶ πάλιν ὑφίστανται τὴν ἐπίδρασιν τῆς Βυζαντινῆς τέχνης — ἢ συνηθέστερον μεταχειρίζονται, ὡς εἶπομεν, διὰ τὴν ἀνάγερσιν τῶν μνημείων τῶν τοὺς Ἰθαγενεῖς τεχνίτας, τὰ ἔργα τῶν ὁποίων ὁσάκις δὲν μιμοῦνται ἀραβικὰ πρότυπα διατηροῦσι πάντοτε τὴν σφραγίδα τῆς ἑλληνικῆς τέχνης τῶν Βυζαντινῶν χρόνων.

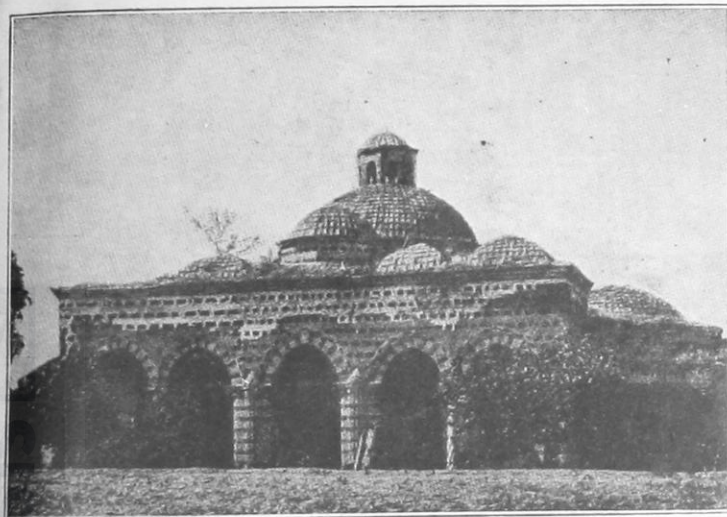
Οὕτω παρὰ τῷ Σουλτάνῳ τῶν Σελδσοῦκων τοῦ Ἰκονίου βλέπομεν τὸν ἑλληνα ἀρχιτέκτονα **Καλοϊωάννην** (τὸν Calojan τῶν Τούρκων) (1) σχηματίζοντα δλόκληρον σχολὴν καὶ διεγείροντα τὸν θαυμασμόν τῶν Τούρκων διὰ τὴν ἐν Siwas ἀνάγερσιν τοῦ περιφήμου Gueuk—Medressé, τοῦ Tchiftek—Miaaret κ. ἄ. Ἐφ' ἑτέρου βλέπομεν τὸν ἐξομότην ἀρχιτέκτονα **Ἥλλαν** (τὸν Hias—Ali τοῦ Montani—Effendi) (2) ἐργαζόμενον εἰς Προῦσαν, καὶ θαυμάζόμενον διὰ τὴν κτίσιν τοῦ Vechil—Djami.

Ἡ ἐξέτασις πλείστων Σελδσοῦκικῶν καὶ Ὀθωμανικῶν μνημείων ἀπέδειξεν ἢ ὅτι τὸ διάγραμμα εἶναι βυζαντινὸν ἢ ὅτι αἱ προσόψεις μιμοῦνται ἑλληνικὰ χριστιανικὰ κτίσματα ἢ ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ διακόσμησις, τὸ καύχημα τῆς ἀραβικῆς τέχνης, εἶναι ἐλαφρὰ μετατροπὴ διακοσμήσεων Βυζαντινῶν Ναῶν. Ἡ πρόσοψις τοῦ Tach—Medressé ἐν Ak—Chehir ἢ διακόσμησις τῆς εἰσόδου τοῦ Ak—Khan πρὸ τοῦ Gondjarli κ. ἄ. εἶναι διὰ χειρῶν ἑλλήνων τεχνιτῶν κατεσκευασμένα. (3) Ἀπὸ τῶν μέσων μάλιστα τοῦ ΙΕ'.

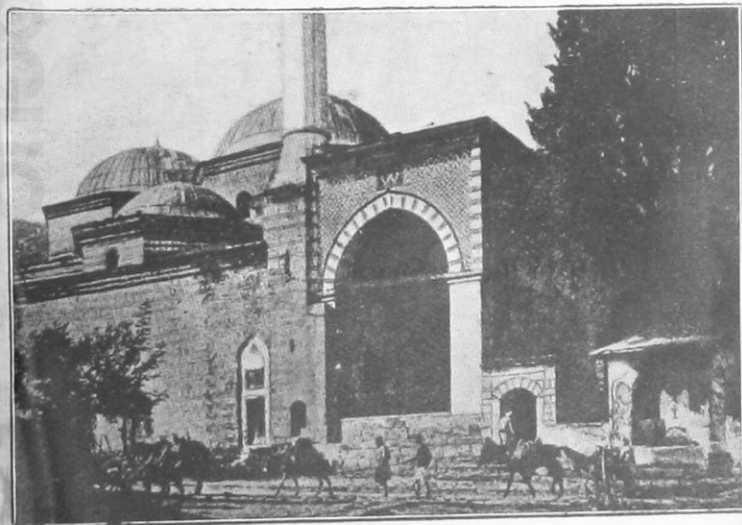
1) Βλέπε Saladin, Manuel d' art musulman, Paris, 1907, σελ. 438 καὶ σημ. 5.

2) Πρὸβλ. τὸ ἔργον τοῦ Montani Effendi, L' architecture ottomane (γαλλ. μετάφρ. σ. 12).

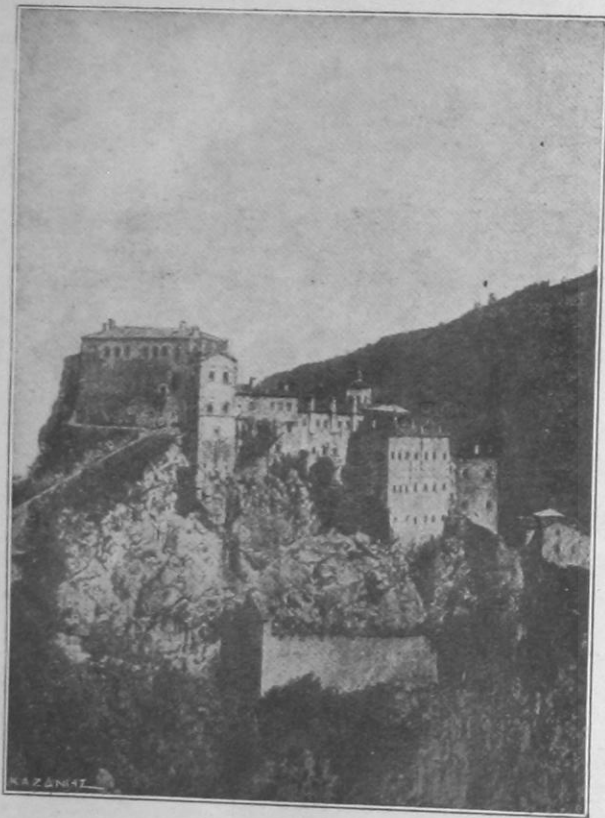
3) Βλ. Saladin, ἔ. ἄ., σελ. 438.

1. Βεγλήλ-Μενδρεσέ ἐν Νικαίᾳ.

2. Τζαμίον Μουράτ Β' ἐν Προύσῃ.

Ἡ Μονὴ Περιστερώτα παρὰ τὴν Τραπεζοῦντα.

αἰῶνος καὶ ἐξῆς οἱ Ὀθωμανοί, ὡς ἐν Κωνσταντινουπόλει οὕτω καὶ ἐν Μικρῇ Ἀσίᾳ, μεταχειρίζονται ἀποκλειστικῶς ἔλληνας τεχνίτας, οἵτινες ἀνεγείρουν τὰ τουρκικὰ τεμένη ἀντιγράφοντες Βυζαντινοὺς Ναοὺς μέχρι καὶ αὐτῆς τῆς Ἁγίας Σοφίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως· ὀρθώτατα δὲ λέγει ὁ Saladin ἐν τῷ περὶ Μουσουλμανικῶν μνημείων βιβλίῳ του «La plupart du temps les architectes de ces mosquées ne sont pas de Turcs; Ce sont ou bien des Grecs, comme Christodoulos, l'architecte de la mosquée du Conquérant, ou des Janissaires (c'est-à-dire des fils de chrétiens convertis et incorporés de force dans la milice imperial) comme le fameux Sinan et comme l'architecte de la mosquée Bayézidié Kharredin, tous deux Albanais de naissance»⁽¹⁾.

Τὰ παρατιθέμενα ἐνταῦθα, ὡς παραδείγματα, μνημεῖα : τῆς Νικαίας, τὸ Vechil—Medressè (Πίν. ΚΘ' 1), ὅπερ διὰ τῆς τοιχοδομίας του, τῆς ἀλλῆς καὶ τῶν τρουλλῶν ἐμποιεῖ τὴν ἐντύπωσιν Βυζαντινοῦ Ναοῦ, καὶ τὸ Γζαμίον τοῦ Μουράτ Β'. ἐν Προύσῃ (Πίν. ΚΘ'. 2), ὁμοίας σχεδὸν ἀρχιτεκτονικῆς, ἐρμηνεύουσι τὰ ὑπὸ τοῦ Saladin λεγόμενα. ⁽²⁾

§ 14. Τύχαι τῶν χριστιανικῶν μνημείων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.—Τουρκικαὶ καταστροφαι.

Τὸ ζήτημα ὁμῶς, ὅπερ ἐνδιαφέρει ἡμᾶς ἐνταῦθα, εἶναι ποία

1) Saladin, ἔ. ἀ. σ. 440 Πρβλ. καὶ τὸ λαμπρὸν ἔργον τοῦ Sarre, Reisen in Kleinasien, Berlin, 1896.

2) Ὁ ἑλληνικὸς μικρασιατικὸς πολιτισμὸς τῶν μέσων αἰῶνων δὲν ἦτο μόνον τὸ φωτεινότερον σημεῖον μεταξὺ τῶν κατακτητῶν Τούρκων, ἀλλ' ὡς εἵπομεν ἀνωτέρω, ἐπέδρασε καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς Ἀραβας, τοὺς ἀναπτύξαντας τὸν σπουδαιότερον μεταξὺ τῶν μουσουλμανικῶν λαῶν πολιτισμόν, διὰ τῶν Νεστοριανῶν καὶ τῶν ἐξισλαμισθέντων χριστιανῶν, οἵτινες μετέδωκαν εἰς τοὺς Ἀραβας τὰ γράμματα καὶ τὰς τέχνας (πρβλ. προχείρως σύντομον ἔκθεσιν περὶ τοῦ Ἀραβικοῦ πολιτισμοῦ κατὰ τὰς ἐρεῦνας Rambaud, Bury,

ἦτο ἡ τύχη τῶν χριστιανικῶν μνημείων τῆς χερσονήσου κατὰ τοὺς τουρκικοὺς χρόνους καὶ ποῖα νέα χριστιανικὰ κτίσματα ἀνηγέρθησαν κατὰ τὴν μακρὰν ταύτην περίοδον τῆς δουλείας.

Ὅσα ἐκ τῶν λαμπρῶν μνημείων, ἅτινα εἶδομεν εἰς τὸ Ἀ. Μέρος τῆς παρουσίας μελέτης, δὲν μετεβλήθησαν εἰς ἐρείπια ὑπὸ τῶν βαρβαρικῶν τουρκικῶν ὀρδῶν, κατελήφθησαν ὑπὸ τῶν κατακτητῶν καὶ μετετράπησαν εἰς τουρκικὰ τεμένη (πρβλ. εἰς Πίν. ΙΗ'—ΙΘ' τὴν Ἀγίαν Σοφίαν τῆς Τραπεζοῦντος—Karumeidandjuma—τὴν Βασιλικὴν τῆς Ἀτταλείας—Djümanindjami—κ. ἄ.). Θυμιάσια μωσαϊκὰ ἐξηφανίσθησαν, λαμπραὶ τοιχογραφίαι βανδαλικώτατα ἀποξεσθεῖσαι πρότερον ἐπεχρίσθησαν, ἄμβωνες, τέμπλα, δεσποτικοὶ θρόνοι, εἰκόνας κλπ. συνετρίβησαν καὶ σήμερον οἱ ἀρχαιολόγοι καὶ οἱ ἱστορικοὶ τὰ ὀλίγα διασωθέντα ἐκ τῆς τουρκικῆς καταστροφῆς συντρίμματα καὶ λείψανα ἀνευρίσκοντες ζητοῦσι νὰ ἀναπαραστήσωσι τὴν ὑπέροχον χριστιανικὴν τέχνην τῆς χερσονήσου(1).

Εἰς τοὺς ὑποδουλωθέντας Ἕλληνας οἱ Τούρκοι ἀφῆκαν τὰ εὐτελέστερα κτίσματα ἀπαγορεύσαντες αὐστηρῶς οὐ μόνον τὴν κτίσιν νέων Ἐκκλησιῶν ἀλλὰ καὶ τὴν ἀνακαίνισιν καὶ ἐπισκευὴν τῶν ἐναπολειφθεισῶν εἰς αὐτοὺς εὐτελῶν οἰκοδομῶν. Τοὺς σταυροὺς, οἵτινες ἐκόσμου ἐξώθεν τοὺς Ναοὺς καὶ τοὺς κώδωνας τῶν Ἐκκλησιῶν ἀπηγόρευσαν καὶ μόνον τοὺς ψαλοὺς καὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἔσματα ἠδύναντο μετὰ φόβου καὶ ταῦτα νὰ ὑποψάλω-

Le Bon, Wahl κ. ἄ. ἐν Ἀμάντου, Ὁ Ἕλληνισμὸς τῆς Μ. Ἀσίας, 1919, σελ. 45 κ. ἑ.).

1) Εἶναι ἱκανὰ τὰ ἐν τῷ Ἀ' μέρει τῆς παρουσίας μελέτης παρατεθέντα μνημεῖα, ἐξ ὧν πλεῖστα εἶναι ἠρειπωμένα, νὰ δεῖξουν τὴν βαρβαρότητα τῶν Κατακτητῶν (Βλέπε Πίνακας : Α', Δ', Ε', Ζ', Π'—ΙΖ' κ. ἄ.). Οὐδεὶς δὲ δύναται νὰ διίσχυρισθῇ, ὅτι ὁ χρόνος ἠρείπωσε ταῦτα, ἀφ' οὗ βλέπομεν ὅτι οἱ παραμεινάντες εἰς χεῖρας τῶν χριστιανῶν Ναοὶ (λ.χ. ἡ Κοίμησις τῆς Νικαίας Πίν. Θ' 1 κ. ἄ.) διετηρήθησαν ἀκέραιοι· ἀλλ' οὔτε αἱ μογγολικαὶ ἐπιδρομαὶ ἐξηγοῦσι τὴν μεγάλην ταύτην ἐρήμωσιν, ἤτις εἰς μόνον τὴν βαρβαρότητα τῶν Τούρκων κατακτητῶν νὰ καταλογισθῇ δύναται.

σιν ὑπὸ τὸ ἀμυδρὸν φῶς τῶν κανδηλῶν τῶν ταπεινῶν ἐκκλησιῶν των. Ἐπὶ τοῦ φοβεροῦ μάλιστα Σουλτάνου Σελῆμ τοῦ Α'. (1250 κ. ἑ.) (1) πολλοὶ τῶν μικρασιατικῶν ἐλλήνων διὰ τῆς βίας καὶ ἀνηκούστων βασιῶν ἐξισλαμίσθησαν, ἰδίως δὲ ἐγένετο τοῦτο εἰς τὰ διαμερίσματα Προύσης, Καππαδοκίας καὶ Ἰκονίου, ὅπου οἱ Τούρκοι ἀπέκοπτον καὶ τὴν γλῶσσαν τῶν λαλούντων Ἕλληνιστί, διὸ καὶ μέχρι σήμερον ἐπικρατοῦσα γλῶσσα τῶν Ἕλληνικῶν τῶν μερῶν ἐκείνων πληθυσμῶν ἀπέβη ἡ τουρκικὴ, σχηματισθεῖσης οὕτω τῆς τάξεως τῶν **τουρκοφώνων Ἕλλήνων**.(2) Πλήθος **νεομαρτύρων** ἔχον νὰ ἐπιδείξουν αἱ Ἐκκλησίαι τῶν χωρῶν ὀλοκλήρου τοῦ Ἕλληνισμοῦ, ἠρώων τῆς πίστεως ἀλλὰ καὶ τῆς πατρίδος, τὸ παράδειγμα τῶν ὁποίων συνεκράτησεν εἰς τὴν πάτριον θρησκείαν τὰ πλήθη (3).

1) Περὶ τῆς φοβερᾶς ἐποχῆς Σελῆμ τοῦ Α' καὶ Μουράτ τοῦ Γ'. πρβλ. Hamer, Geschichte des osmanischen Reiches, Pest. 1827, τόμ. 1 σελ. 814, τόμ. 2, σελ. 510 κ. ἄλλ.

2) Ἐν Μικρῇ Ἀσίᾳ εὐρίσκονται οὐ μόνον τουρκόφωνοι Ἕλληνοὶ πληθυσμοὶ ἀλλὰ καὶ Ἕλληνες ἐν **κρυπτῷ χριστιανῷ** καὶ ἐν τῷ φανερῷ Τούρκοι, εἶναι δὲ γνωστὸν τὸ ζήτημα τῶν **Σταυριωτῶν**, ὅπερ κατετάραξε κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τὸν ἐν Τουρκίᾳ Ἕλληνισμὸν ἐπὶ τοῦ Πατριάρχου Ἰωακείμ τοῦ Γ'. Εἰς τὰ χωρία τοῦ Πόντου (Κρόμη, Μάτζουκα, Ἰμερα, Μώχωρα κ. ἄ.) καθὼς καὶ εἰς χωρία κείμενα εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (Ἄκ—Δάγ κ. ἄ.) συναντᾷ τις τύπους φανατικῶν Τούρκων ἐν τῷ φανερῷ, οἵτινες μετὰ τὴν τυπικὴν εἰς τὰ τζαμιά των προσευχὴν μεταβαίνουν εἰς ὠρισμένους οἴκους, τὰ ὑπόγεια τῶν ὁποίων ἔχουσι μεταβάλλει εἰς Ἕλληνικοὺς ὁμοδόξους Ναοὺς, καὶ ἐκεῖ μετὰ κατανύξεως ἀκροῶνται τῆς θείας λειτουργίας, ἣν οἱ ἐν τῷ φανερῷ χότζαι ἐν κρυπτῷ δὲ ὀρθόδοξοι Ἰσραεῖς των τελοῦσι. Ἡ μέχρι σήμερον ὑπαρξίς Σταυριωτῶν ἐν τῷ ἀφ' ἐνὸς μαρτυρεῖ τὴν διὰ πόσης θυσίαν ἐμμονὴν εἰς τὴν πάτριον θρησκείαν τῶν δουλωθέντων Ἕλληνικῶν πληθυσμῶν τῆς χερσονήσου εἶναι ἀφ' ἐτέρου τρανώτατον δείγμα τῆς κτηνώδους βίας τῶν Τούρκων κατακτητῶν (περὶ Σταυριωτῶν καὶ ἄλλων ἐν τῷ κρυπτῷ χριστιανῶν πρβλ. Κ Ἀμάντου, Ὁ Ἕλληνισμὸς τῆς Μ. Ἀσίας, ἑ. ἄ σελ. 116).

3) Εἶναι γνωστοὶ ἐκ τοῦ νέου Λειμωναρίου οἱ νεομάρτυρες τῆς **Ἐφέ-**

Οὕτω τὰ χριστιανικά μνημεῖα τῶν χωρῶν τῆς χερσονήσου κατέρρεον, μεθ' ὅλα δὲ τὰ προνόμια τὰ ἐκ πολιτικῶν ὑπολογισμῶν παραχωρηθέντα, ἅτινα οἱ Τοῦρκοι οἰανδήποτε στιγμὴν παρεβιάζον, ἠπειλεῖτο γενικὴ καταστροφὴ οὐ μόνον τῶν μνημείων ἀλλὰ καὶ ὁλοκλήρου τοῦ ἑλληνικοῦ Γένους. Οἱ μετὰ τῆς Ρωσσίας πόλεμοι τῶν Τοῦρκων ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΗ'. αἰῶνος ἐκαλλιτέρευσαν τὴν θέσιν τῶν χριστιανῶν ἰδίᾳ δὲ τῶν Ἑλλήνων, τοὺς ἀνεπτυγμένους ἐκ τῶν ὁποίων ἤρχισαν νὰ μεταχειρίζονται οἱ Τοῦρκοι διὰ διπλωματικὰς ἀποστολάς.

Ἡ Ἑλληνικὴ ἐπανάστασις τοῦ 1821, ἣτις ὡς ἀποτέλεσμα ἔσχε μετὰ δεκαετεῖς φοβεροὺς ἀγῶνας τὴν ἀπελευθέρωσιν μιᾶς γωνίας ἑλληνικῆς, κατέστησεν ὁπωσδήποτε μόνιμον τὴν θέσιν ταύτην τῶν ἑλληνικῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας πληθυσμῶν. Ἡ ἀνάπτυξις τῆς Ἑλλάδος ἐπιδρᾷ ἐπὶ τῆς ἀναπτύξεως ὁλοκλήρου τῆς Φυλῆς ἐν Ἀνατολῇ. Σχολεῖα ἰδρύνονται ἐν Ἀϊδινίῳ, Σμύρῃ, Σινώπῃ καὶ ἀλλαχοῦ, ἡ βιομηχανία καὶ τὸ ἐμπόριον εἰς τὰς χεῖρας τῶν μικρασιατῶν ἑλλήνων ἀκμάζει, αἱ Μητροπόλεις ἀνακτῶσι κατὰ μικρὸν τὴν ἐπιβολήν των καὶ οὕτω νέα λαμπρὰ κτίσματα σχολῶν, Ναῶν, Μητροπολιτικῶν οἰκῶν κ. ἄ. ἔρχονται εἰς φῶς.

σοῦν : Πολύδωρος (τῇ 3ῃ Σεπτεμβρίου 1794 μαρτυρήσας), Γεώργιος ὁ Κεολόγλου (5 Ἀπριλίου 1801), Ἰωάννης ὁ Κρής (15 Σεπτεμβρίου 1811) καὶ Ἀγγελῆς (3 Δεκεμβρίου 1813) — τῆς Σμύρνης : Δήμος (10 Ἀπριλίου 1763), Ἀλέξανδρος (26 Μαΐου 1764) καὶ Ἰωάννης (29 Μαΐου 1802) — τῆς Φιλαδελφείας : Δημήτριος (2 Ἰουνίου 1657) καὶ πλῆθος ἄλλων.

§ 15. Τὰ νέα κτίσματα τοῦ χριστιανικοῦ μικρασιατικοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Κέντρα τοῦ νέου χριστιανικοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀποβαίνουν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΗ'. αἰῶνος τὰ δυτικὰ κυρίως παράλια τῆς χερσονήσου, ἔχοντα ὡς πρωτεύουσας πόλιν τὴν Σμύρνην.⁽¹⁾

Ἐν Σμύρῃ, ὅπου εὐρίσκουν οἱ κατὰ τὸν ΙΖ'. αἰῶνα περιηγηθέντες τὴν Μικρὰν Ἀσίαν Εὐρωπαῖοι Tavernier, Spon, Le Brun κ. ἄ. (2) δύο μόνον ὀρθοδόξους Ναοὺς, σήμερον ὑψοῦνται πλείονες τῶν εἰκοσιν. Ὁ Μητροπολιτικὸς Ναὸς τῆς Ἁγίας Φωτεινῆς,

1) Περὶ τῆς καταπληκτικῆς ἀληθῶς προόδου τῶν Ἑλλήνων εἰς τὰ δυτικὰ κυρίως παράλια τῆς Μ. Ἀσίας κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους, τὴν ὁποίαν διακρίνει τις εἰς τὴν σύστασιν τοῦ πλήθους τῶν ἐκπαιδευτικῶν σωματείων, συλλόγων, ἀδελφοτήτων, λεσχῶν κλπ. ἐπραγματεύθη εἰδικῶς ἐν τῇ σειρᾷ τῶν ὑπὸ τῆς Ἐταιρείας ἔθνικῶν δημοσιευμάτων ἐκδιδομένων βιβλίων ὁ Π. Κοντογιάννης, Ἡ ἑλληνικότης τῶν νομῶν Προύσης καὶ Σμύρνης, Ἀθῆναι, 1919 (βλέπε: συστάσεις σωματείων σελ. 148 κ.έ. — αὐξήσις πληθυσμοῦ Μ. Ἀσίας, λόγῳ τῆς μεταναστεύσεως ἐκ τῶν νήσων καὶ ἐξ ἄλλων ἑλληνικῶν χωρῶν σελ. 171 κ.έ. — σειρὰ μαρτυριῶν περὶ τῆς ἑλληνικότητος τῆς δυτικῆς Μ. Ἀσίας ἐκ ξένων συγγραφέων ἐπισκεφθέντων διὰ διαφόρους λόγους τὴν Μ. Ἀσίαν σελ. 47 κ.έ. — ἐπισημότεραι κοινότητες δυτικῆς Μ. Ἀσίας σελ. 74 — 124). Ἡμεῖς ἐνταῦθα δὲν προτιθέμεθα συστηματικῶς καὶ κατὰ γεωγραφικὴν σειρὰν νὰ ἐκθέσωμεν τὴν πρό τοῦ λήξαντος πολέμου κατάστασιν τῶν πόλεων τοῦ μικρασιατικοῦ ἑλληνισμοῦ, ἀλλ' ἐπιζητούμεν, συμφώνως πρὸς τὸν χαρακτήρα τοῦ βιβλίου, νὰ παρουσιάσωμεν εἰς τὸν ἀναγνώστην τὴν εἰκόνα τῆς μέχρι τῶν ἡμερῶν μας συνεχίσεως τοῦ ἑλληνικοῦ θρησκευτικοῦ καὶ ἔθνικοῦ βίου τῶν χωρῶν τῆς Μ. Ἀσίας, λαμβάνοντες ὡς παραδείγματα πόλεις τῆς χερσονήσου συνδεόμενας ὁπωσδήποτε πρὸς τὴν ἀνά χειρας χριστιανικὴν ἀρχαιολογικὴν μελέτην.

2) Βλέπε Tavernier, Les six voyages, Paris, 1677, τόμ. I. σ. 76 — Spon, Voyage en Grèce etc. ἔκδ. 1678, I, σελ. 315 — Le Brun, Voyage au Levant, Paris, 1714, σ. 22 καὶ 28.

οὔτινος θαυμάζεται διὰ τὴν ξυλογλυπτικὴν του τέχνην τὸ Τέμπλον (Πίν. ΑΑ'. 2) καὶ διὰ τὸν ραδινόν του ὕψος τὸ Κωδωνοστάσιον (Πίν. ΑΑ'. 1), εἶναι μία τῶν πολλῶν Ἐκκλησιῶν τῆς ἑλληνικῆς μεγαλοπόλεως. Οἱ Ναοὶ τῆς Ἁγ. Αἰκατερίνης, τοῦ Ἁγ. Γεωργίου, Ἁγ. Δημητρίου, Θεολόγου, Ἁγ. Νικολάου κλπ.—πάντες κατὰ τοὺς δύο τελευταίους αἰῶνας ἰδρυθέντες, παρουσιάζονται εἰς τὰ ὄμματα τοῦ ἐπισκεπτομένου τὴν Σμύρνην ὡς τρανώτατα μαρτύρια τῆς αἰωνίας, ὡς ἡ Ρώμη, ἑλληνικῆς πόλεως καὶ τῆς κορωνίδος τῆς Ἰωνίας, ὡς χαρακτηριστικώτατα ἀποκαλεῖ τὴν Σμύρνην ὁ ἐπισκεφθεὶς αὐτὴν τῷ 1824 Prokesch (1).

Ἐν Σμύρνη ἡ Ἑλληνικὴ παιδεία εἶναι πανταχοῦ διαδεδομένη (2) ἢ γεραρὰ Εὐαγγελικὴ Σχολή, ἢ ἀπὸ τοῦ 1733 λειτουργοῦσα καὶ μέχρι σήμερον ἀκμάζουσα, ὑπῆρξε διὰ τοὺς ἑλληνικοὺς πληθυσμοὺς τῆς Ἀνατολῆς ἢ κοιτῆς τῶν ἐθνικῶν παραδόσεων, ἐν αὐτῇ δὲ ἐδιδάχθησαν καὶ ἐδίδαξαν οἱ μεγάλοι τοῦ ἑλληνικοῦ Γένους διδάσκαλοι: ὁ Κοραῖς, ὁ Νικολόπουλος Ἀγιορείτης, ὁ Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων, ὁ Μισαῖλ Ἀποστολίδης κ. ἄ. Ἐντὸς αὐτῆς ἔχει καταρτισθῆ ἀξιολογωτάτη Βιβλιοθήκη καὶ Μουσεῖον, ἐνθα φυλάσσονται Κώδικες, ἱστορημένα χειρόγραφα, ἐπιγραφαί, ἀνάγλυφα κλπ. Ὁ παγκοσμίως γνωστὸς διὰ τῆς ἐκδόσεως τῶν μικρογραφιῶν του ὑπὸ τοῦ Strzygowski Φυσιολόγος καὶ ἡ περίφημος Πεντάτευχος τοῦ ΙΒ' αἰῶνος κοσμοῦσι τὰς συλλογὰς τῆς Εὐαγγελικῆς σχολῆς τῆς Σμύρνης(3).

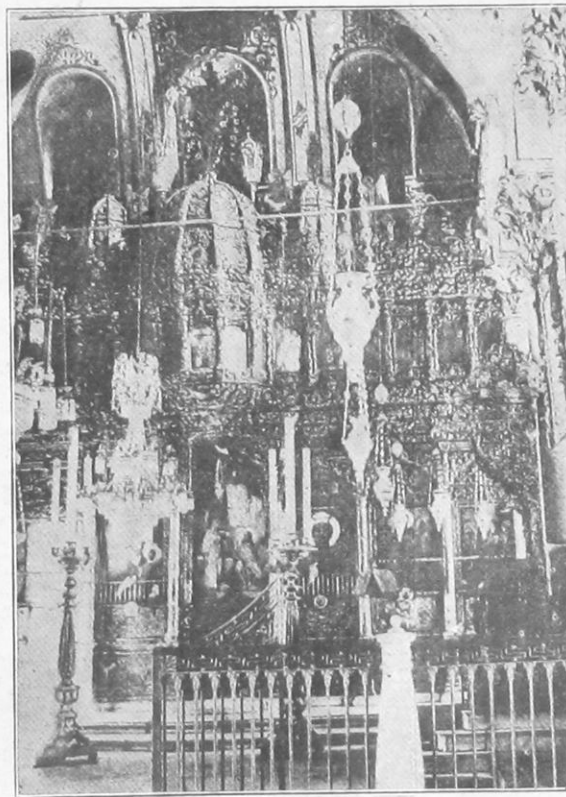
1) Prokesch, Denkwürdigkeiten, α'. ἔκδ., I, σ. 101 καὶ 516.

2) Εἶναι γνωστὸν ἐκ τοῦ Κοραῖ (πρβλ. Συλλογὴν προλεγομένων, Παρίσιοι, 1833, σελ. θ'), ὅτι ἐν Σμύρνη, τῷ 1708 ἀκόμη, τέσσαρες μόνον γυναῖκες (συγγενεῖς τοῦ Κοραῖ) ἐγνώριζον ἀνάγνωσιν καὶ γραφὴν· εἶναι ἐπομένως εὐνόητος ἡ μεγάλη συμβολή, τὴν ὁποίαν προσέφεραν εἰς τοὺς ἑλληνικοὺς πληθυσμοὺς ἡ Εὐαγγελικὴ Σχολή. *

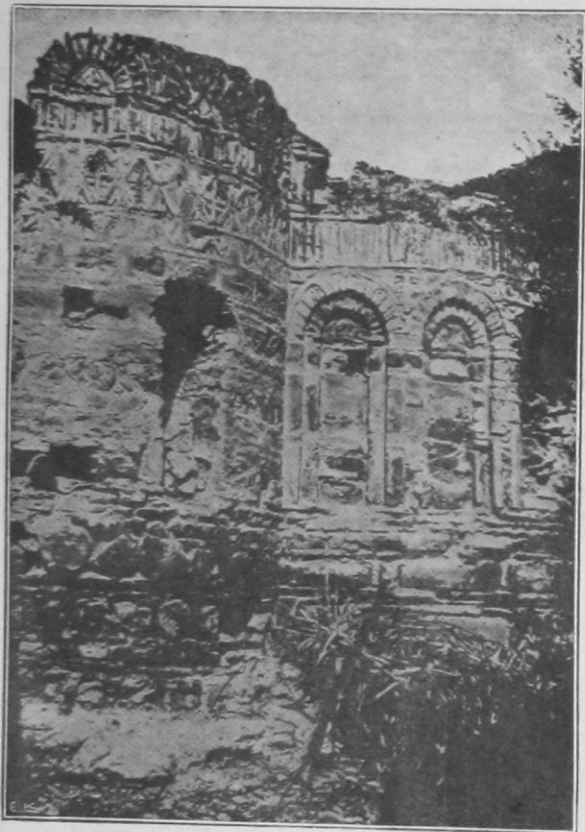
3) Βλ. Strzygowski, Der Bilderkreis des griechischen Physiologus des Kosmas Indicopleustes. Oktateuch nach Handschr. d. Biblioth. zu Smyrna, Leipzig, 1899, ἐν Archiv der Byzant. Zeit-

1. Κωδωνοστάσιον
Ἁγ. Φωτεινῆς ἐν Σμύρνη.

2. Ἐσωτερικὸν τοῦ Ναοῦ τῆς Ἁγίας Φωτεινῆς
ἐν Σμύρνη.

Ἡρειπωμένος βυζαντινὸς Πάος ἐν Φιλαδελφείᾳ.

Τὸ ἐμπόριον ὁλοκλήρου σχεδὸν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας συγκεντρῶνται ἐν Σμύρνη· ἐνενήκοντα πέντε συνάφια (συντεχνίαι) ὑπῆρχον ἤδη κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἐπὶ τῶν ἡμερῶν Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων, οἱ δὲ σμυρναῖκοι τάπητες, ὡς λέγονται ἐν Εὐρώπῃ οἱ ἐκ Σμύρνης ἐξαγόμενοι καὶ ἐκ διαφόρων μικρασιατικῶν ἐργαστηρίων προερχόμενοι τάπητες, εἶναι γνωστότατοι καὶ ἡ ἐπιμελεημένη τῶν τέχνη κατέστησεν αὐτοὺς πρὸ πολλοῦ ἀντικείμενον ἰδίας μελέτης εἰς τοὺς σοφοὺς τῆς Εὐρώπης(1).

Πλὴν τῆς Σμύρνης ἀναζωογονοῦνται πᾶσαι σχεδὸν αἱ πόλεις τῶν δυτικῶν παραλίων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας· ἐπειδὴ δὲ ὁ χαρακτήρ τῆς παρουσίας μελέτης εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον ἀρχαιολογικὸς

schriftt. Πρὸβλ. καὶ τὴν ὑπὸ Γ. Λαμπάκη παρατιθεμένην περιγραφὴν τῆς Ὀκτατεύχου Σμύρνης τοῦ Παπαδοπούλου - Κεραμέως, ἐν Χριστ. Ἀρχ. Ἑταιρείας Δελτίῳ Ζ'. (1907) σελ. 53 κ. ἑ. Ἡ βιβλιοθήκη τῆς Εὐαγγελικῆς σχολῆς ἔχει 29 χιλ. τόμους καὶ 145 χειρόγραφα, τὸ δὲ Μουσεῖον περιλαμβάνει 500 ἀγάλματα καὶ περὶ τὰς 2 χιλ. ἔργα κεραμεικῆς· δικαίως δὲ ἐσημείωσεν ἐσχάτως Ἀγγλος δημοσιογράφος ἐν τῷ «Κήρυκι τῆς Ν. Ὑόρκης» (φύλλα Ἰουλίου 1918) ὅτι «οὐδεμία ἄλλη ἐθνικότης ἐν τῇ χερσονήσῳ ἠδύνατο τοιοῦτον τι νὰ ἐπιτελέσῃ, ὀλιγώτερον δὲ ἐξ ὅλων οἱ κυρίαρχοι τοῦ τόπου, οἱ Τοῦρκοι!»

1) Ἡ Σμύρνη, ὡς γνωστόν, εἶναι ἡ κυρίως ἐμπορικὴ ἀγορὰ (πρὸβλ. καιαστήματα: Orient Carpet Ltd κ. ἄ.), ἐνθα ἀποστέλλονται πρὸς πώλησιν οἱ τάπητες τῶν ἐν ἄλλαις πόλεσι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἑλληνικῶν, τουρκικῶν καὶ ἀρμενικῶν ἐργοστασίων, ὡς εἶναι τὰ ἐν τῷ νομῷ Ἰκονίου (Σίλλης, Προκοπίου, Περγάτων, Ἰκονίου καὶ Σπάρτης), ἐν τῷ νομῷ Σεβαστείας (Siwas), ἐν τῇ Καρίᾳ (Μούγλας καὶ Μολάσων), ἐν Φιλαδελφείᾳ, Ἀπολλωνίᾳ κ. ἄ. ἑλληνικὰ ἐργοστάσια, τὰ ἐν Κιουτάχῃ ἀρμενικὰ, τὰ ἐν Ντεμιρτζί, Ἀφιούν-Καραχισσάρ τουρκικὰ καὶ ἄλλα. Περὶ τῆς ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ταπητουργίας πρὸβλ. Philippson, Reisen und Forschungen etc. III. (1913), σ. 20, 42, 49, 88, 122, V. (1915), σ. 18 κ. ἄ. Περὶ τῆς μεσαιωνικῆς δὲ ἱστορίας τῆς μικρασιατικῆς καθόλου βιομηχανίας καὶ τῶν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἐμπορικῶν κέντρων βλ. W. Heyd, Geschichte des Levantehandels im Mittelalter, Stuttgart, 1879 (τόμ. 2).

δὲν κρίνομεν ἄσκοπον νὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα τὴν κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας ἀναζωογόνησιν τῶν παλαιῶν μεγάλων κέντρων τῆς τέχνης.

Οὕτως ἡ **Ἔφεσος**, τὴν ὁποίαν ὁ κατὰ τῷ 1842 ἐπισκεφθεὶς Texier (1) εὗρε κατωκημένην ὑπὸ γλαυκῶν καὶ νυκτερίδων (βλέπε καὶ Πίν. Α'. 1), κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη—προτοῦ ἐνσκήψη ἡ νεοτουρκικὴ λαϊλαψ—ὡς Ajasoluk—ἠρίθμει ἱκανὰς ἑλληνικὰς οἰκογενεὰς μὲ τὸν Ναὸν τοῦ Θεολόγου, ἐν ᾧ ἡ μίαν καὶ ἡμίσειαν ὥραν ἀπέχουσα ὄρεινὴ Ἔφεσος (**Κιρκιντζές**) πλὴν τῆς ἑλληνικῆς σχολῆς τῆς ἔχει καὶ δύο ἀξιολογώτατους Ναοὺς, τὸν Μητροπολιτικὸν τοῦ Προδρόμου καὶ τὸν Ἅγιον Δημήτριον (2) ἢ δὲ παράλιος Νέα

2) Texier, Asie mineure, 1844, II, σελ. 278.

3) Ἐν τῷ Μητροπολιτικῷ Ναῷ τῆς ὄρεινῆς Ἐφέσου (Κιρκιντζές) φυλάσσεται τὸ γνωστὸν Εὐαγγέλιον, χειρόγραφον τοῦ ΙΓ'. πιθανῶς αἰῶνος, κοσμοῦμενον δι' ἀξιολογώτατων ἐπιτίτλων καὶ καλῆς τέχνης μικρογραφιῶν (Εὐαγγελιστῶν, Ἰησοῦ διδάσκοντος ἐν τῷ Ναῷ κ. ἄ.) καὶ τιμῶμενον ὑπὸ τῶν κατοίκων ὡς ἰδιόχειρον πόνημα τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου (βλέπε περὶ τοῦ ἀνωτέρω Εὐαγγελίου Γ. Λαμπάκη, Οἱ 7 ἀστέρες τῆς Ἀποκαλύψεως, Ἀθῆναι, 1909, σελ. 118 κ. ἑ.). Ἡ εὐλάβεια, μεθ' ἧς οἱ Ἕλληνες μικρασιῶται φυλάττουσιν εἰς τοὺς Ναοὺς καὶ τὰς βιβλιοθήκας τῶν σχολείων τῶν τὰ ἑλληνικὰ κειμήλια, εἰς τὰ ὁποῖα πολὺ ἀποδίδουσι θαυματουργικὰς ιδιότητας, ὡς συμβαίνει διὰ τὸ ἀνωτέρω Εὐαγγέλιον, εἶνε χαρακτηριστικώτατα δείγματα τῆς θερμῆς πίστεως καὶ τῆς συναισθήσεως τῆς ἐθνικῆς τῶν καταγωγῆς· εἰς τὰ μετὰ σεβασμοῦ καὶ εὐλαβείας φυλασσόμενα χριστιανικὰ προγονικὰ κειμήλια διαβλέπουσι τὰ θρησκευτικὰ καὶ ἐθνικὰ ιδεώδη τῶν, ἅτινα ὁ μικρασιατικὸς καὶ ὁ ἀπανταχοῦ ἑλληνισμὸς ἀείποτε συνεδύαζε καὶ ἐξακολουθεῖ εὐτυχῶς νὰ συνδυάζῃ ἀκόμη. «Ὁ λαὸς Κιρκιντζέ, γράφουσιν οἱ ἐφοροεπίτροποι τῆς Κοινότητος πρὸς τὸν Γ. Λαμπάκη, ζητήσαντα ἐξ Ἀγιασολοῦκ νὰ ἴδῃ τὸ ἀνωτέρω μνημονευθὲν Εὐαγγέλιον, ἀρνεῖται νὰ ἀποστείλῃ πρὸς ἡμᾶς τοῦτο, διότι ἀμφιέπει τὸ κειμήλιον φανατικῇ λατρείᾳ ἐντονωτέρᾳ ἴσως τῆς τῶν Τερέων πρὸς τὸ Παλλάδιον αὐτῶν ἢ ἀποστολῆ του, προσθέτουσιν, ὑφ' ἡμῶν οὐδόλως ἀπίθανον νὰ ἐξέθετεν ἡμᾶς εἰς

Ἔφεσος (**Κουσάντασι** ἢ Σκαλανόβα), ἐπὶ τῆς Νεαπόλεως τοῦ Στράβωνος ἰδρυθεῖσα, ἔχει λαμπρὸν Ναὸν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου.

Ἡ Πέργαμος (Πίν. Β' 1), ὅπου διασφύζονται ἔτι ἐπιβλητικὰ τὰ ἑρείπια τῆς μεγάλης Βασιλικῆς τοῦ Θεολόγου καὶ ἡ εἰς Τζαμίον (Οὐλοῦ—Τζαμί) μεταβεβλημένη Ἁγία Σοφία, πρὸ τῶν Νεοτουρκικῶν ἐκτοπίσεων ἠρίθμει πολλὰς χιλιάδας Ἑλλήνων ἐχόντων ὀκτὼ Ναοὺς καὶ παρεκλήσια (1).

Παρὰ τὰς ἀρχαίας **Σάρδεις** (Πίν. Α' 2) ἤκμαζον ἤδη ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ παρελθόντος αἰῶνος δύο χωρία, τὸ ὥραν περιίπου ἀπέχον **Χριστιὰν—Τατάρ** μὲ τὸν Ναὸν τοῦ Θεολόγου καὶ τὸ δύο χιλιάδας ἑλλήνων ἀριθμοῦν **Σαλιχλί** μὲ ἀξιόλογα σχολεῖα καὶ τὸν Ναὸν τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου(2).

Πλὴν τῶν ἀνωτέρω ἀρχαίων κέντρων, ἄλλαι ἱστορικαὶ πόλεις εἶχον ἀνακύψει καὶ ἤκμαζον πρὸ τοῦ τελευταίου ἀκόμη πολέμου εἰς τὴν βιομηχανίαν καὶ τὸ ἐμπόριον.

Ἡ φιλαδέλφεια (Ala-Cheher), κατὰ τὸν Texier, (3) ἔνθα διασφύζονται τὰ ἑρείπια ἀξιολογώτατου διὰ τὰς κεραμοπλαστικὰς διακοσμῆσεις Βυζαντινοῦ Ναοῦ (τοῦ Προφήτου Ναοῦμ, βλέπε Πίν.

λιθοβολισμὸν» (βλέπε Λαμπάκη, ἔ. ἄ. σ. 121). Πόσα κειμήλια οὐ μόνον τῆς χριστιανικῆς λατρείας ἀλλὰ καὶ τῆς ἀρχαιότητος, κοσμοῦντα σήμερον τὰ σπουδαιότερα Μουσεῖα, δὲν ἔσωσε διὰ τοῦ τρόπου τούτου ὁ ἑλληνικὸς λαός, ἀλλὰ καὶ πόση ἑλληνικὴ ζωὴ καὶ ὑγιῆς ἐθνικὴ ὑπερηφάνεια δὲν διαφαίνεται διὰ μέσου τῶν γραμμῶν τῆς ἀνωτέρω ἀφελοῦς ἐπιστολῆς!

1) Ὁ νεώτερος συνοικισμὸς τῆς Περγάμου ἤρχισεν ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ ΙΣ'. αἰῶνος (τῷ 1545 ἐκτίσθη ὁ πρῶτος νεοελληνικὸς Ναὸς τῶν Ἁγίων Θεοδώρων παρὰ τοὺς πρόποδας τῆς Ἀκροπόλεως) ἐπιγραφαὶ τοῦ ΙΗ'. αἰῶνος μαρτυροῦσι τὴν βαθμιαίαν προαγωγὴν τῆς Κοινότητος, ἧτις συνετελέσθη τὸν ΙΘ'. αἰῶνα, ὅτε ἐκτίσθη καὶ ἡ σημερινὴ Μητρόπολις (1836), ἢ τιμωμένη ἐπ' ὀνόματι τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς (πρβλ. Γ. Χονδρονίκη, Ἱστορικαὶ Περγάμου, 1910, σελ. 11 κ. ἑ.).

2) Βλέπε Γ. Λαμπάκη, ἔ. ἄ. σελ. 362 κ. ἑ.

3) Texier, ἔ. ἄ. τόμ. III, σελ. 23.

ΔΒ'), ηρίθμει μέγαν ἀριθμὸν ἐλλήνων κατοίκων ἀσχολουμένων εἰς τὴν ταπητουργίαν καὶ τὸ ἐμπόριον. Τὰ γνωστὰ Θεολόγια ἐκ παιδευτήρια τῆς Φιλαδελφείας εἶχον περιορίσει σημαντικώτατα τὸν ἀριθμὸν τῶν Τουρκοφώνων ἐλληνικῶν πληθυσμῶν, πλούσιοι δὲ οἴκοι καὶ Ναοὶ (Πίν. ΔΓ' 2) κοσμοῦσι τὴν τοσοῦτον λαμπρὸν διαδραματίσασαν πρόσωπον πόλιν κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς μάλιστα χρόνους. Πλὴν τῆς Μητροπόλεως, ἣτις διακρίνεται ἀριστερὰ τοῦ Πίνακος ΔΓ' 2, εὐρίσκονται ἐν Φιλαδελφείᾳ ὁ Ναὸς τῆς Παναγίας καὶ τῶν Ταξιαρχῶν, αἱ διακοσμήσεις τῶν ὁποίων καὶ ἰδίᾳ τὸ θαυμάσιον ξυλογλυπτικὸν Τέμπλον τοῦ πρώτου καὶ ἡ ἐπὶ Βυζαντινοῦ ἐπιστυλίου ἀνάγλυφος εἰκὼν τοῦ Χριστοῦ τοῦ δευτέρου (εἰκ. 7)

Εἰκ. 7. Ἀνάγλυφον ἐπιστυλίον ἐν Φιλαδελφείᾳ (Ναοῦ Ταξιαρχῶν).

εἶναι σπουδαιότατοι μάρτυρες τῆς Βυζαντινῆς καὶ νεοελληνικῆς πόλεως. Ἄλλοι εἴκοσι Ναοί, παρεκκλήσια καὶ ἀγιάσματα ὑπάρχουσιν ἐν Φιλαδελφείᾳ καὶ εἰς τὰ περιχώρα, ἐντὸς αὐτῶν δὲ φυλάσσονται πολῦτιμοι παλαιαὶ εἰκόνες καὶ ἰδιόρρυθμοι εἰκονογραφικαὶ συνθέσεις, ὡς εἶναι ἡ παρατιθεμένη ἐνταῦθα συμβολικὴ εἰκὼν τῶν ἐπτὰ μικρασιατικῶν ἐκκλησιῶν τῆς Ἀποκαλύψεως (Εἰκ. 8), ἣτις εἶναι συγχρόνως καὶ δηλωτικὴ τῆς συνειδήσεως περὶ τῆς μεγάλης ἀκμῆς καὶ τῆς ἀποστολικῆς καταγωγῆς, τῆς διατηρηθείσης

πάντοτε—καὶ εἰς τοὺς ζοφερωτέρους ἀκόμη χρόνους τῆς δουλείας —ἐν ταῖς ἑκκλησίαις τοῦ μικρασιατικοῦ ἐλληνισμοῦ. (!) Εἰς τοὺς

Εἰκ. 8. Εἰκὼν τῆς Ἀποκαλύψεως ἐν τῷ Ναῷ τοῦ Ἁγ. Γεωργίου Φιλαδελφείας.

ἀνωτέρω Ναοὺς καὶ τὰ παρεκκλήσια τῆς Φιλαδελφείας εὐρίσκονται πολλὰ συντρίμματα ἀρχιτεκτονικῶν καὶ διακοσμητικῶν μελῶν τῶν

1) Ἡ ἀνωτέρω εἰκὼν, ἣτις ἔχει κυρίως ἱστορικὴν ἀξίαν, εὐρίσκεται ἐν τῷ εἰκονοστάσι τοῦ Ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἐν Φιλαδελφείᾳ καὶ παριστᾷ τὸν Θεὸν Πατέρα (τὸν Παλαιὸν τῶν ἡμερῶν) δίδοντα τὴν Ἀποκάλυψιν «ἐν τῇ ρομφαίᾳ τοῦ στόματος αὐτοῦ» (Ἀποκ. β'. 16) εἰς τὸν κάτωθεν ἐξηπλωμένον Ἰωάννην, εἰς τὸν ὁποῖον ἐρμηνεύεται τοιοῦτοτρόπως «τὸ μυστήριον τῶν ἐπτὰ ἀστέρων καὶ τῶν ἐπτὰ λυχνιῶν τῶν χρυσῶν» (Ἀποκ. α'. 19), ἧτοι ἡ μέλλουσα τύχη τῶν ἐκατέρωθεν τοῦ Παλαιοῦ τῶν ἡμερῶν εἰκονιζομένων ἐπτὰ ἐκκλησιῶν τῆς Μ. Ἀσίας (Ἐφέσου, Σμύρνης, Περγάμου, Θυατείρων, Σάρδεων, Λαοδικείας καὶ Φιλαδελφείας). Ἀνωθεν τῶν γονάτων τοῦ ἐξηπλωμένου Ἰωάννου εὐρίσκεται ὁ τίτλος τῆς εἰκόνος (Ἀποκάλυψις τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου) καὶ ἐκατέρωθεν τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ ἡ ἐπιγραφή τοῦ δωρητοῦ (Δέσεις τοῦ δούλου τοῦ

βυζαντινῶν χρόνων (κιονόκρανα, θωράκια, ἐπιστύλια, ἀνάγλυφα κ. ἄ.) μαρτύρια τῆς ἀκμῆς τῆς Φιλαδελφείας κατὰ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους.

Ἐτέρα ἀρχαία πόλις, τὰ *Θυάτειρα* (τὸ σημ. Ak-Hissar), ἡ λαμπροτάτη καὶ ἱερὰ Μακεδονικὴ στρατιωτικὴ πόλις, εἰς τὴν χριστιανικὴν κοινότητα τῆς ὁποίας ὁ Ἰωάννης γράφει τὴν γνωστὴν ἐν τῇ Ἀποκαλύψει τοῦ ἐπιστολῆν (Ἀποκ. β'. 18—29), εἶχεν ἤδη ἀπὸ τοῦ 1833, ὡς ἀναφέρει ὁ Prokesch, (1) 24,000 κατοίκων, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ ἡμίσεις σχεδὸν ἦσαν Ἕλληνες. Τὰ σχολεῖα καὶ τὸν Μητροπολιτικὸν Ναὸν τῆς ἑλληνικῆς ταύτης κοινότητος περιγράφει ὁ ἀποθανὼν Λαμπάκης (2).

Αἱ Κολοσσαί, αἱ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ὀνομαζόμεναι *Χῶναι*, ὅπου ἐκήρυξεν ὁ Παῦλος καὶ εἰς τὴν χριστιανικὴν κοινότητα τῶν ὁποίων ἔγραψε τὴν γνωστὴν πρὸς Κολοσσαεῖς ἐπιστολῆν, εἶχον κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἀναζωογονηθῆ, ἡ τουρκικὴ γλῶσσα ἤρχισε νὰ περιορίζηται σημαντικῶς μεταξὺ τῶν τουρκοφώνων ἑλλήνων, ἀξιόλογοι δὲ Ναοὶ ἀνύφουν τὸ θρησκευτικὸν καὶ πατριωτικὸν αἴσθημα.

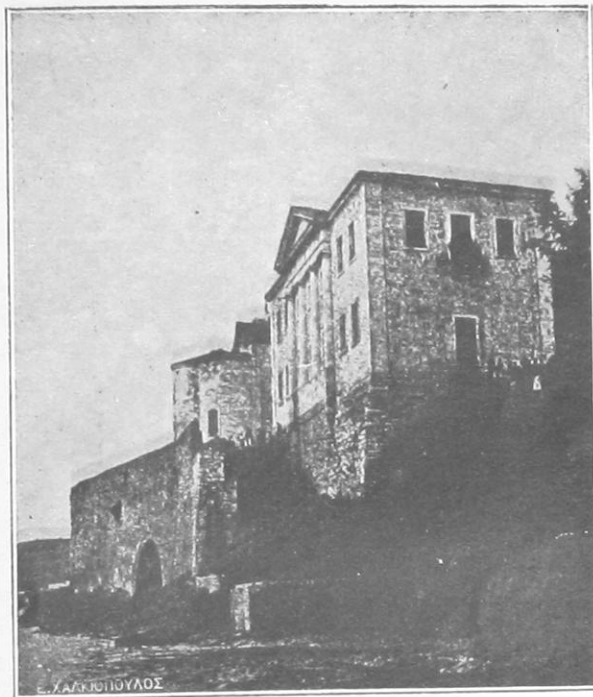
Ἡ ἀκμὴ τοῦ μικρασιατικοῦ Ἑλληνισμοῦ δὲν περιορίζετο μόνον εἰς τὰς πόλεις τῶν δυτικῶν παραλίων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας· αἱ πόλεις τῆς Καππαδοκίας, τῆς Λυκαονίας, τοῦ Πόντου, καὶ ἄλλων χωρῶν τῆς χερσονήσου ἤρχισαν νὰ ἀκμαῖζουσιν εἰς τὸ ἐμπόριον, τὴν βιομηχανίαν καὶ τὰ γράμματα (3).

Θεοῦ Ἀντωνίου Θερμιότη Σάρα, μνήσθητι Κύριε) καὶ τοῦ ζωγράφου (χειρ Διονυσίου ἱερομονάχου Θερμιότη), τοῦ ζήσαντος κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΖ' αἰῶνος, ὡς μαρτυροῦσι τοῦτο ἕτερον ἔργον τοῦ (πρβλ. Γ. Λαμπάκη, Οἱ 7 Ἀστέρες τῆς Ἀποκαλύψεως, 1909, σ. 396).

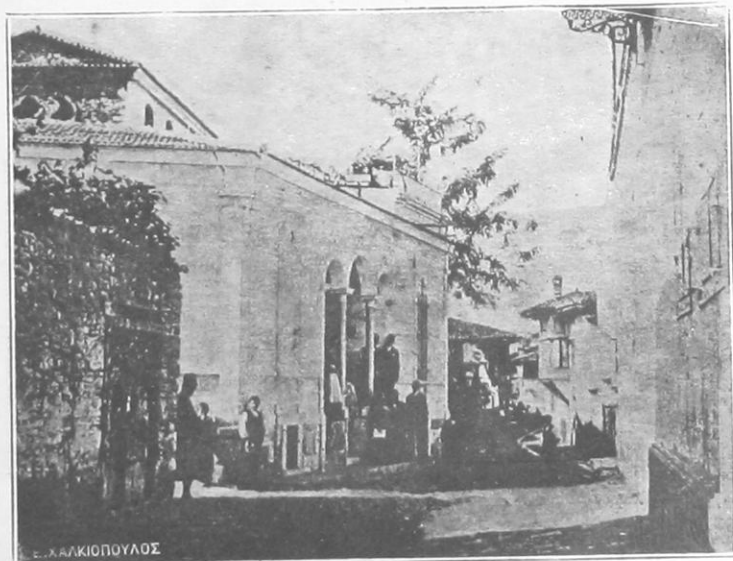
1) Πρβλ. Prokesch, Denkwürdigkeiten, ἔ. ἄ. III, σελ. 60.

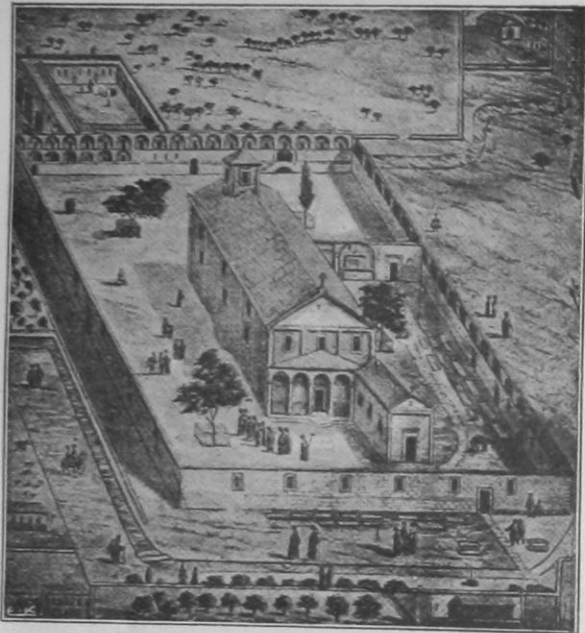
2) Βλέπε Λαμπάκη, ἔ. ἄ. σελ. 324 κ. ἑ.

3) Εἶνε ἀληθῶς ἀξιοθαύμαστος ἡ μεταξὺ τῶν ἑλληνικῶν κοινοτήτων τῶν πόλεων τῆς Καππαδοκίας ἰδίως καὶ τοῦ Πόντου ἀναπτυχθεῖσα κατὰ τὰ

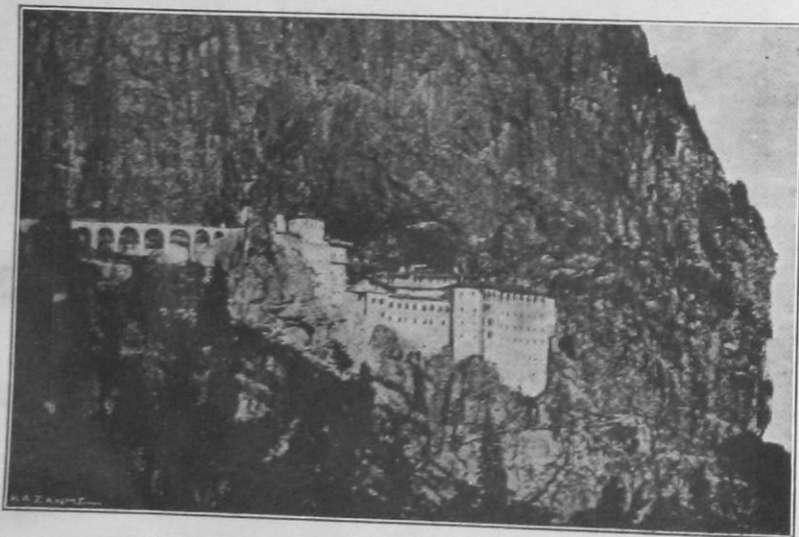

1. Ἡ Σχολὴ τῶν Κοτυώρων τοῦ Πόντου.

1. Μονή Προδρόμου Φλαβιανῶν (Zinzi-Dere) Καππαδοκίας
Ἐκ χαλκογραφίας τοῦ ἔτους 1845.

2. Ἡ Μονή Σουμελᾶ παρὰ τὴν Τραπεζοῦντα.

Οὕτως ἐν **Καισαρεία** εὐρίσκονται πολλαὶ χιλιάδες Ἑλλήνων, οἵτινες ἔχουσι τέσσαρα ἑλληνικὰ σχολεῖα καὶ δύο Ἐκκλησίας, εἰς δὲ τὰ περίχωρα αὐτῆς Μουταλάσκη, Ἀνδρονικεῖον, Ταβλουσούνιον, Ὑσοκάτην καὶ πρὸ πάντων τὰ **Φλαβιανὰ** (Ζινζή—δερε) συναντᾷ τις λαμπρότατα ἑλληνικὰ ἐκπαιδευτήρια, μεγαλοπρεπεῖς ὀρθοδόξους Ναοὺς καὶ μεγάλους Τραπεζιτικούς οἴκους (τῶν Ἀσκητοπούλων ἐκ Καισαρείας, τῶν Ὀμηρόληδων ἐξ Ἀνδρονικείου, τοῦ Χατζῆ—Κοσμᾶ ἐκ Ταβλουσούνιου κ. ἄ.), οἱ διευθύνται τῶν ὁποίων διατρέχοντες ἔφιπποι τὸ ἀπὸ Μοσούλης καὶ Βαγδάτης μέχρι Καππαδοκίας διάστημα μετέφερον τὰ ἐμπορεύματα τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἀνεδείκνυον τὴν Καππαδοκίαν πρῶτης τάξεως ἐμπορικὸν σταθμόν. (1) Ἡ ἐπίδοσις μάλιστα εἰς τὰ γράμματα τῶν ἑλληνικῶν πληθυσμῶν τῆς Καππαδοκίας εἶνε γνωστοτάτη· εἰς τὰ Φλαβιανὰ ἡ Μονὴ τοῦ Προδρόμου ἔχει πρὸ αἰῶνος περίπου μεταβληθῆ εἰς φωτεινὸν θρησκευτικὸν καὶ

τελευταῖα ἔτη ἄμιλλα διὰ τὴν ἰδρυσιν Ναῶν καὶ τὴν λειτουργίαν σχολῶν, ἀναγνωστηρίων, βιβλιοθηκῶν κ. ἄ., τὴν ὁποίαν δύναται νὰ ἴδῃ ὁ ἀναγινώσκων τὰ ὑπὸ τοῦ ἐν Ἀθήναις μικρασιατικοῦ συλλόγου «Ἡ Ἀνατολή» ἐκδιδόμενα τεύχη τοῦ περιοδικοῦ «Ξενοφάνης». (Περὶ τῆς θρησκευτικῆς καὶ ἐκπαιδευτικῆς καθόλου κινήσεως τῶν χωρῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, πλὴν τοῦ σημειωθέντος ἀνωτέρω βιβλίου τοῦ Π. Κοντογιάννη, πρβλ. καὶ Μαργ. Εὐαγγελίδου, Ὑπόμνημα περὶ τῶν δικαιωμάτων καὶ παθημάτων τῶν ἐστίων τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Μ. Ἀσίας καὶ Θράκης, Ἀθήναι, 1918, σελ. 44 κ. ἑ. κτίρια θεᾶς τῆς μνήμης ἄξια—σελ. 48 κ. ἑ. Γυμνάσια, Διδασκαλεῖα, ἀστικά σχολαί—σελ. 52 κ. ἑ. Σύλλογοι, ἀδελφότητος καὶ μουσικοὶ ὄμιλοι κλπ. Βλέπε καὶ Κ. Λαμέρα. Τὸ μικρασιατικὸν πρόβλημα, Ἀθήναι, 1918, σελ. 51 κ. ἑ. πρβλ. καὶ τὰ περὶ ἐπιδόσεως τῶν μικρασιατῶν—ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς Τούρκους—εἰς τὸ ἐμπόριον, τὴν βιομηχανίαν καὶ τὰς καλὰς τέχνας, αὐτόθι, σελ. 55 κ. ἑ.)

1) Πρβλ. Γ. Ἀσκητοπούλου, περιγραφὴν μικρασιατικῶν πόλεων ἐν τῇ ἐφημερίδι «Ἀλύτρωτος» (φύλλα 20 κ. ἑ. τοῦ ἔτους 1918), ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «ἐκ τῶν Φλαβιανῶν εἰς Σάμον».

ἔθνικόν κέντρον, ἡ δὲ παρατιθεμένη ἐνταῦθα εἰκὼν (Πίν. ΛΔ'. 1.) ἐκ χιλιογραφίας τοῦ ἔτους 1845 εἰλημμένη, δεικνύει ὅτι τὸ κτίσμα τοῦτο εἶνε συγχρόνως καὶ ἀξιόλογον μνημεῖον τέχνης τοῦ νέου μικρασιατικοῦ ἑλληνισμοῦ.

Ὅμοιως παρὰ τὸ περίφημον Göreme ἔνθα ὑπάρχουσιν οἱ μοναχικοὶ συνοικισμοί, τοὺς ὁποίους εἶδομεν ἄνωτέρω, εὐρίσκεται τὸ Προκόπιον (Ürgüb), ὅπου ὑψοῦνται τρεῖς ἀξιολογώτατοι Ναοί: ὁ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ἰδρυθεὶς τῷ 1729, ὁ τοῦ Ἁγίου Βασιλείου, κτίσμα τοῦ ἔτους 1850 καὶ ὁ νεώτατος Ναὸς τοῦ νεομάρτυρος Ἰωάννου τοῦ Ρώσου· ἡ ὀλίγον δὲ τοῦ Προκοπίου ἀπέχουσα Συνασὸς ἀπέβη γνωστοτάτη διὰ τὴν ἑλληνικότητά της ἐκ τῶν ὑπὸ γλωσσολόγων καὶ ἱστορικῶν γενομένων μελετῶν περὶ αὐτῆς, (1) ὅπως καὶ ἡ **Νεάπολις** (Νέβ—Σεχίρ) παρὰ τὴν ἀρχαίαν Σόανδον κατέστη γνωστὴ διὰ τὰς ἐμπορικὰς της σχολάς, τὰ τρεῖς Φρεβελιανὰ νηπιαγωγεῖα καὶ τὸν ἐμπορικὸν της πλοῦτον.

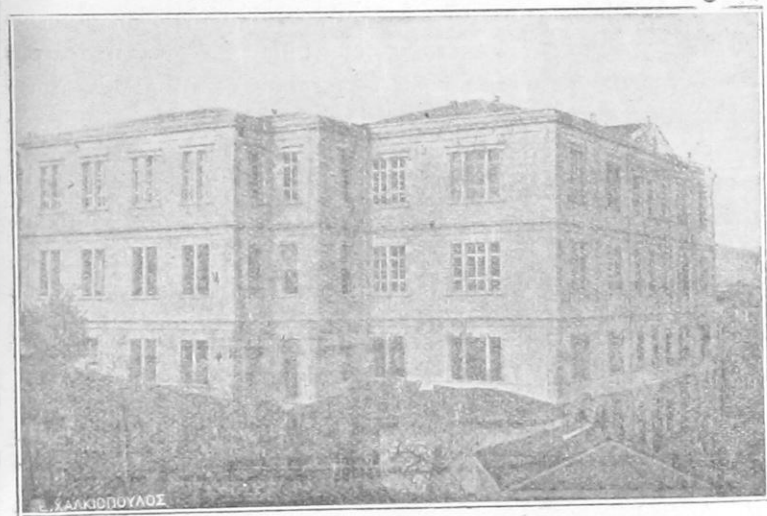
Εἰς τὰς πόλεις τοῦ Πόντου (Κερασοῦντα, Ἄμισόν, Κοτύωρα, Σινώπη κ. ἄ.) ἡ ἀκμὴ τοῦ ἑλληνισμοῦ ἦτο μεγίστη, ἡ παρατιθεμένη δὲ ἐνταῦθα σχολὴ τῶν Κοτυώρων (Πίν. ΛΓ' 1) ἀποδεικνύει τὴν πρὸς τὰ γράμματα καὶ τὸν πολιτισμὸν καθόλου ἀγάπην τῶν ἑλληνικῶν τοῦ Πόντου πληθυσμῶν.

Ἡ Τραπεζοῦς καὶ τὰ πέριξ εἶχον ἐσχάτως ἀναχθῆ εἰς ζηλευτὴν ἀκμὴν, τὸ Φροντιστήριον τῆς Τραπεζοῦντος (εἰκ. 9) εἶναι γνωστὸν διὰ τ' ἀποτελέσματά του εἰς ὀλόκληρον τὴν Μ. Ἀσίαν αἱ δὲ ἱστορικαὶ Μοναὶ τοῦ Σουμελᾶ (Πίν. ΛΔ' 2.) καὶ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Περιστερεώτα (Πίν. Λ'). ὑπῆρξαν ἀνεκαθεν οἱ τηλαυγεῖς φάροι τοῦ Ὀρθοδόξου ἑλληνισμοῦ. Τὴν Τραπεζοῦντα κοσμοῦσι πλὴν τῶν παλαιῶν Βυζαντινῶν Ναῶν, τοὺς ὁποίους ἀνεφέραμεν ἄνωτέρω, καὶ νέα ἀξιόλογα κτίσματα, ὡς εἶνε

1) Πρὸβλ. Χατζηδάκιν, ἐν Μεσαιωνικοῖς, σελ. 17 καὶ 2532 κ. ἑ. Μυστακίδην, ἐν Παρνασσῷ, τόμ. 15 (1892) καὶ Σαραντίδην, Ἡ Συνασός, 1899.

ὁ νέος Μητροπολιτικὸς Ναὸς τῆς ἱστορικῆς πόλεως, ὁ ἰδρυθεὶς ἐπὶ μικροτέρου βυζαντινοῦ Ναοῦ τιμωμένου ἐπ' ὀνόματι τοῦ Γρηγορίου Νύσσης καὶ ἄλλοι μικρότεροι Ναοί.

Εἶναι ἀδύνατον ἐνταῦθα νὰ παρατεθῶσιν ἀκόμη καὶ τὰ κυριώτατα ἑλληνικὰ οἰκοδομήματα Ναῶν, Σχολῶν κ. ἄ. τῶν εὐρισκομένων εἰς τὰς διαφόρους πόλεις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, καθὼς καὶ

Εἰκ. 9. Τὸ Φροντιστήριον τῆς Τραπεζοῦντος.

ἡ ἀξιολογώτατη ἐμπορικὴ κίνησις τῶν πόλεων τῆς χερσονήσου, διὰ τῶν ὁποίων τρανώτατα ἀποδεικνύεται ἡ ἀκμὴ τοῦ μικρασιατικοῦ ἑλληνισμοῦ. (1) Τὰ ἄνωτέρω, ἅτινα ὡς παραδείγματα παραθέ-

1) Ὁ Philippson ἐν τῇ ἄνωτέρω πολλὰκις μνημονευθεῖσῃ περὶ Μικρᾶς Ἀσίας μελέτῃ του (Heft I (1910) σελ. 102) λέγει, ὅτι γενικῶς οἱ ἑλληνες τῆς Μικρᾶς Ἀσίας εἶναι «das eigentliche Element

σαμεν, εἶναι ἱκανὰ νὰ μαρτυρήσουν τὴν πολυμερῆ ἀνάπτυξιν καὶ τὸν πολιτισμὸν τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας κατὰ τὰς πρὸ τοῦ λήξαντος πολέμου ἡμέρας.

§ 16. Αἱ σημεριναὶ καταστροφαὶ τῶν χριστιανικῶν μνημείων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ὑπὸ τῶν Νεοτούρκων.

Τὴν ἀκμὴν ταύτην τῶν ἑλληνικῶν πόλεων τῆς χερσονήσου ἤλθον αἱ βέβηλοι χεῖρες τῶν ὑποκριτικῶς ἀπὸ τῆς 11ης Ἰουλίου 1908 ἐπαγγελομένων ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου καὶ ἰσότητα πολιτῶν Νεοτούρκων νὰ μεταβάλωσιν εἰς τέφραν καὶ ἐρείπια. Τὸ Νεοτουρκικὸν συνταγματικὸν πολίτευμα ἐβασίσθη εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς εἰς τὴν ἐξόντωσιν τῶν χριστιανικῶν στοιχείων καὶ ἰδίᾳ τῆς ἀκμαιοῦσης ἑλληνικῆς φυλῆς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Οἱ Νεότουρκοι μεθοδικώτερον τῶν παλαιοτούρκων ἤρχισαν πρὸ δεκαετίας νὰ ἐφαρμοζῶσιν ὀλόκληρον σύστημα ἐξοντώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου τῆς χερσονήσου· τὰς ἑλληνικὰς σχολὰς τῶν μικρασιατικῶν πόλεων ἐκλείσαν ἢ κατέλαβον, τὰ μετὰ τοσαύτης στοργῆς φυλασσόμενα ἐν αὐταῖς κειμήλια τῆς τέχνης καὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς κατέστρεψαν, ἔκαυσαν καὶ ἐλεηλάτησαν ὅσους ἠδυνήθησαν ὀρθόδοξους Ναοὺς καὶ ἀπηγχόνισαν ἢ διὰ βασάνων ἐθανάτωσαν τοὺς λειτουργοὺς των, ἔσυρον εἰς τὰ ἐνδότερα τοὺς ἑλληνικοὺς πληθυσμοὺς ἐστερημένους καὶ τῶν ἀπαραιτήτων διὰ τὴν συντήρησιν, ἠτίμασαν γυναῖκας, ἐλῆστευσαν τὰς περιουσίας τῶν ἐλλήνων ὑπηκόων των, διέπραξαν παντὸς εἴδους ἀτιμίας καὶ μετέβαλον εἰς ἐρείπια τὰς ἀκμαιοῦσας ἑλληνικὰς πόλεις τῆς χερσονήσου.

wirtschaftlicher Fortschrittes, das daher die Türken immer mehr in wirtschaftliche Abhängigkeit bringt und auch im Grossgrundbesitz zunehmend sich ausbreitet». Ὀλίγον ἀνωτέρω ὁ Philippson λέγει ὅτι ἐν Περγάμῳ μόνον Ἕλληνας ἰατροὺς, νομικοὺς, ἐμπόρους κλπ. συνήντησε. Πρβλ. καὶ Μ. Εὐαγγελίδου, Ὑπόμνημα, σελ. 39-κ.ε. καὶ 64 κ.ε., ἔνθα γίνεται ἡ ἀπαρίθμησις τοῦ πλήθους τῶν ἀπὸ τῆς ἀλώσεως μέχρι σήμερον μικρασιατῶν λογίων.

Ε. ΧΑΡΑΚΙΟΠΟΥΛΟΣ

Τὶ ἀπέμεινε ἀπὸ τὸ Ἀϊδίνιον.

Χριστιανική επιγραφή ἐκ Νικαίας.

Πλήθος δυστυχῶν υπάρξεων κατέκλυσε τὰς χώρας τοῦ ἐλευθέρου ἑλληνικοῦ Βασιλείου μὲ τὴν ἀπόγνωσιν καὶ τὴν φρίκην ἔξωγραφημένην εἰς τὰ χλωμά των πρόσωπα. Δυστυχῶς ὁ διενεργηθεὶς εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἀποκλεισμός δὲν ἐπιτρέπει εἰς ἡμᾶς νὰ παραθέσωμεν εἰκόνας τῆς φρίκης ταύτης καὶ τῆς καταστροφῆς. Παραθέτομεν μόνον ἐνταῖθα εἰκόνα τῆς προσφάτου καταστροφῆς τοῦ *Ἀϊδινίου* (Πίν. ΔΕ'), σπουδαιοτάτου νεοελληνικοῦ ἐμπορικοῦ κέντρου πρώτων ὑλῶν καὶ ὑφαντῶν, ὡς ἐλάχιστον δείγμα φρικώδους ἐρημώσεως τῶν ἀνθουσῶν καὶ κατ' αὐτὴν ἀκόμη τὴν διάρκειαν τοῦ λήξαντος μεγάλου πολέμου μικρασιατικῶν ἑλληνικῶν πόλεων. Ἀλλὰ καὶ αἱ περιγραφαὶ τῶν καταστροφῶν τῶν Βυζαντινῶν καὶ νεοελληνικῶν μνημείων τῶν διαφόρων πόλεων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τὰς ὁποίας δίδουν εἰς τὰς ἀφελεῖς των ἀλλὰ καὶ τοσοῦτον συγκινητικὰς ἀφηγήσεις οἱ πρόσφυγες, εἶνε ἱκαναὶ ν' ἀνακληρώσουν τὰς εἰκόνας τῆς συντελεσθείσης ἐρημώσεως ὑπὸ τῶν Νεοτούρκων, οἵτινες ἰδίως ἀπὸ τῆς κηρύξεως τοῦ πολέμου (1915—1917) οὐ μόνον ἀνενέωσαν τὴν ἐποχὴν Σελήμ τοῦ Α' καὶ Μουράτ τοῦ Γ', ἀλλὰ καὶ μεθοδικώτερον τὴν ὁλοσχερῆ ἐξόντωσιν τοῦ μικρασιατικοῦ ἑλληνισμοῦ ἀπεπειράθησαν νὰ ἐκτελέσωσιν.

Τὰς ἀφηγήσεις τῶν προσφύγων πιστοποιοῦσιν αἱ ἐπίσημοι ἐκθέσεις τῶν κατὰ τόπους προξενικῶν ἀρχῶν. Φρικώδεις ἐκτελέσεις ἐκτοπίσεων, πυρπολήσεων χωριῶν, σφαγῶν, ἀτιμώσεων, δύνатаί τις νὰ ἀναγνώσῃ ἐν τῇ δημοσιευθείσῃ ἐσχάτως ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν ἐκθέσει *“περὶ τῶν διωγμῶν ἐν Τουρκίᾳ ἀπὸ τῆς κηρύξεως τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου, Ἀθῆναι, 1917”*. Κατὰ τὰς ἐπισήμους ταύτας ἐκθέσεις, 400 χιλιάδες Ἑλλήνων ἀπελάθησαν (βλέπε σελ. 8, πρβλ. καὶ τὰς στατιστικὰς ἀπελάσεων ἐκ τῶν διαφόρων πόλεων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἐν σελ. 71 κ. ἑ.), πλῆθος δὲ ἄλλων ὑπέστησαν μαρτυρικὸν θάνατον (σελ. 39 κ. ἑ.) ὑπὸ τῶν μεθοδικῶς ὀργανομένων νεοτουρκικῶν συμμοριῶν (σελ. 37). Αἱ *Κυδωνίαι* αἱ κατοικούμεναι ὑπὸ

30 χιλ. Ἑλλήνων, ἔνθα ὑπῆρχον πέντε ἀνώτερα καὶ κατώτερα ἐκπαιδευτήρια, 16 Ναοί, 3 Μοναὶ καὶ 76 παρεκκλήσια σχεδὸν ἠρημώθησαν, ἡ δὲ ἐπίσημος ἔκθεσις λέγει : «ἡ ὄλη σκηνογραφία παριστᾷ σύμφυρμα σκελετῶν μεγάλων καὶ μικρῶν ζητούντων ἔλεος!» Τὰ ἀκμάζοντα χωρία τῆς περιφερείας Σαμψούντος τοῦ Πόντου ἐπυρπολήθησαν, 20 χιλ. δὲ γυναικόπαιδα «ἀπεστάλησαν περὶ ἐν μέσῳ βροχῶν καὶ χιόνων εἰς Σεβάστειαν καὶ Ἄγκυραν». Τὰ χωρία τῆς Βιθυνίας Σιγὴ καὶ Τρίγλια, ἡ περιφέρεια τῆς Τραπεζούντος, τὰ ἑλληνικὰ κέντρα τῆς Καππαδοκίας, τὰ χωρία τῆς Σμύρνης κ. ἄ. ὑλέστησαν τὰς κτηνώδεις νεοτουρκικὰς ἐπιδρομάς.

Τοιοτοτρόπως ὁ μικρασιατικὸς νεοελληνικὸς πολιτισμὸς, τὸ μόνον φωτεινὸν σημεῖον ἐν τῇ Ὀθωμανικῇ Αὐτοκρατορίᾳ, ἐν τῷ μέσῳ δηλ. τοῦ αἰωνίου κράτους τῆς βίας καὶ τῆς βαρβαρότητος, ὑλέστη μέγιστον τραῦμα. Τὸ φῶς ὅμως τῆς ἑλληνικῆς παιδείας, ὅπερ αἱ πυρποληθεῖσαι σχολαὶ ἐξέπεμπον, ἡ ἀγνή χριστιανικὴ πίστις, τὴν ὅποیان οἱ συληθέντες Ναοὶ ἐθέρμαινον καὶ ἡ φιλοπονία, ἣτις ἀνέδειξε κέντρα βιομηχανίας καὶ ἐμπορίου τὰς μικρασιατικὰς πόλεις, ἔνθα ἀνηγέρθησαν ἐργαστήρια καὶ τραπεζιτικοὶ οἴκοι ὑπὸ ἑλληνικῶν χειρῶν, εἶναι ἀδύνατον νὰ σβεσθῶσι. Τὰ ἐρεῖπια τῶν σχολῶν, τῶν Ναῶν καὶ τῶν ἑλληνικῶν ἐργαστασίων ἴστανται ἀκόμη ἐκεῖ τρανὰ μαρτύρια τῆς βαρβαρότητος τῶν Κατακτητῶν καὶ τῆς ἑλληνικότητος τῶν μικρασιατικῶν πόλεων.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ὁ ἀναγνώστης τῆς παρούσης μελέτης παρηκολούθησεν ἤδη τὴν ἱστορίαν καὶ ἰδίως τὴν τέχνην τῶν χωρῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας κατὰ τὰς δύο περίπου χριστιανικὰς χιλιετηρίδας. Ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ, ὅτε αἱ μικρασιατικαὶ πόλεις «ὑπερέβαλον καὶ Ἀθήνας καὶ Ἀλεξάνδρειαν καὶ εἴ τινα ἄλλον τόπον δυνατὸν εἰπεῖν, ἐν ᾧ σχολαὶ καὶ διατριβαὶ φιλοσόφων γεγόνασι», κατὰ τὸν Στράβωνα, μέχρι τῆς κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν ἐμφανίσεως τοῦ νεοτουρκικοῦ καθεστώτος, τοῦ ἀποπειραθέντος τὴν ἐξόντωσιν τοῦ μικρασιατικοῦ στοιχείου, διέκρινεν ἀδιάσπαστον διαδοχὴν ἀκμῆς τῆς ἑλληνικῆς τέχνης καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ.

Ἡ Μικρὰ Ἀσία μέχρι τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἶναι ἡ κατ' ἐξοχὴν χώρα, εἰς τὴν ὅποیان ἤκμασεν ἡ χριστιανικὴ τέχνη· εἰς τὰς πόλεις τῆς ἐδημιουργήθησαν πάντες οἱ ἀρχιτεκτονικοὶ τύποι τῶν χριστιανικῶν Ναῶν, τὰ πλεῖστα διακοσμητικὰ θέματα αὐτῆς καὶ οἱ εἰκονογραφικοὶ κύκλοι τῶν ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, ἐντὸς τῶν ὁποίων συνεκλήθησαν καὶ ὤρισαν τὴν χριστιανικὴν πίστιν αἱ Οἰκουμενικαὶ Σύνοδοι. Εἰς τὰς μικρασιατικὰς δὲ πόλεις ἐγεννήθησαν καὶ ἔδρασαν οἱ ἀρχιτέκτονες τοῦ θαύματος τῆς τέχνης τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τῆς Ἁγίας Σοφίας.

Ἀπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ μέχρι τῆς ὑποδουλώσεως τῆς χερσονήσου ὑπὸ τῶν Τούρκων, μέχρι τῶν μέσων δηλ. τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, ἡ ἑλληνικὴ χριστιανικὴ τέχνη ὑπὸ τὸ ὄνομα *Βυζαντινὴ τέχνη* ἐξακολουθεῖ νὰ ἀκμάζῃ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ οἱ Σταυροφόροι πληθεῖς θαυμασμοῦ διὰ τὰ μνημεῖα τῶν χωρῶν τῆς χερσονήσου, διὰ τῶν ὁποίων διήρχοντο κατὰ τὰς ἐναντίον τῶν Τούρκων εἰς τὴν Ἁγίαν Γῆν ἐκστρατείας των, παρελάμβανον μεθ' ἑαυτῶν τεχνίτας ἢ διέδιδον ἐν τῇ Δύσει τὴν τέχνην καὶ ἐκ τῶν χριστιανικῶν μικρασιατικῶν μνημείων ἐπήγασαν ἡ *Ρωμανικὴ*, δύναται

τις δὲ νὰ προσθέσῃ μετὰ τῶν ἀναγκαίων ἐπιφυλάξεων καὶ αὐτὴ ἢ *Γοτθικὴ* τέχνη τῶν δυτικῶν τῆς Εὐρώπης χωρῶν (Βλέπε Strzygowski, Kleinasien, σελ. 206 κ.έ.).

Ἀπὸ τοῦ ΙΕ'. μέχρι τοῦ ΙΗ'. αἰῶνος ἡ Τουρκικὴ δουλεία, φοβερωτέρα ἐξ ὧν εἶδε μέχρι τοῦδε ὁ κόσμος, δὲν ἐπέτρεψε μὲν εἰς τοὺς παντοιοτρόπως πιεζομένους ἑλληνικοὺς πληθυσμοὺς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας νὰ ἰδρῦσωσι νέα κτίσματα, ἀλλὰ καὶ τότε οἱ βάρβαροι κατακτηταὶ ἑλληνας μετεχειρίσθησαν πρὸς ἀνέγερσιν τῶν τεμενῶν των, ἅτινα, ὡς εἶδομεν, φέρουσι κατὰ τὸ πλεῖστον τὴν σφραγίδα τῶν ἑλληνικῶν χειρῶν, κατὰ τὰ πρότυπα τῶν Βυζαντινῶν τῆς χώρας Ναῶν ἰδρυόμενα.

Ἀπὸ τοῦ ΙΗ' τέλος αἰῶνος μέχρι σήμερον, χάρις εἰς τὴν ἐξασκηθεῖσαν ὑπὸ τῆς Ρωσσίας καὶ τῶν Δυνάμεων τῆς δυτικῆς Εὐρώπης πίεσιν ἐπὶ τῆς Τουρκίας, οἱ ἑλληνικοὶ πληθυσμοὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἤρχισαν ν' ἀνακλύπτωσιν, ἑλληνικαὶ σχολαί, Μητροπόλεις καὶ λαμπροὶ Ναοὶ ἐκόσμησαν καὶ πάλιν τὰ μεγάλα ἑλληνικὰ κέντρα τῆς χερσονήσου, τὸ δὲ ἑλληνικὸν ἐμπόριον καὶ ἡ βιομηχανία, ἅτινα ἀνέκαθεν ἔμειναν εἰς ἑλληνικὰς χεῖρας, ἤρχισαν ν' ἀναλαμβάνουν τὴν παλαιὰν τῶν ἀκμὴν.

Οἱ Νεότουρκοι ἀπεπειράθησαν κυρίως μετὰ τοὺς τελευταίους Βαλκανικοὺς πολέμους καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ λήξαντος παγκοσμίου πολέμου νὰ ἐξαφανίσωσι τὴν ἑλληνικὴν ταύτην τῶν μικρασιατικῶν πόλεων ζωὴν, ἀλλ' οἱ ἑλληνικοὶ τῶν χωρῶν τούτων πληθυσμοὶ μεθ' ὅλα τὰ μαρτύρια, τὰς ἀτιμώσεις, τὰς σφαγὰς καὶ τοὺς διωγμοὺς ἐμμένουν σταθεροὶ εἰς τὴν πάτριον θρησκείαν καὶ ἀποβλέπουν μετὰ γαλήνης εἰς τὴν δικαιοσύνην τῶν ἰσχυρῶν, ἥτις θ' ἀποδώσῃ τὴν ἐλευθερίαν των καὶ θὰ ἐνώσῃ τὰς πόλεις των μετὰ τῆς Μητρὸς Ἑλλάδος, ἵνα δυνηθῶσι νὰ συντελέσωσιν εἰς τὸν ἐκπολιτισμὸν τῆς Ἀνατολῆς, εἰς τὸν ὁποῖον αἰετοτε οἱ Ἕλληνες τῆς Μικρᾶς Ἀσίας διεδραμάτισαν τὸ κύριον πρόσωπον.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΗ

Μ. Α Σ Ι Α Σ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΗ ΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ

Ἐπιθυμοῦντες νὰ δώσωμεν ἀμυδρὰν ἰδέαν τοῦ ὑπάρχοντος πλούτου τῶν ἑλληνικῶν χριστιανικῶν ἐπιγραφῶν τῆς Μ. Ἀσίας, διὰ τῶν ὁποίων διαφωτίζεται τοσοῦτον λαμπρῶς ἡ ἐθνικότης τῆς χώρας, παραθέτομεν ἐνταῦθα παραδείγματα μόνον ἐκ τῶν μικρασιατικῶν τούτων ἐπιγραφῶν, ὧν δὲν ἔχομεν δυστυχῶς συστηματικὴν συναγωγὴν μέχρι τοῦδε.⁽¹⁾

Ἀπὸ τῆς πρώτης ἀκόμη μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδος μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν ὑπάρχει καὶ ὄλοεν ἀνευρίσκειται σειρά ἄνευ διακοπῆς ἐπὶ λίθων κεχαραγμένων: ἐπιταφίων, κτιτορικῶν ἢ ἀναθηματικῶν ἐπιγραφῶν, καθὼς καὶ γραπτῶν διὰ χρώματος βιβλικῶν καὶ λειτουργικῶν ἐπιγραμμάτων εἰς εἰλιτάρια, ἅτινα κρατοῦσιν οἱ ἐν τοῖς μικρασιατικοῖς Ναιοῖς ἐξωγραφημένοι ἅγιοι, εἰς φορητὰς εἰκόνας, εἰς σκεύη ἱερατικά κλπ., δείγματα ἄριστα πηγῶν, δι' ὧν μαρτυρεῖται ἡ καθαρότης τῆς ὀρθοδόξου πλ-

(1) Αἱ χριστιανικαὶ ἐπιγραφαὶ τῆς Μ. Ἀσίας εἶναι διεσπαρμέναι εἰς πάσας σχεδὸν τὰς ἐν ἀρχῇ τοῦ βιβλίου τούτου παρατεθείσας πηγὰς (βλ. Βιβλιογραφίαν ἐν ἀρχῇ), εἰς τὰς ὁποίας δύνανται ἐνταῦθα νὰ προστεθῶσιν: ὁ IV τόμος τοῦ Corpus Inscript. Graecarum, No 9158 κ. ἐ. (ἐπιγραφαὶ Κιλικίας) καὶ No 9212 κ. ἐ. (ἐπιγρ. Λυκαονίας—Ἰσαυρίας), καθὼς καὶ τὰ ἔργα τῶν: Le Bas—Waddington, *Asie mineure*, III, G. Meunier, *Catalogue des monuments grecs, romains et byzantins du Musée imperial ottoman de Brusse* (Bull. de corresp. hellénique, τόμ. 33 (1909) σ. 408 κ. ἐ.), Jerphanion, *Mélanges de la Faculté orientale de l'Université S. Joseph*, 1913, σ. 305 κ. ἐ. καὶ ἄλλων. Ἡ συναγωγὴ τῶν χριστιανικῶν μικρασιατικῶν ἐπιγραφῶν, κατὰ τὸ σῆμα, οὐτινος τὰς γενικὰς γραμμὰς ἐξέθηκεν ὁ Millet ἐν *Byz. Zeitschr.* τόμ. XV, σελ. 496—502, εἶναι ἀναγκαιοτάτη προϋπόθεσις οἰασθήποτε διὰ τὰς χώρας τῆς χερσονήσου σοβαρῶς μελέτης.

στεως, ἣν διέπλασαν αἱ ἑλληνικώταται Ἐκκλησίαι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἀναγράφονται τὰ ὀνόματα ἐνδόξων βυζαντινῶν βασιλέων καὶ εὐγενῶν κτιτόρων ἢ δωρητῶν τῶν μικρασιατικῶν Ναῶν, μνημονεύονται διάφορα ἐπαγγέλματα δηλωτικά τῆς ἐμπορικῆς καὶ βιομηχανικῆς τῆς χερσονήσου ἀκμῆς, καθὼς καὶ πλῆθος ἱστορικῶν γεγονότων, βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν, θριάμβων τῶν βυζαντινῶν στρατευμάτων καὶ εὐχαριστηρίων διὰ τὰς νίκας κατὰ τῶν ποικιλονύμων βαρβάρων, ὅσοι διέδραμον καὶ ἐληλάτησαν τὴν ἀτυχή ταύτην χώραν.

Α'. Ἐπιγραφαὶ ἀρχαίων χριστιανικῶν χρόνων.

Ἐκ τῆς ἀρχαίας χριστιανικῆς ἐπιγραφικῆς παραθέτομεν τὰς χαρακτηριστικὰς ἐπιγραφὰς τὰς εὐρεθείσας εἰς πόλεις τῆς Φρυγίας καὶ Βιθυνίας.

1. **Ἐπιγραφὰὶ Φρυγίας.** Ἐν Ἱερὰπόλει, ὀνομαστῇ πόλει τῆς Φρυγίας, ἣτις ἦκμασε κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Στράβωνος, καὶ ἐνθα ἐγεννήθη ὁ φιλόσοφος Ἐπίκτητος—ὅπου ὁ ἀπόστολος Φίλιππος μετὰ τῶν τεσσάρων αὐτοῦ προφητῶν θυγατέρων ἐδίδαξαν καὶ ἀπέθανον (Εὐσεβίου, ἐκκλ. ἱστορ. III, 31,3), ἐνθα ὁ συγγραφεὺς τῶν «Λογίων τοῦ Χριστοῦ» Παπίας καὶ ὁ ἀπολογητὴς τοῦ Χριστιανισμοῦ Κλαύδιος Ἀπολλινάριος ἐπεσκόπευσαν (Εὐσ. Ἐ. Γ. III, 36,2, IV. 26,1 καὶ V, 16,1 καὶ 19,1), ἀνευρέθη μέγας ἀριθμὸς χριστιανικῶν ἐπιγραφῶν, μετὰξὺ τῶν ὁποίων τὴν σπουδαιότεραν θέσιν κατέχει ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ Ἀβερκίου (εἰκὼν 10), ἣτις συμπληρωθεῖσα ὑπὸ τῆς ἀνευρεθείσης κατόπιν ὁμοίας ἐπιγραφῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου (βλέπε τὴν δεξιὰ τῆς εἰκ. 10 ἐπιγραφὴν) καὶ τῶν ὑπὸ τοῦ Μεταφραστοῦ καὶ ἄλλων βυζαντινῶν ἀγιογράφων φερομένων περὶ τοῦ βίου τοῦ Ἀβερκίου τούτου διηγήσεων⁽¹⁾, χρησιμεύει σήμερον ὡς σπουδαιότατη πηγὴ

(1) Πρβλ. Migne, Patr. Gr. τόμ. 115, σελ. 1241—1248. Τὰ κατὰ

τοῦ θρησκευτικοῦ βίου τῆς ἀρχαίας χριστιανικῆς ἐποχῆς καὶ ὡς ἀπόδειξις τῆς συνενώσεως ἑλληνισμοῦ καὶ χριστιανισμοῦ, ἣτις τοσοῦτον λαμπρῶς μετὰ ταῦτα ἐπετεύχθη διὰ τῶν μικρασιατῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Κατὰ τὰ ἐν εἰκ. 10 παρατιθέμενα πανο-

Εἰκ. 10. Ἐπιγραφὰὶ Ἱερὰπόλεως τῆς Φρυγίας.

μοίτυπα τῶν ἐπιγραφῶν Ἀβερκίου καὶ Ἀλεξάνδρου ἡ πρώτη συμπληρουμένη διὰ τῆς βοήθειας τῆς δευτέρας ἀναγινώσκειται ὡς

τὴν περίφημον ἐπιγραφὴν τοῦ Ἀβερκίου, δι' ἣν τοσαῦται ἀντιθέσεις γνωμῶν ὑπάρχουν, ἀκριβῶς ἕνεκα τῆς σπουδαιότητος αὐτῆς, βλέπε ἐν Jos. Wilpert, Principienfragen der chr. Achäologie, 1889, σελ. 52 κ. ἐ πρβλ. καὶ Γ. Σωτηρίου, ὁ Χριστὸς ἐν τῇ Τέχνῃ, 1914, σελ. 65 κ. ἐ.

ἔξης, ἀντικαθισταμένου μόνου τοῦ ὀνόματος καὶ σημειουμένων διὰ κεφαλαίων γραμμάτων τῶν ὑπαρχόντων διὰ μικρῶν δὲ τῶν συμπληρώσεων.

[E]ΚΛΕΚΤΗΣ ΠΟ[ΛΕ]ΩΣ Ο ΠΟΛΕΙ[ΤΗΣ Τ]ΟΥΤ'
ΕΠΟΙΗ[ΣΑ]

[ΖΩΝ Ι]Ν ΕΧΩ καιρῷ ΣΩΜΑΤΟΣ ΕΝΘΑ ΘΕΣΙΝ
ΟΥΝΟΜ' Ἀβέρκιος ὧν ὁ ΜΑΘΗΤΗΣ ΠΟΙΜΕΝΟΣ ΑΓΝΟΥ

ὃς βόσκει προβάτων ἀγέλας ὄρεσιν πεδίοις τε
ὄφθαλμοῦς ὃς ἔχει μεγάλους πάντη καθορῶντας
οὗτος γὰρ μ' ἐδίδαξε (τὰ ζωῆς) γράμματα πιστὰ
ΕΙΣ ΡΩΜΗ[Ν] ὃς ἔπεμψεν ΕΜΕΝ ΒΑΣΙΛΕΙΑΝ ἀθοῆσαι
ΚΑΙ ΒΑΣΙΛΙΣΣΑΝ ἰδεῖν χρυσοστόλον χρυσοπέδιλον
ΛΑΟΝ Δ' ΕΙΔΟΝ ἐκεῖ λαμπρὰν ΣΦΡΑΓΙΕΙΑΝ ἔχοντα
ΚΑΙ ΣΥΡΙΗΣ ΠΕΔΟΝ εἶδον ΚΑΙ ΑΣΤΕΑ ΠΑΝΤΑ νίσιβον
ΕΥΦΡΑΤΗΝ ΔΙΑβάς πάνΤΗ Δ' ΕΣΧΟΝ ΣΥΝΟμίλους
ΠΑΥΛΟΝ ΕΧΩΝ ΕΠ... ΠΙΣΤΙΣ πάντη δὲ προῆγε
ΚΑΙ ΠΑΡΕΘΗΚΕ τροφήν ΠΑΝΤΗ ΙΧΘΥΝ ἀπὸ πηγῆς
ΠΑΝΜΕΓΕΘΗ ΚΑΘαρὸν, ὃν ΕΔΡΑΣΑΤΟ ΠΑΡΘένος ἀγνή
ΚΑΙ ΤΟΥΤΟΝ ΕΠΕδωκε φίΛΟΙΣ ΕΣΘίειν διὰ παντός
οἶνον χορησὸν ἔχουσα, κέρασμα διδοῦσα μετ' ἄρτου·
ταῦτα παρεσιῶς εἶπον Ἀβέρκιος ὧδε γραφήναι
ἐβδόμηκοστὸν ἔτος καὶ δεῦτερον ἦγον ἀληθῶς.

Ταῦθ' ὁ νοῶν εὐξαισθ' ὑπὲρ Ἀβερκίου πᾶς ὁ συνοδός.
ΟΥ ΜΕΝΤΟΙ ΤΥΜΒΩ ΤΙΣ ΕΜΩ ΕΤΕΡΟΝ ΤΙΝΑ ΘΗΣΕΙ
ΕΙΔ'ΟΥΝ ΡΩΜΑΙΩΝ ΤΑΜΕΙΩ ΘΗΣΕ[Ι] ΔΙΣΧΕΙΛΙΑ
ΧΡΥΣΑ
ΚΑΙ [Χ]ΡΗΣΤΗ ΠΑΤΡΙΔΙ ΙΕΡΟΠΟΛΕΙ ΧΕΙΛΙΑ ΧΡΥΣΑ

Κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην ὁ ἐξ Ἱεραπόλεως Ἀβέρκιος, ἄγων

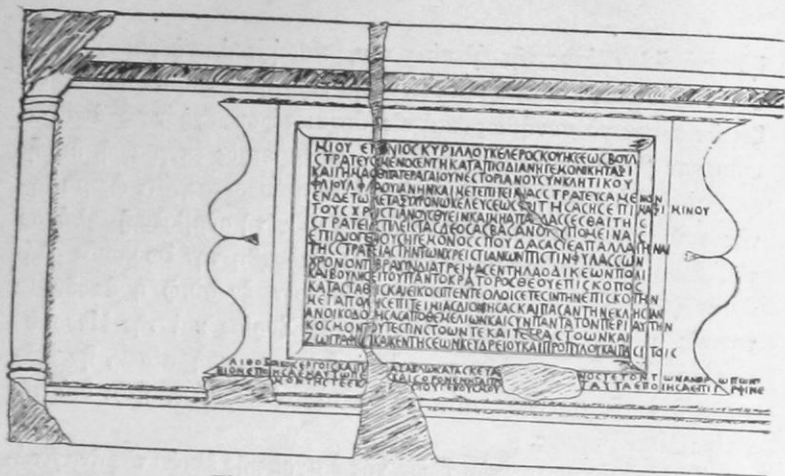
ἤδη τὸ 72ον ἔτος τῆς ἡλικίας του, παρήγγειλε νὰ χαραχθῇ ἐπὶ τοῦ τάφου του, τὴν παραβλάσιν τῆς ἱερότητας τοῦ ὁποίου τονίζει ἐπισείων τὸ συνήθως καὶ εἰς ἀρχαιοτέρους χρόνους ἀναγραφόμενον βαρὺ πρόστιμον, ἢ ἀνωτέρω ἔμμετρος ἐπιγραφὴ, δι' ἧς ἐπιθυμεῖ νὰ μεταδώσῃ εἰς τοὺς ἀναγινώσκοντας, ὅτι ὡς μαθητῆς τοῦ ἀγνοῦ Ποιμένος (ὡς ἐλέγετο ἐν τῇ συμβολικῇ γλώσσῃ τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας ὁ Χριστός) ἐδιδάχθη τὴν ζωοποιὸν ἀληθειαν (τὸν Χριστιανισμόν), ἣν ἐνίσχυσεν ἐν αὐτῷ ἡ ἀποδημία του εἰς τὰς ἐκκλησίας τῆς Ρώμης, τῆς Συρίας καὶ τῆς Μεσοποταμίας—καὶ ὅτι προήγαγεν αὐτὸν ἡ χριστιανικὴ πίστις, ἣν ἐτόνωσε διὰ τῆς συχνῆς κοινωνίας μετὰ τοῦ Ἰχθύος, ἦτοι διὰ τῆς θείας Μεταλήψεως.

Τὸ ἀφελὲς ποιητικὸν ὕφος τῆς ἐπιγραφῆς ἐλκύει τὸν ἀναγινώσκοντα, ἐν ᾧ ἡ συχνὴ χρῆσις τῶν συμβολικῶν ὄρων : Ποιμὴν καὶ Ἰχθύς (=Χριστός), Φίλοι (=πιστοὶ), Βασίλισσα χρυσοστόλος καὶ χρυσοπέδιλος (=Ἐκκλησία), Σφραγίς (=Βάπτισμα) καὶ ἄλλων εἶναι χαρακτηριστικὰ δείγματα τῆς ἀρχαιότητος τῆς ἐπιγραφῆς, τῆς ἀναγομένης δικαίως εἰς τὰ τέλη τοῦ Β'. ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ Γ'. μ. Χ. αἰῶνος.

Δευτέραν ἐπιγραφὴν παραθέτομεν τὴν ἀνευρεθεῖσαν ἐν **Λαοδικαίᾳ** τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας, πόλει, ἣν ὁ Πλίνιος urbem celeberrimam καλεῖ καὶ ἦτις ὡς ἔδρα τοῦ Κοινοῦ Ἀσίας (σελ. 10) ἐχρησίμευεν.

Ἄν ἡ ἐπιγραφὴ τῆς Ἱεραπόλεως ἔχει δογματικὸν χαρακτήρα, ἢ τῆς Λαοδικαίας εἶναι σπουδαιότατον ἱστορικὸν μνημεῖον, διηγούμενον εἰς ἡμᾶς τοὺς διωγμοὺς καὶ τὸν θρίαμβον τῆς νέας πίστεως τὸν ἐκδηλωθέντα καὶ διὰ τῆς ἰδρύσεως μνημείων τέχνης ἀξίων τοῦ θριάμβου τούτου.

Ἡ ἐπὶ μᾶς τῶν μακρῶν πλευρῶν τῆς ἐν εἰκ. 11 παρατιθεμένης μαρμαρίνης Σαρκοφάγου ἐπιγραφὴ ἀναγινώσκεται ὡς ἔξης :

Εἰκ. 11. Ἐπιγραφή Λαοδικαίας.

Μ. Ἰού[λ.] Εὐ[γέ]νιος Κυρίλλου Κέλερος Κουηρσεῶς βουλ[ευτοῦ] σ[τ]ρατενο[άμ]ενος ἐν τῇ κατὰ Πισιδίαν ἡγεμονικῇ τάξει καὶ γήμας θ[υ]γατέρα Γαῖου Νεστοριανοῦ συνκλητικοῦ [Γ]α. Ἰουλ. Φ[λ]αουιανῆν, καὶ μετ' ἐπιτε[μ]ίας στρατευσάμενον ἐν δὲ τῷ μεταξὺ χρόνῳ κελύσεως φ[ο]ιτησάσης ἐπὶ [Μ]αξιμίνου τοῦ Χρ[ε]ιστιανοῦ θύειν καὶ μὴ ἀπα[λ]λάττεσθαι τῆς στρατε[α]ς, πλείστας δὲ θσας βασάνου[ς] ὑπομείνας ἐπὶ Διογένους ἡγεμόνος, σπουδάσας δὲ ἀπαλλαγῆναι τῆς στρατείας τὴν τῶν Χρ[ε]ιστιανῶν πίστιν φυλάσσω, χρόνον τ[ε] βραχὴν διατρέψας ἐν τῇ Λαοδικεῶν πόλει καὶ βουλήσει τοῦ παντοκράτορος Θεοῦ ἐπίσκοπος κατασταθείς, καὶ εἴκοσι πέντε ὄλοις ἔτεσιν τὴν ἐπισκοπὴν μετὰ πολλῆς ἐπιτεμίας δικιήσας, καὶ πᾶσαν τὴν ἐκκλησίαν ἀνοικοδομήσας ἀπὸ θεμελίων καὶ σύμπαντα τὸν περὶ αὐτῆν κόσμον-τ[ρ]ουτέστιν [σ]τοῶν τε καὶ τετραστίων καὶ ζωγραφῶ[ν] καὶ κεντήσεων καὶ ὑδρείου καὶ προπύλου καὶ πᾶσι

τοῖς λιθοξοικοῖς ἔργοις, καὶ π[άν]τας ἀπλῶ[ς] κατασκευά[σας] ἀρουόμε[νος] τε τὸν τῶν ἀνθρώπων | βίον ἐλοήηρα ἐμαντῶ πέ[λ]ια καὶ σορὸν ἐν ἧ τὰ [π]ο[ρο]γεγραμμένα ταῦτα ἐποίηρα ἐπιγε[α]φῆνε [εἰς τύμβον ἐ]μὸν τῆς τε ἐκ[λο]γῆς τοῦ γένους μου. (1)

Κατὰ τὴν ἀνωτέρω ἐπιγραφὴν, ὁ Μάρκος Ἰούλιος Εὐγένιος ὑπηρετήσεν ὡς στρατιώτης ὑπὸ τὸν ἡγεμόνα τῆς Πισιδίας, ὅτε δ' ἔξεδόθη τὸ διάταγμα περὶ διωγμοῦ τῶν Χριστιανῶν ὑπέστη πλείστας βασάνους καὶ ὡς ὁμολογητῆς ἐγένετο μετὰ ταῦτα ἐπίσκοπος Λαοδικαίας ἐπὶ 25 ἔτη, ἀνήγειρε τὴν Μητρόπολιν τῆς χριστιανικῆς κοινότητος, ἣν ἐκόσμησε μὲ Στοάς, Προπύλον, Φιάλην καὶ ἄλλα καὶ ἀπέθανε τιμώμενος ὑπὸ τῶν πιστῶν τῷ 332 μ. Χ.

Ἐν τῇ ἐπιγραφῇ διαφαίνεται ὁ ζῆλος καὶ ἡ πίστις τῶν πρώτων χριστιανῶν, ἡ ἀγάπη τοῦ πλήθους πρὸς τοὺς ὁμολογητὰς τῆς πίστεως καὶ ἡ ἀρξαμένη ἤδη εὐθύς μετὰ τὸν θρίαμβον τοῦ χριστιανισμοῦ ἀνέγερσις μεγαλοπρεπῶν οἰκοδομημάτων λατρείας, ἧτοι χριστιανικῶν Ναῶν.

2) Ἐπιγραφαὶ Βιθυνίας. Ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Προύσης ὑπάρχει πλήθος χριστιανικῶν ἐπιγραφῶν, ἐξ ὧν παραθέτομεν καὶ ἡμεῖς δύο ἐνταῦθα ἐκ τῶν ἀναγομένων εἰς τοὺς ἀρχαίους χριστιανικοὺς χρόνους. Ἡ πρώτη ζωγραφίζει μετὰ ζηλευτῆς ἀπλότητος τὸν οἰκογενειακὸν βίον τῆς ἀρχαίας χριστιανικῆς ἐποχῆς ἐν ταῖς μικρασιατικαῖς χώραις, ἡ δὲ δευτέρα τὸν ἐνθουσιασμὸν ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, οἵτινες ἐτιμῶντο ὑπὸ πάντων ὡς φιλόσοφοι κατὰ Χριστὸν καὶ Παρθένου.

Ἡ ἐν τῷ Πίνακι ΔΕ'. (σελ. 77) παρατιθεμένη ἐπιγραφή εἶναι κεχαραγμένη εἰς ὑψηλὴν ἐπιτύμβιον στήλην κοσμουμένην κατὰ τὴν κορυφὴν μὲν διὰ δίσκου ἐντὸς τόξου, ἐφ' οὗ ἦτο ἐγγεγραμμένον

1) βλέπε Ramsay, Cities etc. I, σ. 543· πρβλ. Kaufmann, Hdb. der chr. arch. 1913, σελ. 704 κ. ἐ.

μονόγραμμα τοῦ Χριστοῦ, κατὰ τὰς προεξεχούσας δὲ πλευρὰς διὰ κλιματίδος μετὰ φύλλων καὶ καρπῶν ἀμπέλου, ἀνοικτῆς βίβλου ἢ διπτύχου καὶ ἄλλων, ἀναγινώσκειται δ' ὡς ἑξῆς :

Ἐνθάδε γῆ κατέχει Δόμνον μέγαν Ἰσρατι[ώ] | την
τὸν πάσης ἀρειῆς· κὲ ἐν ἀνθρώποισι φανέντα
τὸν τὰ τσαῦτα καμόντα κὲ ἐνδοξότατον μέγαν Ἰσρατιώτην.

Ἐξήκοντα εἰῶν ἔθανον ζήσας|ἐπιτίμως·
Κύριλλά μου σύνβι|ος ἦν, μετὰ ἧς ἔζησα ἐπιτίμως.
Κύριλλον τέκνον Ἰχον, πάνμο|υσον ἐνδοξότατον μέγαν ἄ|νδρα
τριάκοντα εἰῶν ἔθανον|λύπησα δὲ πάντας.

Τέκνα Κυρίλλου ἀωροθανῆ, ὧν κῆ τὸ οὐνομ|α λέξω :

Χρύσος κὲ Ἀλέξανδρος· ἀ|δελφῆ Δόμνου Κύριλλα
ἐνθά|δε κῆτη· Δόμνου ἰοι χροστια|οὶ προεσβύτεροι
λαοῦ προεσιτά|μενοι νόμῳ δίκαια φρονοῦντε|ς
ἄνδρες ἀριστιῆς μεγαλείτο|ρες.

Ἐνθάδε Δόμνου Χρύσος|καὶ ἡ σύνβιος αὐτοῦ Ταυιανῆς
κὲ τὰ τέκνα (α)διτῶν Κύριλλος κὲ Ζωτι|κός
κὲ Πατρικίς καὶ Δόμνα κὲ Μάρκε|λλα.

Ἀλέξανδρος κὲ ἡ σύνβιος|αὐτοῦ Ἀππη κὲ τὰ τέκνα αὐτῶν

Ἀλέξανδρος κὲ τροφίμος κὲ Δόμνος|κὲ Δόμνα
κὲ Κύριλλα κὲ Νόννα κὲ Ἀντι|οχίς κὲ Σωφρονίς
κὲ Ἀλεξανδρία κὲ Τροφιμω|νή, νύμφη Μάρκελλα
κὲ τὰ ἔγγονα αὐτῶν ἔτι ζῶντες.

Τοῖς ἐναντιῶν γονεῦ|σιν γλυκντάτοις

[Χροστιανοὶ Χ]ρηστιανοῖς· ἔτι ζῶν|τ[ες ἐποίησ]αν.

Τὸν Θεὸν σοὶ ἀνα|γνοὺς μὴ ἀδικήσης.

...λατύπ]ος ἔτευξα. (1)

Προξενεῖ ἐντύπωσιν ἢ ἐπὶ τῆς ἐπιτυμβίου στήλης ἀναγραφῆ τῶν μουσικῶς ἀληθῶς ἠχούντων ὀνομάτων τῆς χριστιανικῆς οἰκογενείας τοῦ Δόμνου μὲ τὰ κοσμητικὰ τῶν ἐπίθετα, ἅτινα μετὰ τῆς φιλολογίας ὑπὸ τῶν τέκνων ἐν τῇ διαλεκτικῇ μορφῇ τῆς ἐποχῆς ἀναγράφονται· πρὸ τοῦ ἀναγινώσκοντος παρελαύνει σκηνὴ θερμῆς ἀγάπης καὶ χριστιανικῆς γαλήνης μιᾶς οἰκογενείας μικρασιατικῆς τῶν ἀρχαίων χριστιανικῶν χρόνων.

Ἡ ἐτέρα ἐπιγραφὴ, ἐν τῷ αὐτῷ Μουσεῖῳ ἀποκειμένη, ἐπὶ κναοῦ μαρμάρου ἀναγράφει :

Ἄτια φιλοσόφισσα

παρθενίην δύσασα |φύγες κόσμου κακότητα|
οὐνομα σεμ[ν]ώσασα Θεῶ|πίστει τε ἀγά[π]ῃ τε·
ὧδέ σε|καὶ Παράδεισος ἔχει ψυχῆ|ν τε ἅγιος νοῦς
καὶ χορὸς ἔνθα |ἀγίων σὺν ἀγαλλομένοισι|Προφήταις,
χαῖρε, τέκνον, γλυ|κύ, χαῖρε καὶ ἰλαθι σοῖς γενέται|σιν. (1)

Εἶνε χαρακτηριστικὴ εὐσεβῶν γονέων ἐπιγραφὴ πρὸς τὴν θυγατέρα των Παρθένον—μοναχὴν (φιλόσοφον κατὰ Χριστόν), ἣτις ἀληθῶς ἐλκύει τὸν ἀναγνώστην διὰ τὴν βαθεῖαν εὐσέβειαν τὴν διαφαινομένην εἰς τοὺς κομψοὺς αὐτῆς στίχους.

Πίν. ΔΦ'. ἐσημειώθη, κατὰ παραδρομὴν, ὡς ἐπιγραφὴ τῆς Νικαίας.

1) Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη ἦτο ἐντοιχισμένη ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ μέρους τοῦ διασφωζομένου ἔτι τείχους τῆς Προύσης· πρβλ. M. Schede, Mitteil. des arch. Inst. Athen, τόμ. XXXVI (1911) σελ. 103.

1) Βλέπε Bulletin de Corr. héll. ἔ. ἄ. σελ. 422 καὶ 426. Ἐν τῷ

Β' Ἐπιγραφαὶ Βυζαντινῶν χρόνων.

Ἐκ τοῦ πλήθους τῶν δημοσιευθειῶν μέχρι σήμερον βυζαντινῶν μικρασιατικῶν ἐπιγραφῶν παραθέτομεν ἑνταῦθα δείγματα μόνον κτιτορικῶν, ἐπιταφίων καὶ ἄλλων ἐπιγραφῶν βυζαντινῶν Ναῶν εἰς διαφόρους ἐπαρχίας τῆς Μ. Ἀσίας εὐρισκομένων ἢ ἐπὶ λίθου κεχαραγμένων καὶ εἰς τὰς αὐτὰς ἐπαρχίας ὑπὸ περιηγητῶν καὶ ἄλλων ἀναγνωσθειῶν.

Οὕτως εἰς τὰς ἀνωτέρω περιγραφείσας Ἐκκλησίας τῶν μοναχικῶν συνοικισμῶν ἐν Soganly-Dege καὶ Göreme τῆς Καππαδοκίας, τὰς καλυπτομένας μὲ ἀξιολογωτάτας τοιχογραφίας, πλὴν τῶν βιβλικῶν καὶ λειτουργικῶν ἐπιγραμμάτων, αἵτινα συνοδεύουσι κατὰ κανόνα τὰ παριστώμενα πρόσωπα (1), ἀναγράφονται τὰ ὀνόματα τῶν κτιτόρων ἢ ἀνακαινιστῶν καὶ δωρητῶν αὐτῶν.

Ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ λ. χ. τῆς Ἀγ. Βαρβάρας τοῦ Soandere ἀναγινώσκεται ἄνωθεν τῆς Πύλης τοῦ Ναοῦ ἡ ἐπιγραφή:

[Ἐκαλλιεργήθη ὁ ναὸς.] τῆς Ἀγίας [Βαρβά]ρας ἐπὶ βασιλείας Κο[ιστ]αντήνου [καὶ Β]ασ[ιλ]εῖου, ἔ[τ]ρος ἐ[ξ]ά[κι]σ. . . (καὶ) . . . μη[ὶ] Μαίῃου ἧς τὰς ε' | δηὰ συνδρομῆς Βασηλείου δομεστί[κ]ου κ[αὶ] ἐπὶ θ[έ]ματιος Χαροσιανοῦ;|ὁ ἀναγη[νώ]σκο[ν]τες εὐχεσθε ὑπὲρ αὐ[τῶν] δι[ὰ] τὸν Κ[ύριον]. (= 976-1028) (2).

Εἰς ἑτέραν πάλιν ἐκκλησίαν τῆς αὐτῆς περιοχῆς (Karabasch Kilissé) ἀναγράφεται:

Ἐκαλλιεργήθη ὁ ναὸς οὗτος διὰ συνδρομῆς Μιχαὴλ προτοσπαθαρο[ίου] . . . | καὶ Ἐκατερίνης μοναχ[ῆς] καὶ Νύφονος [μον]αχ[οῦ] ἐπὶ βασιλείας Κων[σταντίνου] τοῦ Δούκα, ἔτος ςψξθ'. (= 1061),

1) Πρβλ. Rott, ἔ. ἀ. σελ. 89, 129, 141, 205, 208, 214—222, 228, 264, 271, 276 κ. ἄλλ.

2) Βλ. Rott, ἔ. ἀ. σ. 103' πρβλ. καὶ Gregoire, ἔ. ἀ. σ. 146.

ἡνδικτιόνος ιδ'. | ὁ ἀναγηνώσκωντες εὐχεσθε αὐτοὺς διὰ τῶ[ν] Κ[ύριον]. Ἀμήν. (1)

Ὅμοίως εἰς τὰ Καθολικὰ τοῦ μοναχικοῦ συνοικισμοῦ τοῦ Λάτμου (βλ. ἀνωτέρω σελ. 47 καὶ 51) εὐρίσκεται πλῆθος κτιτορικῶν κ. ἄ. ἐπιγραφῶν, παραθέτομεν δ' ἑνταῦθα καὶ πάλιν ἐπιγραφὴν τοῦ ΙΓ'. αἰῶνος κεχαραγμένην ἄνωθεν τῆς Πύλης τοῦ Καθολικοῦ τῆς νηοῦδος Ikis Ada (εἰκ. 12), ἣτις ἀναγινώσκεται:

Εἰκ. 12. Ἐπιγραφή Καθολικοῦ Λάτμου.

Σοὶ τῇ Πανάγνω Παντανάσῃ Παρθένω
Δόμον προσάγω δῶρον ἱερωμένον
Καὶ λύσιν αἰτῶ τῶν ἐμῶν δρληιμαίων
Οἰκτοὺς μοναχοῦ Μεθόδιος οἰκέτης.

Ἐπιγραφαὶ ἀφ' ἑτέρου ἱστορικοῦ περιεχομένου εὐρίσκονται πανταχοῦ τῆς Μ. Ἀσίας. Οὕτω πρὸ ἐκκλησιδίου τῆς ἁγ. Μαρίνης ἐν Farasha, μεταξὺ τῶν ὄριων Καππαδοκίας καὶ Λυκαονίας, ἐπὶ λίθου ἀνεγνώσθη ἡ ἐπιγραφή:

Κύριε βοήθει βασιλεῦσι.
Ἐπὶ Λέοντος καὶ Κωνσταντίνου
τῶν μεγάλων βασιλέων.

1) Βλ. Rott, ἔ. ἀ. σ. 95, πρβλ. καὶ Gregoire, ἔ. ἀ. σ. 136.

Ἐπελύθη Συμεὼν βασιλικὸς σπαθάριος
εἰς σύστασιν Κάστρου Ροδανδοῦ.
Ἐκαθάρισε τὴν Πέτραν. (1)

Πλὴν τῆς γεωγραφικῆς σημασίας, ἣν ἐνέχουσι τοιοῦτου εἴδους ἐπιγραφαὶ διὰ τὰς μικρασιατικὰς χώρας, (2) παρέχουσιν εἰς ἡμᾶς καὶ εἰδήσεις περὶ τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν, περὶ τῆς ἀνεγέρσεως Κάστρων πρὸς ἀσφάλειαν αὐτῶν, περὶ τῆς διὰ θυσιῶν συντελουμένης ἑκκαθαρίσεως τῆς χώρας ἀπὸ τῶν ποικιλονύμων βαρβάρων καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς. Ἡ ἀνωτέρω λ. χ. ἐπιγραφή ἐνθυμίζει τοὺς λόγους τοῦ Θεοφάνους (ἔκδ. Βόννης σελ. 452), καθ' οὓς «ὁ βασιλεὺς διετάξατο τοῖς στρατηγοῖς μὴ πολεμῆσαι (τοὺς Ἄραβας) δημόσιον πόλεμον ἀλλ' ἀσφαλίσασθαι τὰ Κάστρα καὶ λαὸν εἰσενεγκεῖν πρὸς φυλακὴν αὐτῶν, ἀπολύσας καὶ ἄρχοντας μεγάλους κατὰ κάστρον, αὐτοὺς δ' ἐπᾶραι ἐπιλέκτους στρατιώτας ἀνά τριῶν χιλιάδων καὶ παρακολουθεῖν αὐτοῖς κλπ». Ἐκ τῶν συμφραζομένων δὲ τῆς ἐπιγραφῆς γίνεται δῆλον, ὅτι ἡ σύστασις τοῦ κάστρου Ροδανδοῦ καὶ ἡ ἑκκαθάρισις τῆς Πέτρας ἐγένετο πιθανῶς κατὰ τὰ ἔτη 778—779. (3)

Ἐπιταφίους ἐπιγραφὰς βυζαντινῶν χρόνων συναντᾷ τις πάλιν εἰς πάντα τόπον τῆς Μ. Ἀσίας. Εἰς τὰ **Τύανα** λ. χ. τὸ σημ.

1) Βλ. Gregoire, ἔ. ἄ. σ. 120 κ. ἑ., ἐνθα καὶ τὸ πανομοιότυπον τῆς ἐπιγραφῆς.

2) Πρβλ. Πορφυρογέννητον, περὶ θεμάτων, III, 19 «μικρὰ δὲ Καππαδοκία ἢ νῦν χρηματίζουσα ὡς θέμα, ἥτις ὁμορὸς ἐστὶ Λυκαονίας, καὶ διαβαίνει μέχρις αὐτῆς Καισαρείας, πλατύνεται δὲ ἕως ἀρχῆς τῶν Βουκελλαρίων, καταλήγει δὲ πρὸς ἀνατολὰς μέχρις αὐτῆς Ροδεντοῦ (=Ροδανδοῦ) καὶ τοῦ φρουρίου τοῦ καλουμένου Λούλου καὶ αὐτῆς Ποδεντοῦ (=Ποδανδοῦ)».

3) Βλ. Gregoire, ἔ. ἄ. σελ. 125.

Kizlé—Hissar ἀναγινώσκειται ἐπὶ λίθου κεχαραγμένη καὶ εἰς οἰκίαν τινὰ ἐντοιχισμένη ἢ ἑξῆς ἔμμετρος ἐπιγραφή :

Ὁ γονεῦσι τερπνός|καὶ πᾶσιν ποθεινός
ὁ κλάδος φανελς|καὶ καιροὺς μὴ πλησθεις
λύπην καταλιπὼν|τοῖς τεκοῦσι καὶ φίλοις μου
ἐγὼ Ἀναστάσιος|ἐνθα κατὰκείμαι.
Ὁ ἀναγινώσκων εὔχου ὑπὲρ ἐμοῦ. (4)

Εἰς Ὁρτάκοι εὐρίσκειται ἡ ἐπιγραφή ἐπὶ τῆς ἄλλοτε Μονῆς τοῦ Basch-Keuī :

Ἐκοιμήθη ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ
Δοῦκας υἱὸς τοῦ Γρηγόρι
ἔτος 504. (=1293)
μηνὶ ἀπριλίῳ ἡ' καὶ ἔθεται ἐν τῇ ἁγίᾳ Μονῇ ταύτῃ. (5)

Ἐκ τῶν λειτουργικῶν γραπτῶν ἐν τοιχογραφίαις Ναῶν ἐπιγραμμάτων παραθέτομεν, ὡς παράδειγμα, τὸ ἐπὶ τρούλλου τοῦ Hemsbeyklissé ἐν Göteme ἐπίγραμμα τῆς Ἀναλήψεως.

Ἐν γῆ κατελθὼν ὁ Θεὸς ἐκ τῶν ἁνῶν
τὸν χοῦν προσλαβὼν ἀνύψωσ' ἐκ τῶν κάτω
ἔφριξαν οἱ βλέποντες ἐξεστηκότις
χορὸς μαθητῶν σὺν τεκοῦσῃ παρθένω
πῶς εὐλογήσας χερσὶν αὐτοῦ ἐκ Θεοῦ
ἤρθης ἀπ' αὐτοὺς οὐρανοὺς ἀνατρέχων.
Κροῖης ἐλέγξει πᾶν τῶν ἀνθρώπων γένος.

4) Βλ. Gregoire, ἔ. ἄ. σελ. 144.

5) Βλ. Gregoire, ἔ. ἄ. σελ. 113.

Διοὺς παρεστήκεσαν ἀγγέλων κύκλω
ἀναδεικτικῶς οἱ μαθηταὶ τὸ δακτύλιον.

Εἶνε πρωτότυπος ἐρμηνεία τῆς παριστωμένης εἰκόνης τῆς Ἀναλήψεως τοῦ Χριστοῦ, ἱκανὴ νὰ δείξῃ, ὅτι κατὰ τοὺς ἐσχάτους ἀκόμη βυζαντινοὺς χρόνους, εἰς οὓς πιθανώτατα ἀνάγονται αἱ τοιχογραφίαι τοῦ τρούλλου τοῦ ἀνωτέρω Ναοῦ, δὲν ἐξέλιπεν ἡ ἑλληνικὴ παιδείσις ἐκ τῶν χωρῶν τῆς Μ. Ἀσίας.

Εἰς τὸ μέρος τοῦτο τέλος δύνανται νὰ προστεθῶσι καὶ αἱ διαφόρων χρόνων ἐπιτάφιοι ἐπιγραφαὶ αἱ ἀναγράφουσαι τὰ ἐπαγγέλματα τῶν θανόντων, ὡς: *ιατρῆνης* (G. I. Gr. IV, No 9164), *χαλκῆως* (No 9167), *ἐλαιοπώλου* (No 9168), *ἰστιογράφου* (No 9175), *χαλκοτύπου* (No 9176), *λινοποιῦ* (No 9178), *ἱματιοπορφυρέως* (No 9182), *ναυκλήρου* (No 9189) καὶ ἄλλα, δι' ὧν ἀποδεικνύεται ἡ ἐμπορικὴ κίνησις καὶ ἡ ἀκμὴ τῆς βιομηχανίας εἰς τὰς διαφόρους χώρας τῆς Μ. Ἀσίας· τ' ἀνωτέρω μάλιστα ἐπαγγέλματα ἀναγράφονται εἰς ἐπιτάφίους ἐπιγραφὰς μόνης τῆς Κιλικίας, τοιαῦται δ' εὐρέθησαν εἰς πάσας τὰς μικρασιατικὰς ἐπαρχίας.

Γ'. Νεοελληνικαὶ ἐπιγραφαὶ μικρασιατικῶν χωρῶν.

Ἡ ἀνωτέρω σειρὰ τῶν ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν συνεχίζεται καὶ κατὰ τοὺς μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως χρόνους καὶ τὴν ὀλοσχερῆ ὑποταγὴν τῆς Μ. Ἀσίας ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἄνευ δὲ οὐσιωδῆποτε διακοπῆς φθάνει μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν. Ὁ ἐπισκεπτόμενος σήμερον τὰς μικρασιατικὰς χώρας εὐρίσκει πανταχοῦ: εἰς προσόψεις Ναῶν, εἰς Τέμπλα, εἰς εἰκόνας καὶ ἱερὰ σκευὴ ἑλληνικὰς ἐπιγραφὰς, ὅπως ὁμοίας ἐπιγραφὰς δύναται ν' ἀναγνώσῃ εἰς Ἐκπαιδευτήρια, Λέσχας, Κρήνας, φιλανθρωπικὰ Καταστήματα καὶ ἐργαστήρια, ἅτινα αἱ ἀκμάζουσαι τῆς Μ. Ἀσίας ἑλληνικαὶ κοινότητες ἔχουν ἀνιδρύσει. Ἐκ τοῦ πλήθους τούτου τῶν νεοελληνικῶν ἐπιγραφῶν παραθετομεν τινὰς ἐνταῦθα ὡς παραδείγματα:

Ἐν *Περγάμῳ* καὶ εἰς τὸ μαρμαρίνον ὑπέρθρον τοῦ Ναοῦ τῶν Ἀγ. Θεοδώρων, τοῦ εὑρισκομένου ὑπὸ τὴν Ἀκρόπολιν ἀναγινώσκειται ἡ ἑξῆς ἐπιγραφή τῶν μέσων τοῦ 15'. αἰῶνος:

Ἀνηγέσθαι καὶ καλλιευγίθει ὁ θεῖος καὶ πάνσεπιος Νὰὸς τῶν ἁγίων καὶ ἐνδόξων μεγάλων μαγύρων Θεωδώρου Τηξωῖος καὶ Σιρατηλάτοι|δι' ἐξόδου καὶ συνδρομῆς Ἀργυροῦ ἱερέως καὶ δούκενας πρεσβυτέρως ἔτει ζ'γ'. (=7053=1545)— ἰνδ. γ'. ἐν Περγάμῳ.

Ἐν *Σμύρνῃ* ἐπὶ τοῦ ὑπερθύρου τοῦ ναοῦ τῆς Ἀγ. Φωτεινῆς ἀναγινώσκειται:

Κατὰ τὸ ἀρχὴ (1688) ἔτιος διὰ σφοδροῦ σεισμοῦ κατηλαφίσθη ὁ πάνσεπιος οὗτος ναὸς τῆς ἁγίας|ἐνδόξου μεγαλομάγυρος Φωτεινῆς ἀνφοκοδομήθη δ' ἐκ βάθρων γῆς κατὰ τὸ ἀρχὴ (1690) ἔτιος τῆ συνδρομῆ τῶν|κατ' ἐκείνιον ἰὸν καιρὸν κατοκούντων ἐνταῦθα ὀρθοδόξων χριστιανῶν τῆ ἐπιστολῆ Χατζῆ Ζαχαρίου|

νός ἀρχιερατεύοντος τότε κυρίου Κονταρή, πυρποληθείς δ' αὐθις κατὰ τὸ ἀψξ' (1763) ἔτος, ἤδη θεία | εὐδοκία τῇ μεσιτεία τοῦ ἐνδοξοτάτου ἀρχοντος Μεγάλου Σπαθάρη καὶ δραγουμάνου τοῦ Βασιλικῆς στόλου κυρίου | Κωνσταντίνου Χατζερῆ καὶ τῆ συνδρομῆ καὶ ἐπιστολῆ τῶν προϊσταμένων κοινῇ γνώμῃ ἐγγενεστάτων δέκα | ἀρχόντων διέκυρην ὁ τῶν κρατούντων οἶκος καὶ ἐκ βάρων ἀνφοδομήθη οὕτως ὡς δοῖται κατὰ τὸ [αψκβ' (1792) ἔτος διὰ κοινῆς βοήθειας ἁπάντων τῶν χριστιανῶν, ἀρχιερατεύοντος τοῦ ἐτελοῦς Γρηγορίου | Πελοποννησίου, ὁ δὲ Θεὸς ἀντιβαβεύσει πλουσίως τοῖς ἔργοις καὶ λόγοις συνδραμοῦσιν εἰς τὴν τούτου ἀνέγερσιν».

Παρεθέσαμεν ὁλόκληρον τὴν ἀνωτέρω κτιτορικὴν ἐπιγραφὴν, καθόσον διὰ τῶν ἐν αὐτῇ ἀναγεγραμμένων ἀνακαινίσεων τοῦ Ναοῦ κατὰ τὸν ΙΖ' καὶ ΙΗ' αἰῶνα διαφαίνεται ἡ κατὰ καιροὺς ἀκμὴ τῶν μικρασιατικῶν κοινοτήτων, ἐνῶ διὰ τῶν μνημονευομένων ὀνομάτων καταδεικνύεται ἡ ὑπεροχὴ τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, μέλη τῆς ὁποίας οἱ Κατακτηταὶ ἠναγκάζοντο νὰ δέχονται καὶ ν' ἀνυψώσωσιν εἰς ἐμπιστευτικὰς θέσεις· ἀλλὰ καὶ τὴν φοβερὰν δουλείαν τοῦ Γένους διακρίνει τις εἰς τὴν ἀνωτέρω ἐπιγραφῇ, τὴν ἀποδίδουσαν τὴν ἄδειαν τῆς ἀνακαινίσεως εἰς τὸν οἶκον τῶν κρατούντων, τὸν προκληθέντα τῇ μεσιτεία τῶν ἀνωτέρω ὑπηρετούντων τοῦ Τούρκου ἐλλήνων· τέλος διαβλέπει τις ἐν τῇ ἐπιγραφῇ καὶ τὴν θαυμαστὴν ἐπιμονὴν τῶν ὑποδούλων, οἵτινες κατόπιν σεισμῶν καὶ πυρπολήσεων ἔσπευδον διὰ συνδρομῆς καὶ κοινῆς βοήθειας ν' ἀνακαινίσωσι τοὺς οἴκους τῆς λατρείας των, τοὺς ἀείποτε χρησιμεύοντας εἰς αὐτοὺς ὡς τὸ σύμβολον τοῦ Γένους των καὶ ὡς ἡ Κιβωτὸς ἡ διασώζουσα τὰς προγονικὰς των παραδόσεις.

Ὅτι ὅμως καὶ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἐθεράπευον οἱ ὑπὸ τὸν ζυγὸν μικρασιατῶν δύνανται ν' ἀποδείξωσι τὰ διάφορα ἐπιγράμματα Κωδωνοστασίων, Κρηνῶν καὶ ἄλλων. Οὕτως ἐν τῷ Κωδωνο-

στασίῳ τῆς αὐτῆς πόλεως (Σμύρνης) ἀναγινώσκομεν τὸ ἐπίγραμμα:

Κωδῶνων ἱερῶν ἀναδέδραμεν ὑπόθι πύργος
ρηγνύντων φθόγγον χεῖλεσι φρικαλέον
κλύειε θεσπεσίην ἰαχὴν ἔγρεσθε δὲ λαοὶ
ἀμφὶ νεὸν Θεοῦ δεῦτε προσευξόμενοι.
ῥκοδομήθη ἐν ἔτει 1856, ἀνεκαινίσθη ἐν ἔτει 1891.

Εἶπομεν ἀνωτέρω διὰ τὴν ἀπαγόρευσιν τῶν κωδῶνων ὑπὸ τῶν Τούρκων (σελ. 62) καὶ εἶδομεν τὴν εἰς νεωτέρους χρόνους, ἔνεκα τῆς ὑπὸ τῶν δυτικῶν Δυνάμεων προστασίας τῶν Χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς, χαλάρωσιν τῆς τουρκικῆς τυραννίας (σελ. 64)· εἶνε λοιπὸν εὐνόητος ὁ ἐνθουσιασμός τοῦ στιχουργήσαντος τὸ ἐπίγραμμα ἱεράρχου (Βασιλείου Σμύρνης) διὰ τὴν ἐπιτροπομένην πλέον «θεσπεσίην ἰαχὴν» τῶν ἑλληνικῶν σημάτων.

Εἰς Κρήνην πάλιν τοῦ Ναοῦ τοῦ ἁγίου Γεωργίου τῆς αὐτῆς πόλεως ἀναγινώσκομεν τὸ ἐπίγραμμα :

Κρήνης μὲν καὶ ὕδατος πᾶσα δαπάνη
Καῖσάρου πέφυκε Καισαριώτου
ἀλλ' ἢ ἐπιμέλεια καὶ προστασία
Κυριακοῦ ἦν τοῦ πρωτονοταρίου
νιῶ Χατζῆ Ἰωσήφ τοῦ Κ(αι)σαρέως
ἀφιερῶθ' ἐν ναῷ τούτῳ τῷ θείῳ.

Εἶνε πολὺ χαρακτηριστικὴ ἡ δωρεὰ τοῦ Καισαριώτου καὶ ἡ ἐπιμέλεια τοῦ πρωτονοταρίου Κυριακοῦ δι' ἔργα ὑδρεύσεως καὶ κρήνης, ἅτινα συνήθως ἀποδίδονται εἰς τοὺς Τούρκους, ἐν ᾧ ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν τοῦ εἴδους τούτου μανθάνομεν ὅτι καὶ διὰ ταῦτα ἀνέκαθεν οἱ Ἕλληνες εἶχον τὴν πρωτοβουλίαν.

*Αφ' ἐτέρου εἰς πρόσοφιν σχολείου νεωτάτου ἐν Σαλιχλῆ

(παρὰ τὸς ἀρχαίας Σάρδεις) ἀναγράφεται ἢ τόσον ἀπέριτος ἀλλὰ καὶ βαρυσήμαντος ἐπιγραφή :

1897 Τὰ περικαλλῆ σχολεῖα κόσμος ἐστὶ τῶν πόλεων.

ἐν ᾧ εἰς ἑτέραν μικρασιατικὴν πόλιν, τὴν Φιλαδέλφειαν, ἀναγράφεται ἐπὶ τοῦ ὑπερθύρου τῶν Θεολογείων ἐκπαιδευτηρίων :

Θεολόγεια ἐκπαιδευτήρια, ἀνεγερθέντα ἐκ βάρων δαπάνῃ τῶν υἱῶν Χατζῆ Θεολόγου... καὶ ἀφιερωθέντα τῇ ἑλληνικῇ οὐθυδόξῳ κοινότητι Φιλαδελφείας πρὸς ἐκπαίδευσιν τῆς νεότητος. 1878-1891.

Ποία φυλὴ δύναται νὰ ἐπιδείξῃ τὸ πλῆθος τῶν ἀνδρῶν, οἵτινες ἀφειδῶς προσφέρουν τὸν μετὰ τοσοῦτων κόπων ἀποκτηθέντα πλοῦτόν των χάριν τοῦ γενικοῦ καλοῦ τοῦ Γένους, εἰς τὸ ὅποιον ἀνήκουν ;

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελίς
Πρόλογος	γ'.
Βιβλιογραφία	ε'.
ΕΙΣΑΓΩΓΗ Γεωγραφία καὶ Ἱστορία τῶν χωρῶν τῆς Μ. Ἀσίας κατὰ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους	
§ 1. Γεωγραφία τῆς Μ. Ἀσίας	7
§ 2. Ἱστορία τῆς Μ. Ἀσίας μέχρι τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Ἰσλάμ	9
§ 3. Ἱστορία τῆς Μικρᾶς Ἀσίας κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους — ἑξάπλωσις τοῦ Ἰσλαμισμού	14
§ 4. Τύχαι τῶν χωρῶν τῆς Μ. Ἀσίας ὑπὸ τοὺς Τούρκους	20
ΜΕΡΟΣ Α'. Ἀρχαία χριστιανικὴ καὶ βυζαντινὴ τέχνη ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ	
§ 5. Γενικὸς χαρακτηρισμὸς, διαίρεσις καὶ ἀξία τῶν μικρασιατικῶν μνημείων	25
Α'. Ἀρχιτεκτονικὴ.	
§ 6. Ἀκμὴ τῆς μικρασιατικῆς τέχνης ἀπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου μέχρι τοῦ Ἰουστινιανοῦ (Δ' — Σ' αἰῶνες)	27
I. Βασιλικὴ (Basilique)	29

	Σελίς
II. Πολυγωνικά καὶ στρογγύλα κτίσματα (Rondae)	31
III. Βασιλικὴ μετὰ τρούλλου (Basilique à coupole)	33
IV. Σταυροειδεῖς Ναοὶ (Églises cruciformes)	34
§ 7. Ἡ χριστιανικὴ τέχνη τῆς Μ. Ἀσίας κατὰ τοὺς Περσικοὺς πολέμους καὶ τοὺς χρόνους τῶν Εἰκονομάχων. — Μεταβατικὴ περίοδος τοῦ Ζ' καὶ Η' αἰῶνος	37
§ 8. Ἡ χριστιανικὴ Τέχνη ἐν Μ. Ἀσίᾳ κατὰ τοὺς κυρίως Βυζαντινοὺς χρόνους (Θ' μέχρι ΙΣ' αἰῶνος). Οἱ μοναχικοὶ συνοικισμοὶ τῆς Μ. Ἀσίας	41
Β'. Γλυπτικὴ	
§ 9. Αἱ μικρασιατικαὶ Σαρκοφάγοι καὶ τὰ περίοπτα ἀγάλματα	46
§ 10. Ἀρχιτεκτονικὰ καὶ διακοσμητικὰ μέλη τῶν μικρασιατικῶν Ναῶν	50
Γ' Ζωγραφικὴ	
§ 11. Τὰ μικρασιατικὰ ἱστορημένα χειρόγραφα καὶ οἱ ἐκφράσεις Ἱεραρχῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας	53
§ 12. Αἱ ψηφιδωτὰ διακοσμήσεις καὶ αἱ τοιχογραφίαι τῶν μικρασιατικῶν Ναῶν	55
Συμπέρασμα	57

ΜΕΡΟΣ Β'. Ἡ διὰ τῶν Ἑλλήνων τεχνιτῶν ἀνέ-

	Σελίς
<i>γερεσις τῶν τουρκικῶν κτισμάτων καὶ αἱ τύχαι τῶν Χριστιανικῶν μνημείων τῆς Μ. Ἀσίας ὑπὸ τοὺς Τούρκους. — Νέα κτίσματα τοῦ μικρασιατικοῦ ἑλληνισμοῦ.</i>	
§ 13. Σελδσοκικὰ καὶ Ὀθωμανικὰ μνημεῖα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας	59
§ 14. Τύχαι τῶν χριστιανικῶν μνημείων τῆς Μ. Ἀσίας. — Τουρκικαὶ καταστροφαὶ	65
§ 15. Τὰ νέα κτίσματα τοῦ χριστιανικοῦ μικρασιατικοῦ ἑλληνισμοῦ	65
§ 16. Αἱ σημεριναὶ καταστροφαὶ τῶν χριστιανικῶν μνημείων τῆς Μ. Ἀσίας ὑπὸ τῶν Νεοτούρκων	76
Ἐπίλογος	79
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ: Ἑλληνικὴ χριστιανικὴ ἐπιγραφικὴ τῆς Μ. Ἀσίας.	
α'. Ἐπιγραφαὶ ἀρχαίων χριστιανικῶν χρόνων	84
β'. Ἐπιγραφαὶ βυζαντινῶν χρόνων	92
γ'. Νεοελληνικαὶ ἐπιγραφαὶ μικρασιατικῶν χωρῶν	97

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΑΡΑΤΙΘΕΜΕΝΩΝ ΕΙΚΟΝΩΝ

A'. Πινάκες

		Σελίς
Πίναξ Α'.	1. Ἐρείπια τῆς ἀρχαίας Ἐφέσου . . .	στ'.
» »	2. Ἐρείπια τῶν ἀρχαίων Σάρδεων . . .	»
Πίναξ Β'.	1. Γενική ἀποψις τῆς σημερινῆς Περγάμου.	7
» »	2. Γενική ἀποψις τῆς σημερινῆς Ταρσοῦ.	7
Πίναξ Γ'.	1. Ὁ Μ. Εὐθύμιος θεραπεύων Σαρακηνὸν (τοιχογραφία ἐν τῷ Ναῶ τοῦ Ἁγ. Δημητρίου Θεσσαλονίκης) . . .	16
» »	2. Ὁ Μ. Εὐθύμιος βαπτίζων Σαρακηνὸν (τοιχογραφία Ἁγ. Δημητρίου Θεσσαλονίκης).	16
Πίναξ Δ'.	1. Ἐρειπωμένοι Ναὸς τῆς Παναγίας ἐν Τόμαριτζα (Καππαδοκίας)	17
» »	2. Ἐρειπωμένοι Ναὸς ἐν Sküri (Καππαδοκίας).	17
Πίναξ Ε'.	1. Ἐρείπια χριστιανικῆς Βασιλικῆς ἐν Σαγαλασῶ	28
» »	2. Κιονοστοιχία πρὸ τῆς χριστιανικῆς Βασιλικῆς ἐν Aladja— Jaila (Λυκίας)	28
Πίναξ Ε'.	1. Γενική ἀποψις τῆς νεκροπόλεως Bin-bir-Kilissé	29
» »	2. Το σωζόμενον τμήμα τρούλλου τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ Ναοῦ τοῦ Ἁγ. Κλήμεντος ἐν Ἀγκύρα (Γαλατίας)	29
Πίναξ Ζ'.	Ἐρείπια πολυγωνικοῦ Μαρτυρίου ἐν Bin-bir-Kilissé	32
Πίναξ Η'.	Ἐσωτερικὸν Βασιλικῆς μετὰ τρούλλου ἐν Kodje— Kallessi	33

Πίναξ Θ'.	1. Ναὸς τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου ἐν Νικαία	40
» »	2. Ἐρειπωμένη Βασιλικὴ ἐν Deré-Ahsy (Λυκίας)	40
Πίναξ Ι'.	Ἐσωτερικὸν τοῦ ἐν Μύροις Ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου μετὰ τοῦ Ἀμβωνος.	41
Πίναξ ΙΑ'.	1. Ἀποψις μοναχικοῦ συνοικισμοῦ ἐν σπηλαίοις ἐν Soghanly-Deré (Καππαδοκίας).	42
» »	2. Στοὰ ἐντὸς σπηλαίου ἐν Göreme (Καππαδοκίας)	42
Πίναξ ΙΒ'.	Ναὸς ἐντὸς σπηλαίου ἐν Göreme (Καππαδοκίας)	43
Πίναξ ΙΓ'.	1. Ἀποψις τῆς νησίδος İkis Ada ἐντὸς τῆς λίμνης Ἡρακλείας	44
» »	2. Ἀποψις τῆς νησίδος Jediler ἐντὸς τῆς λίμνης Ἡρακλείας	44
Πίναξ ΙΔ'.	1. Ἀποψις τῶν ἔρειπίων τῆς Μονῆς τοῦ Στύλου ἐπὶ τοῦ ὄρους Λάτμου	44
» »	2. Πύργος καὶ εἴσοδος τῆς Μονῆς τοῦ Στύλου ἐπὶ τοῦ ὄρους Λάτμου	44
Πίναξ ΙΕ'.	Γενική ἀποψις τῆς Μονῆς τῆς νησίδος İkis-Ada	44
Πίναξ ΙΦ'.	Τὸ Καθολικὸν τῆς Μονῆς İkis-Ada	44
Πίναξ ΙΖ'.	Ἐρειπωμένον Καθολικὸν τῆς Μονῆς Καϊβέ— Assar— Adasi	44
Πίναξ ΙΗ'.	Ἐσωτερικὸν χριστιανικῆς Βασιλικῆς ἐν Ἄτταλειᾷ (νῦν Djümanin-Djami)	45
Πίναξ ΙΘ'.	1. Ἐσωτερικὸν τῆς παλαιᾶς Μητροπόλεως Ἡρακλείας	46
» »	2. Ἡ Ἁγία Σοφία τῆς Τραπεζοῦντος	46
Πίναξ Κ'.	1. Ἀρχαία χριστιανικὴ Σαρκοφάγος μικρασιατικῆς τέχνης (Μουσείου Arles).	47

	Σελίς
Πίναξ Κ΄. 2. Ἀρχαία χριστιανική μικρασιατικῆς τέχνης Σαρκοφάγος (Μουσείου Βατικανοῦ)	47
Πίναξ ΚΑ΄. Τμήμα μικρασιατικῆς Σαρκοφάγου (Μουσείου Βερολίνου) ὁ Χριστὸς ἐν στάσει ἀρχαίου ρήτορος	48
Πίναξ ΚΒ΄. 1. Ἄγαλμα αὐτοκράτορος εὐρεθὲν ἐν Ἀφροδισιάδι	49
» » 2. Καλὸς Ποιμὴν μικρασιατικῆς τέχνης	49
Πίναξ ΚΓ΄. Πύλη τῆς Βασιλικῆς ἐν Ἀτταλείᾳ (Djümanin-Djami)	52
Πίναξ ΚΔ΄. Ἐπιστύλια ἠρειπωμένων Ναῶν ἐν Μαγνησίᾳ καὶ Περγάμῳ τοῦ ἔτους 967 μ. Χ.	53
Πίναξ ΚΕ΄. Μικρογραφία τοῦ Κώδικος Rossanensis (Θ. Λειτουργία-4 Προφηταί)	54
Πίναξ ΚΕ΄. 1. Μικρογραφία τοῦ Κώδικος Rossaneusis (κρίσις τοῦ Ἰησοῦ ὑπὸ τοῦ Πιλάτου)	55
» » 2. Τμήμα χριστιανικοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου ἐν Μιλήτῳ	55
Πίναξ ΚΖ΄. 1. Ψηφιδωτὸν Θεοτόκου δεομένης τοῦ Ναοῦ τῆς Κοιμήσεως ἐν Νικαίᾳ	56
» » 2. Ψηφιδωτὸν Ἀρχαγγέλων τῆς Κοιμήσεως ἐν Νικαίᾳ	56
Πίναξ ΚΗ΄. 1. Τοιχογραφία τοῦ Καθολικοῦ τῆς Μονῆς τοῦ Στύλου ἐν Λάτμῳ	57
» » 2. Τοιχογραφία σπηλαίου ἐν Göteme	57
Πίναξ ΚΘ΄. 1. Βεγγίλ-Μενδρεσὲ ἐν Νικαίᾳ	60
» » 2. Τζαμίον Μουράτ Β΄. ἐν Προύσῃ	60
Πίναξ Λ΄. Μονὴ Περιστερεώτα παρὰ τὴν Τραπεζοῦντα.	61
Πίναξ ΛΑ΄. 1. Κωδωνοστάσιον Ἀγίας Φωτεινῆς ἐν Σμύρνῃ	66
» » 2. Ἐσωτερικὸν τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀγίας Φωτεινῆς ἐν Σμύρνῃ	66

	Σελίς
Πίναξ ΛΒ΄. ἠρειπωμένος Βυζαντινὸς Ναὸς ἐν Φιλαδελφείᾳ	67
Πίναξ ΛΓ΄. 1. Ἡ σχολὴ τῶν Κοτυώρων τοῦ Πόντου	72
» » 2. Ἑλληνικὸς οἶκος καὶ ἡ Μητρόπολις ἐν Φιλαδελφείᾳ	72
Πίναξ ΛΔ΄. 1. Μονὴ Προδρόμου Φλαβιανῶν (Zinzi-Dere, Καππαδοκίας)	73
» » 2. Ἡ Μονὴ τοῦ Σουμελά παρὰ τὴν Τραπεζοῦντα	73
Πίναξ ΛΕ΄. Τὶ ἀπέμεινε ἀπὸ τὸ Ἀϊδίνιον	76
Πίναξ ΛΕ΄. Χριστιανικὴ ἐπιγραφή Νικαίας	77
Β΄. Εἰκόνες ἐντὸς τοῦ κειμένου.	
Εἰκὼν 1. Χριστιανικὴ Βασιλικὴ ἐν Bin-bir-Kilissé	30
Εἰκὼν 2. Χριστιανικὴ Βασιλικὴ ἐν Bin-bir-Kilissé	31
» 3. Κάτοπις τοῦ διπλοῦ ἐν συνεχείᾳ Ναοῦ τῆς Ἐφέσου	35
» 4. Ἡ Ἁγία Σοφία τῆς Νικαίας (νῦν Orchan - Djami)	39
» 5. Καθολικὸν τῆς Μονῆς τῆς νησίδος Menet-Adassi	45
» 6. Πύλη τοῦ Καθολικοῦ Μονῆς τοῦ Λάτμου Ἀνάγλυφον ἐπιστύλιον ἐν Φιλαδελφείᾳ (Ναοῦ Ταξιαρχῶν)	70
» 7. Εἰκὼν τῆς Ἀποκαλύψεως ἐν τῷ Ναῷ τοῦ Ἀγ. Γεωργίου Φιλαδελφείας	71
» 8. Τὸ φροντιστήριον τῆς Τραπεζοῦντος.	75
» 9. Ἐπιγραφαὶ Ἱεραπόλεως	85
» 10. Ἐπιγραφή Λαοδικαίας	88
» 11. Ἐπιγραφή Λάτμου	93
» 12. Ἐπιγραφή Λάτμου	93

ΣΗΜ. Αἱ ἀνωτέρω εἰκόνες τῶν Πινάκων καὶ τοῦ κειμένου ἐλήφθησαν κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ τῶν σημειουμένων ἐν τῇ προταχθείσῃ βιβλιογραφίᾳ ἔργων περὶ Μ. Ἀσίας τῶν: Strzygowski, Rott, Wulff, Wiegand κ.ἄ.

ΠΙΝΑΞ ΑΛΦΑΒΗΤΙΚΟΣ

	Σελίς
ἀγάλματα (χριστιανικά)	49 κ. έ.
*Αγία Σοφία (Κων)πόλεως)	13,36
*Αϊδίνιον	77
ἀκριτικός κύκλος	16
*Αμισός	74
ἀνατολική Βασιλική	29 κ. έ.
*Απόστολοι	11
*Αραβικόν κράτος	14 κ. έ., 37,58
ἀραβικός πολιτισμός	58, 61 σημ. 2
ἀραβική τέχνη	58,60
ἀρχαίαι χώραι Μ. 'Ασίας	8
ἀρχιτεκτονικοί τύποι	29 κ. έ. 36,41,57,79
*Αστέριος ('Αμασείας)	53 κ. έ.
*Αμφιλόχιος ('Ικονίου)	12,32,42
Βαπτιστήρια	32 σημ. 1
Βασίλειος (Μέγας)	12,18,57
Βασιλείου Μ. Ναός	19
Βασιλειός	18
Βασιλικής (ρουθμοί)	29 κ. έ., 33 κ. έ. 38,42,44
Bin - bir - Kilissé	29 (βλέπε και έν λέξει : Ναοί)
Βυζαντινή τέχνη	25,37,41 κ. έ. 48,50,54,56,60,79
Γλυπτική (χριστιανική)	46,57,70
Γρηγόριος Νύσσης	12,32,53
Γρηγόριος Ναζιανζηνός	12,57
διακοσμητική (ἀρχαία χριστιανική)	48,50,57,79
διακοσμητική (βυζαντινή)	50,52,58,60

	Σελίς
διακοσμητική (ἀραβική)	60
εἰκόνες φορηταί	70 κ. έ.
Εἰκονομαχία	37
*Εκκλησῆται (ἀποστολικάι Μ. 'Ασίας)	12
*Εκκλησιαστική φιλολογία (Μ. 'Ασίας)	12,36,57
*Εκφράσεις Πατέρων	53
έλληνισμός (νεώτερος Μ. 'Ασίας)	65 κ. έ. 80,97 κ. έ.
έλληνιστική Βασιλική	29
ἐμπόριον (Μ. 'Ασίας)	67,73,78
*Επιγραφική (χριστιανική Μ. 'Ασίας)	83 κ. έ.
*Επιγραφαί 'Ιερσπόλεως	84 κ. έ.
» Καππαδοκίας	92 κ. έ. 94 κ. έ.
» Κιλικίας	96
» Λαοδικαίας	87
» Λάτμου	93
» Λυκαονίας	93
» Περγάμου (νεώτεροι)	97
» Προύσης	89 κ. έ.
» Σάρδεων (νεώτεροι)	100
» Σμύρνης (νεώτεροι)	97 κ. έ.
» Φιλαδελφείας (νεώτεροι)	100
ἐπιστύλια (βυζαντινά)	50
*Εφεσος	10,34 κ. έ-68
Ζωγραφική (ἀρχαία χριστιανική)	53,57,79
» (βυζαντινή)	54,56,66
» (νεωτέρα)	70 κ. έ.
*Ηράκλειος	14,37
Θέματα (βυζαντινά Μ. 'Ασίας)	8

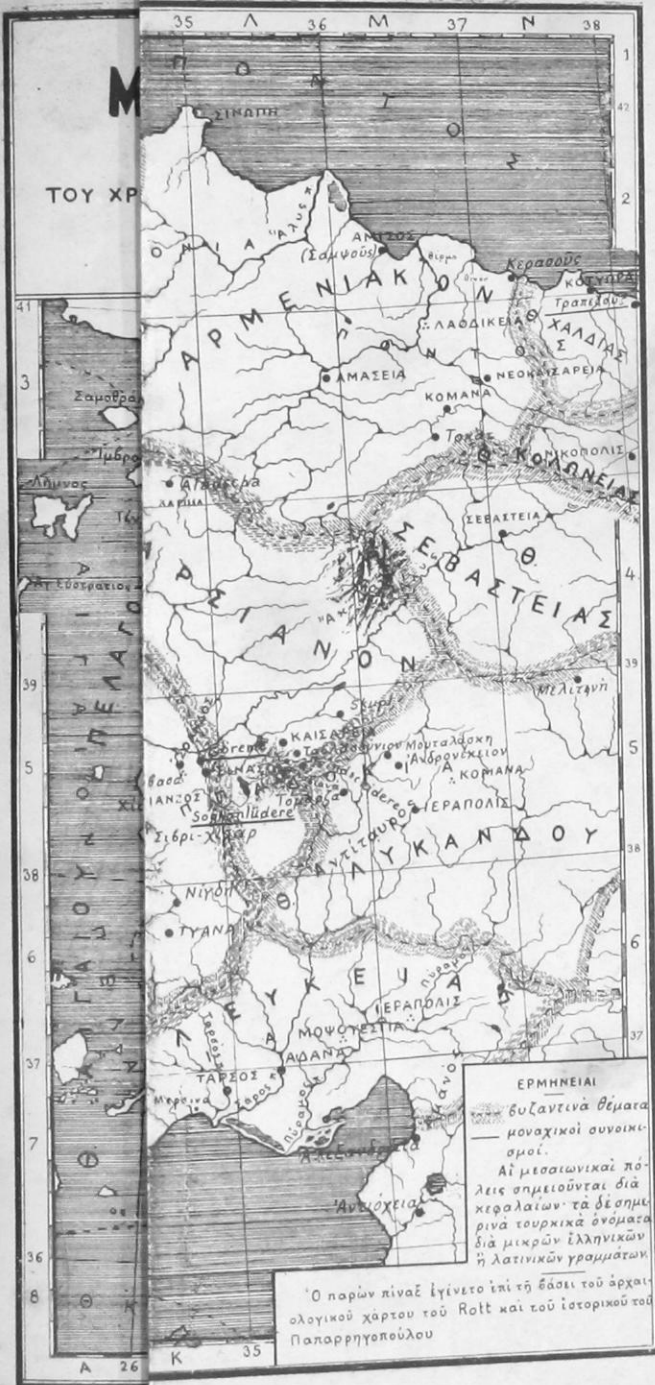
	Σελίς
Θεολόγια εκπαιδευτήρια Φιλαδελφείας . . .	70
Θυάτεια	72
Θωράκια (βυζαντινά)	50
Ἱεράπολις	84 κ. ἔ.
Ἱκόνιον	18 κ. ἔ. 60
Ἱστορημένα χειρόγραφα	54 κ. ἔ. 66
Ἰωάννης (Εὐαγγελιστής)	11,33 σημ. 1
Καισάρεια	19,73 κ. ἔ.
Καλοὶ Ποιμένες	49
Κάστρα (βυζαντινά)	94
Κάτοικοι (Μ. Ἀσίας)	9
Κερασοῦς	74
κιονόκρανα (βυζαντινά)	51 κ. ἔ.
Κιρκιντζές (ὄρεινὴ Ἔφεσος)	68
Κολοσσαί	19,72
Κοτύωρα (Πόντου)	74
Κουσάντασι (παρὰ τὴν Ἐφέσου)	69
Κυδωνίαι	23 σημ. 2,77 κ. ἔ.
Λαοδίκαια	13,87 κ. ἔ.
Λαύρα νησίδος Ikis-Ada	45
λῶρος (βυζαντινὸν ἔνδυμα)	50
Μαρτύρια	32 κ. ἔ. 53
Μελιτηνὴ	17 κ. ἔ.
μεταβατικὴ περίοδος (χριστιανικῆς τέχνης)	36
Μητροπόλεις (Μ. Ἀσίας)	23
Μίλητος	43,55
μοναχισμὸς (Μ. Ἀσίας)	16 κ. ἔ.

	Σελίς
μοναχικοὶ συνοικισμοί	26,43,46
Μοναὶ Βιθυνίας	16,26,55
» Καππαδοκίας	16 26,43,56,92
» Λάτμου	16,26,43 κ. ἔ. 56,93
» Τραπεζοῦντος	46,74
Μονὴ Προδρόμου (Φλαβιανῶν)	73
Ναὸς Ἁγ. Δημητρίου (Θεσσαλονίκης)	17
Ναοὶ ἀρχαῖοι (μετατραπέντες εἰς ἐκκλησίας)	28
Ναοὶ Χριστιανικοὶ Μ. Ἀσίας	29 κ. ἔ. 65 κ. ἔ.
» » Ἀγκύρας	28,40
» » Aladja—Jaila (Λυκίας)	40,52
» » Alaya—Klissé (Λυκαονίας)	34
» » Ἀτταλείας	29,38,50,52,62
» » Ἀφροδισιάδος	28
» » Bin—bir—Kiliissé	29 κ. ἔ. 32,34,36
» » Jürme (Γαλατίας)	33
» » Göreme (Καππαδοκίας)	43,56,92 κ. ἔ.
» » Gülbagtsehé (Σμύρνης)	38
» » Ἐφέσου	35 κ. ἔ., 68 κ. ἔ.
» » Ἡρακλείας (Πόντου)	42
» » Θυατείρων (νεώτεροι)	72
» » Ἱεραπόλεως	29,33
» » Ἰκονίου	32,42 κ. ἔ.
» » Καισαρείας	19,73
» » Κολοσσῶν	19,72
» » Kodja—Kallessi (Ἰσαυρίας)	33 κ. ἔ.
» » Κυδωνίων (νεώτεροι)	78
» » Λάτμου	43 κ. ἔ. 52,56
» » Μιλήτου	55
» » Μύρων (Λυκίας)	42

	Σελίς
Ναοὶ Χριστιανικοὶ Νικαίας	38 κ. ἔ. 56
» » Περγάμου	29,50,69,97
» » Πριήνης	25
» » Προκοπίου (νεώτεροι)	74
» » Ροδοπόλεως (Λυκίας)	29
» » Σάρδεων (νεώτεροι)	65 κ. ἔ. 99
» » Σελευκείας	34
» » Σμύρνης (νεώτεροι)	65 κ. ἔ. 97 κ. ἔ.
» » Soasa (Καππαδοκίας).	33
» » Soghanly-Deré (Καππαδοκίας)	43,56,92 κ. ἔ.
» » Τραπεζοῦντος	45 κ. ἔ. 62,74 κ. ἔ.
» » Tomarza	40
» » Φιλαδελφείας (νεώτεροι)	69,98
Νέα (ἐκκλησία Κων)πόλεως)	42
Νεάπολις (Νέβ—Σεχλήρ)	74
Νεάπολις (Σκάλα νόβα)	69
νεομάρτυρες (Μ. Ἀσίας)	63 κ. ἔ.
Νεότουρκοι	76 κ. ἔ.
Νίκαια	19,21
Νικαίας (Βασιλείον)	21,38 σημ. 2
Νομοὶ (Μ. Ἀσίας)	9
«Ξενοφίνης» (περιοδικὸν μικρασιατικῶν Συλλόγου)	73 σημ.
Ὄθωμανοὶ	20,61 κ. ἔ.
Ὀκτογωνικὸν (σύστημα Ναῶν)	31,40
ὄνομα Μ. Ἀσίας	7 σημ. 1
ὀνόματα χωρῶν Μ. Ἀσίας	8
ὄρια Μ. Ἀσίας	7

	Σελίς
Παιδεία	23,σημ. 2,66,72 σημ.3
Παπίας (ἐπίσκοπος Ἱεραπόλεως)	12,84
Παῦλος (Ἀπόστολος)	11 κ. ἔ.
Πέργαμος	10,47,50,69
περίοδοι χριστιανικῆς τέχνης Μ. Ἀσίας	27
πολυγωνικὰ κτίσματα	32 κ. ἔ.
προνόμια χριστιανῶν	22,64
Προῦσα	20,89 κ. ἔ.
Πυλῶνες (χριστιανικῶν Ναῶν)	52
ρυθμοὶ (βλέπε ἀρχιτεκτονικοὶ τύποι)	10 σημ. 1
ρωμαϊκὴ κυριαρχία Μ. Ἀσίας	69
Σαλιχλή (πλησίον Σάρδεων)	47 κ. ἔ.
Σαρκοφάγοι (χριστιανικαί)	48
Σαρκοφάγοι τύπου Sidamara	14,58
Σασσανιδικὸν Κράτος	18,59 κ. ἔ.
Σελδσοῦκοι	42,78
Σιγή	74
Σινασός	23,74
Σινώπη	12,23,65 κ. ἔ. 97 κ. ἔ.
Σμύρνη	66
Σμύρνης (Εὐαγγελικὴ Σχολή)	74
Σόανδος	63
Σταυριῶται	34,40
στρογγύλα κτίσματα (βλέπε πολυγωνικά)	67
σταυροειδεῖς Ναοὶ	13,35,67
συνάφια (συντεχνίαι)	8
Σύνοδοι (οἰκουμενικαί)	7
Σχολεῖα Μ. Ἀσίας (βλέπε παιδεία)	8

	Σελίς
Ταβλουσούνιον	73
Ταρσός	11
Τζαμία	59 κ. έ
Τραπεζούντος (Αυτοκρατορία)	21 κ. έ. 45 κ. έ.
(βλέπε και Ναοί Τραπεζούντος).	
Τρίγλια	42,78
Τουρκόφωνοι έλληνες	63
Τσιμισκίης (Ίωάννης).	15
Υοσκάτη	73
Φιλαδέλφεια (βλέπε Ναοί, έπιγραφαι Φιλαδελφείας)	
Φλαβινά (Ζινζι—Δερè)	73
Φράγχοι	45
Φροντιστήριον (Τραπεζούντος).	23,74
Φωκάς (Νικηφόρος)	15,41
Χριστιανισμός Μ. 'Ασίας	10 κ. έ
Χριστιανική Τέχνη	13,25,37,41,65
Χριστιαν—Τιτάρ (πλησίον Σάρδεων)	69
Χώναι (Κολοσσαί)	19,72
Ψηφιδωτά δάπεδα	55
Ψηφιδωτά (θόλων και τοίχων)	56

ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ

ΧΑΡΤΗΣ
ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΑΚΟΥ
ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

Κλίμαξ 1:2 500 000

ΕΡΜΗΝΕΙΑΙ
 --- βυζαντινά θέματα
 --- μοναχικοί συνεικισμοί.
 Αι μεσαιωνικά πόλεις σημειούνται διά κεφαλαίων τὰ δέ σημαίνα τουρκικά ὀνόματα διά μικρῶν ἑλληνικῶν ἢ λατινικῶν γραμμάτων.

Ὁ παρῶν πίναξ ἱγίνεται ἐπὶ τῆ βάσει τοῦ ἀρχαίου οὐλογικοῦ χάρτου τοῦ Rott καὶ τοῦ ἱστορικοῦ τοῦ Παπαρηγοῦλου

